

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**Şİİ-İMÂMÎ GELENEKTE GAYBET İNANCININ
TEMELLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Feyza DOĞRUYOL

**Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Süleyman AKKUŞ

TEMMUZ - 2014

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

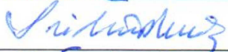

Şİİ-İMÂMÎ GELENEKTE GAYBET İNANCININ
TEMELLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Feyza DOĞRUYOL

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

“Bu tez 11/07/2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç.Dr. Muhammed İSKENDER OĞLU	Başarılı	
Doç.Dr. Süleyman AKKUF	Başarılı	
Yrd.Doç.Dr. M. Mücahid PÜNPAR	Başarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Feyza DOĞRUYOL

11.07.2014

ÖNSÖZ

Günümüzde mensup sayısı oldukça fazla olan Şîî fırkalardan Şîî-İmâmîyye'nin şüphesiz en önemli düşüncelerinden biri gaybet inancıdır. Bir kişinin insanlar tarafından görünemeyecek ve duyularla algılanamayacak şekilde gizlenmesi olarak tanımlanabilecek gaybet düşüncesi, İslâm tarihinde birçok fırka tarafından benimsendiği gibi Şîî-İmâmîyye fırkası tarafından da imamları Muhammed b. Hasan el-Mehdî için dillendirilmiştir. Bu düşünceye göre, İmâmîler'in Hz. Peygamber'den sonra kendilerine imam olarak kabul ettikleri on iki kişinin on ikincisi olan Muhammed b. Hasan, babasının vefatı sonrası gözlerden kaybolmuş ve böylece gaybete girmiştir. Bu düşünceyi bir inanç esası haline getirmiş olan fırka, imamın halen gizli bir yerde yaşamakta olup kıyamete yakın bir zamanda zuhur edeceğini iddia etmektedir.

Şîî-İmâmîyye'nin on birinci imam Hasan el-Askerî'nin oğlu hakkında bir gaybet iddiasında bulunması, zahirde olmayan bir kişiyi imam olarak benimseme konusunda insanlar arasında bir karmaşanın vuku bulmasına sebep olmuştur. Yaşanan bu şaşkınlık döneminde İmâmî müelliflerce gaybet inancını izah ve ispat etmeye çalışan eserler kaleme alınmış ve bu eserlerle gaybet hususunda yöneltilen eleştiriler cevaplanmaya çalışılmıştır. Gaybeti izah eden bu eserlerin bir kısmında, önceki imamlardan nakledilen rivayetler aktarılırken diğer bir kısmında ise aklî birtakım açıklamalara yer verilmiştir.

Çalışmamızda gaybet meselesini izah ve ispat için eser telif eden Şîî-İmâmî müelliflerden Nu'mânî, Şeyh Sadûk, Şeyh Müfîd ve Şerîf el-Murtazâ'nın ilgili eserleri kaynak alınarak, bu eserlerde gaybet inancının nasıl ve ne şekilde temellendirildiği tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında büyük emekleri bulunan başta danışman hocam Doç. Dr. Süleyman AKKUŞ'a, alana adım attığım ilk günden beri yardımlarını esirgemeyen, konunun belirlenmesinde ve çalışmamın yürütülmesinde yardımcı olan Prof. Dr. Halil İbrahim BULUT'a, çalışmanın sınırları ve kapsamının belirlenmesinde katkılarını esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet Ali BÜYÜKKARA'ya, tez çalışmam süresince destekleyen İSAM yönetimi ve çalışanlarına ayrıca bu süreçte her zaman yanımda olan yol arkadaşlarıma ve bu günlere gelmemde büyük payı olan ailemin her bir üyesine teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Feyza DOĞRUYOL

11.07.2014

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: ŞİA VE GAYBET İNANCI	8
1.1. Şia.....	8
1.1.1. Genel Hatlarıyla Şia.....	8
1.1.2. Şî-İmâmiyye Fırkası	12
1.2. Gaybet İnancı	15
1.2.1. Şia'da Gaybet İnancı.....	15
1.2.1.1. Gaybet Fikrinin Tezahürü ve Teşekkül Süreci	15
1.2.1.2. İlk Gaybet İddiaları.....	19
1.2.2. Şî-İmâmiyye'de Gaybet İnancı.....	21
1.2.2.1. Gâib İmam Muhammed b. Hasan el-Kâim el-Mehdî.....	26
1.2.2.2. On İkinci İmamın Gaybetinin Sebepleri.....	29
1.2.2.3. Gaybetle İlgili Ortaya Çıkan Problemler ve Savunusu	33
BÖLÜM 2: GAYBETİN TEMELLENDİRİLMESİNDE NAKLÎ DELİLLER	42
2. 1. Delil Gösterilen Ayetler	42
2. 2. Hz. Peygamber'den Gelen Haberler	46
2. 3. Önceki Peygamberlerin Gaybeti Hakkındaki Haberler.....	47
2. 4. İmamlardan Gelen Haberler.....	52
2. 5. Diğer Kaynaklardan Gelen Haberler.....	60
BÖLÜM 3: GAYBETİN TEMELLENDİRİLMESİNDE AKLÎ DELİLLER.....	61
3. 1. Her Dönemde Bir İmamın Olmasının Gerekliliği ve Masumiyet.....	62
3. 2. On İkinci imamın Varlığı ve Doğumu	67
3. 3. İmamın Uzun Yaşaması	76
3. 4. Gaybetteki İmamın Faydası	81
3. 5. Gaib İmam ve Mucize Meselesi.....	87

3. 6. Gaybet Döneminde Halkın Durumu Meselesi	89
3. 7. On İkinci İmamın Zuhuru Meselesi	92
SONUÇ	95
KAYNAKÇA	98
ÖZGEÇMİŞ	102

KISALTMALAR

a. mlf.	: Aynı Müellif
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
h.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
md.	: Maddesi
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm
s.	: Sayfa Numarası
sy.	: Sayı
Thk.	: Tahkik Eden
Tsh.	: Tashih

Tezin Başlığı: Şîî-İmâmî Gelenekte Gaybet İncancının Temellendirilmesi	
Tezin Yazarı: Feyza DOĞRUYOL	Danışman: Doç. Dr. Süleyman AKKUŞ
Kabul Tarihi: 11.07.2014	Sayfa Sayısı: v (ön kısım) +102 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim Dalı: İslam Mezhepleri Tarihi
<p>Günümüzde İran'ın resmi mezhebi olan Şîî-İmâmîyye'nin en önemli düşüncelerinden biri gaybet düşüncesidir. Bir kişinin gözlerden kaybolması anlamındaki gaybet, Şîî-İmâmîyye'de on ikinci imam Muhammed b. Hasan el-Mehdî'nin h. 260/ 874 yılında tedbir amaçlı gözlerden kaybolup bilinmeyen bir yerde yaşaması şeklindedir. Gaybeti bir inanç esası haline getiren İmâmîlere göre imam halen gaybette olup kıyamete yakın bir zamanda zuhur edecek ve dünyayı adaletle dolduracaktır.</p> <p>Gaybet iddiasının ortaya atılmasından sonraki süreçte gaybet düşüncesi İmâmî alimler tarafından izah ve ispat edilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte akli ve nakli olmak üzere iki farklı eğilim gösteren alimler konuyla ilgili önemli eserler kaleme almışlardır. Bu çalışmada, gaybet inancını ispat etmek üzere kaleme alınmış olan Nu'mânî, Şeyh Sadûk, Şeyh Müfîd ve Şerîf el-Murtazâ'nın gaybetle ilgili sırasıyla <i>Kitabu'l-gaybe</i>, <i>Kemalü'd-din ve tamamü'n-ni'me</i>, <i>el-fusûlü'l-aşere fi'l-gaybe</i>, <i>Resail fi'l-gaybe</i> ve <i>el-Mukni'u fi'l- gaybe</i> isimli eserlerinden hareketle gaybet inancı incelenmiştir.</p> <p>Gaybetle ilgili ortaya çıkan problemlere cevap vermeye çalışan bu müelliflerin eserlerinde yanıtladıkları başlıca meseleler, imamet ve her dönemde bir imama duyulan ihtiyaç, imamın masumiyeti, on ikinci imamın varlığı ve doğumu, gaybet ve yokluk (adem) ayrımı, gaybetin süresi, imamın uzun yaşaması, gaybetin sebepleri, gaybetteki imamın faydası, imamın mucize göstermesidir. Giriş ve üç bölümden oluşan bu çalışmada, mezkur müelliflerin gaybet inancını temellendirmeye çalışırken bu problemleri nasıl açıkladıklarının ortaya konması amaçlanmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Şîî-İmâmîyye, Gaybet, Temellendirme, Aklî ve Naklî Deliller	

Title of the Thesis: The Justification of the Belief in Occultation in the Shi'i-Imamiyyah Tradition	
Author: Feyza DOĞRUYOL	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Süleyman AKKUŞ
Date: 11.07.2014	Nu. of pages: v (pretext)+102 (mainbody)
Department: Basic Islamic Sciences Subfield: The History of Islamic Sects	
<p>The notion of occultation is one of the most important idea in the Shi'i-Imamiyyah, the official sect of Iran today. The occultation which means the concealment of a person from human sight is that the Twelfth Imam Muhammed b. Hasan el-Mahdi disappeared as a precaution in 260 A.H/874 A.D. According to Shi'i-Imamiyyah in which the belief in occultation is made an article of faith, he is still in the occultation and alive, will rise with sword and fill the world with justice and equity.</p> <p>After the making claim of occultation the Imamite scholars tried to explain and justify the belief in occultation through two different methods as revealed and rational. In this period the Imamite scholars have compiled works to justify belief in occultation on the basis of these methods. This study aims to examine how the belief in occultation and the problems about occultation have been justified in the works compiled by Nu'mani, Sheikh Saduk, Sheikh Mufid and Sharif Murtaza about occultation in the Imamiyyah. These works are respectively <i>Kitab al-ghayba</i>, <i>Kamal al-din wa tamam al-ni'ma</i>, <i>al-fusul al-ashara fi al-ghayba</i> and <i>Rasail fi al-ghayba, al-muqni fi al-ghayba</i></p> <p>The problems arised from ghayba and have been tried to explain by above-mentioned scholars, are imamite and need of Imam every period of time, the Imam's infallibility, presence of the twelf Imam and his birth, the difference between ghayba and absence, the duration of ghayba, the survival of Imam, reasons for ghayba, the benefit from Imam in occultation, working a miracle of Imam. In this context, the study which consists an introduction and three parts aims to explain how the belief in occultation has been justified with revealed and rational evidences by these scholars.</p>	
Keywords: Shi'i-Imamiyyah, Occultation, Justifying, Rational and Revealed Evidence.	

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

İslâm tarihinde dinin farklı anlaşılma ve yaşanma biçimlerinin zamanla taraftar bularak zümreleşmesi ile ortaya çıkan mezheplerden biri olan Şia, gerek inançları gerekse de müntesiplerinin sayısı bakımından oldukça önem arz etmektedir. Zaman içerisinde çeşitli sebeplerden dolayı farklı kollara ayrılan mezhebin bu kollarından biri de günümüzde halen varlığını güçlü bir şekilde devam ettiren ve aynı zamanda İran'ın itikâdî mezhebi olan İmâmiyye'dir.

Şia'nın bir kolu olarak İmâmiyye, on birinci imam Hasan el-Askerî'nin (ö. 260/874) vefatı sonrası ortaya çıkmıştır. el-Askerî'nin bir halef bırakmadan vefat ettiğini iddia edenlere karşı, ileride İmâmiyye'yi oluşturacak grup mensupları onun bir oğlu olduğunu fakat Abbâsî yönetiminden korktuğu için oğlunu gizlediğini öne sürmüştür. Böylece İmâmiyye, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali başta olmak üzere sırasıyla Hasan ve Hüseyin, daha sonra onların torunlarının Hz. Peygamber'in tayini ve vasiyeti ile meşru imam olduklarını iddia etmiş ve imamların sayısını on iki ile sınırlandırmıştır.

İslâm tarihine yön veren birçok önemli düşünce ve inancın yanında İmâmiyye'nin öne çıkan bir düşüncesi de on ikinci imamları olarak kabul ettikleri Muhammed b. Hasan el-Mehdî'nin, babası Hasan el-Askerî'nin vefatından sonra gözden kaybolması şeklinde ifade edilen gaybet düşüncesidir. İmâmiyye tarafından on ikinci imam hakkında böyle bir iddianın ortaya atılması ve sonrasında yaşanan süreç, bazı alim ve önemli ailelerin de gayretleri ile bu karmaşa döneminin aydınlatılması ve insanların gaybet hususunda ikna edilmesi için birtakım eserlerin telif edilmesini beraberinde getirmiştir. Özellikle de sefirler aracılığı ile bağlantı kurulan Gaybet-i Kübra (Büyük Gaybet) döneminin başlaması ile önemli kaynaklar kaleme alınmaya başlanmıştır. Biz bu çalışmamızda, söz konusu kaynaklar arasında her biri önemine haiz eserlerden Muhammed b. İbrâhim b. Cafer İbn Ebû Zeyneb Nu'mânî'nin (ö. 360/971) *Kitâbü'l-gaybe*'si, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî'nin (ö. 381/991) *Kemâliü'd-din ve temâmu'n-ni'me*'si, Şeyh Müfid'in (ö. 413/1022) *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe* ve *Resâil fi'l-gaybe*'si ve son olarak Şerîf el-Murtazâ'nın (ö. 436/1044) *el-Mukni' fi'l-gaybe* isimli eserlerini inceleyerek bu müelliflerin gaybet inancını ne şekilde ve hangi delillerle temellendirmeye çalıştıklarını ortaya koymaya çalıştık. Bunu

yaparken gaybet düşüncesinin İslâm tarihi içerisindeki serüvenini anlayabilmek için genel olarak Şia'ya ve özellikle de gaybet düşüncesinin bir inanç esası haline geldiği İmâmiyye mezhebinin bu konudaki görüşlerine yer vermeye gayret gösterdik.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve sınırlıklarına yer verilirken “Şia ve Gaybet İnancı” isimli birinci bölümde genel hatlarıyla Şia mezhebi ve konumuzun önemli bir kısmını teşkil eden Şî-İmâmiyye fırkası başta olmak üzere gaybet inancı anlatılmaktadır. Gaybet iddialarının İslâm tarihinde tezahürü, iddianın arkasında yatan sebepler, ilk gaybet iddiaları, Şî-İmâmî gelenekte gaybet inancının ne ifade ettiği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca gaybet inancının Şî-İmâmiyye’de bir inanç esası haline gelme süreci, bu süreçte ortaya çıkan problemler ve genel olarak inancın savunulması ele alınmaktadır. Bu bağlamda gaybete girdiği iddia edilen imam Muhammed b. Hasan’ın hayatı ise Şî kaynaklar esas alınarak işlenmektedir. Çalışmamızın “Gaybetin Temellendirilmesinde Naklî Deliller” başlıklı ikinci bölümünde ise Nu‘mânî ve Şeyh Sadûk’un gaybetle ilgili eserleri olarak *Kitâbü'l-gaybe* ve *Kemâlü'd-din ve temâmu'n-ni'me* isimli eserleri temelinde gaybet inancının naklî deliller ile nasıl temellendirildiği anlatılmaya çalışılmaktadır. Bölüm “Delil Gösterilen Ayetler”, “Hz. Peygamber’den Gelen Haberler”, “Önceki Peygamberlerin Gaybeti Hakkındaki Haberler”, “İmamlardan Gelen Haberler” ve “Diğer Kaynaklardan Gelen Haberler” şeklinde alt başlıklardan müteşekkildir. “Gaybetin Temellendirilmesinde Aklî Deliller” isimli üçüncü bölümde ise temele aldığımız Şeyh Müfid’in *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe* ve *Resâil fi'l-gaybe*’si ve Şerîf el-Murtazâ’nın *el-Mukni‘ fi'l-gaybe* isimli eserleri bağlamında gaybet inancının temellendirilmesinde mezkur müelliflerin başvurduğu aklî deliller ile yaptıkları rasyonel izahatlara yer verilmektedir. Bu bölümde, gaybet inancı hakkında muhaliflerin yaptığı itirazlar ve eserlerde bu itirazlara verilen cevaplara göre oluşturulmuş “Her Dönemde Bir İmamın Olmasının Gerekliliği ve Masumiyet”, “On ikinci imamın Varlığı ve Doğumu”, “İmamın Uzun Yaşaması”, “Gaybetteki İmamın Faydası”, “Gâib İmam ve Mucize Meselesi”, “Gaybet Döneminde Halkın Durumu Meselesi” ve “On İkinci İmamın Zuhuru Meselesi” şeklindeki alt başlıklar bulunmaktadır.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Çalışmamızın ana konusu olan Şî-İmâmiyye mezhebinde gaybet inancı ile ilgili Şî-İmâmî müellifler tarafından kaleme alınmış birçok eser bulunmakla birlikte ilk dönem yazılmış eserlerden elimize ulaşanlar sınırlı sayıdadır. Bu ulaşan eserlerde gaybet inancı, çoğunlukla on ikinci imamın gaybete gireceğine dair imamlardan gelen rivayetler esas alınarak izah ve ispat edilmeye çalışılmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu ilk dönem müelliflerinin öğrencileri gaybeti ispatlarken rivayetlerle yetinmemiş, aklî izahlarda da bulunmuşlardır. Çalışmamızda hem ilk dönem müelliflerinden Nu‘mânî ve Şeyh Sadûk’a yer vererek hem de sonraki dönem kelim ekolü temsilcileri Şeyh Müfîd ve Şerîf el-Murtazâ’nın ilgili eserlerini inceleyerek dönemleri için nasıl bir önem ifade ettiklerini ortaya koymayı amaçladık.

Türkiye’de gaybet inancını konu alan müstakil akademik çalışmalar sınırlıdır. Ulaşabildiğimiz kadarıyla az sayıdaki bu akademik çalışmalar arasında Abdülkadir Dağ’a ait 1998 yılında hazırlanmış “*İmâmiyye Şiasında Gaybet-i Suğra*” isimli yüksek lisans tezi ve Cemil Hakyemez’e ait 2006 yılında tamamlanmış “*Gaybet İnancı ve Şîlik’teki Yeri*” isimli doktora tezi başta olmak üzere konuyla alakalı Ethem Ruhi Fığlalı, Mustafa Öz, Avni İlhan ve Halil İbrahim Bulut’un makale ve ansiklopedi maddeleri bulunmaktadır. Amacımız yüksek lisans seviyesinde gaybet inancını bazı yönleriyle ortaya koymaya çalışan bir çalışma hazırlayarak gaybet inancı üzerine yapılmış ve yapılacak çalışmalara küçük de olsa bir katkıda bulunmaktır.

Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları

Çalışmamız İslâm Mezhepleri Tarihi araştırmalarında kullanılan tasvirî, ön yargıdan uzak ve objektif bir yöntemle hazırlanmıştır. Gaybet düşüncesi etrafında aktarılan görüş ve iddiaların doğruluğu konusunda herhangi bir görüş bildirilmemiş, eserlerini incelediğimiz müelliflerin yalnızca konu hakkındaki görüşleri ve buldukları dönemde gaybeti ispat hakkındaki iddiaları aktarılmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmamızın özellikle ikinci bölümünde aktardığımız Şî-İmâmî kaynaklı hadis ve rivayetler sıhhati bakımından herhangi bir elemeye yahut senet tahliline alınmadan ilgili bölümlerde kullanılmıştır. Çünkü çalışmamız bu hadislerin sıhhati yahut yanlışlığını değil hangi bağlamda ve ne şekilde kullanıldıklarını göstermeyi amaçlamaktadır.

Çalışmamızın başlığında Şî-İmâmî gelenekte gaybet inancının ortaya konulması belirtilmiş olmakla birlikte çalışmamız daha önce belirtilen eserler temelinde hazırlanmaya çalışılmış ve bu eserlerle sınırlandırılmıştır. Bunun sebebi gaybet hakkında yazılmış tüm Şî-İmâmî literatürün elimize ulaşmamasının yanında bir yüksek lisans tezinde bu eserlerin hepsini incelememizin mümkün olmamasıdır. Çalışmamız için belirlenen bu eserler Şii-İmâmîyye'nin gaybet inancının şekillenmesinde ve ispat edilmesinde en etkili olan kaynaklardır. Bu eserlerin önemine binaen burada kısaca tanıtmayı uygun gördük:

Muhammed b. İbrâhim b. Cafer İbn Ebû Zeyneb Nu'mânî ve *Kitâbü'l-gaybe*

Muhammed b. İbrâhim b. Cafer İbn Ebû Zeyneb Nu'mânî, h. IV. asrın başlarında İmâmîyye'nin en önemli alimlerindendir. Şam, Bağdat ve Şiraz gibi önemli şehirlere ilim tahsili için gitmiş ve birçok eser telif etmiştir. Vekillerin gaybetteki imamla henüz bağlantıda olduğu Gaybet-i Suğrâ döneminde yaşayan İmâmî müelliflerden Küleynî'nin (ö. 329/941) öğrencisidir. Nu'mânî, h. 360 yılında Şam'da vefat etmiştir.

Telif ettiği önemli eserlerden biri olan *Kitâbü'l-gaybe*, “birinci ve küçük gaybetin sona erip tam gaybetin başladığı” şeklindeki ikili gaybet fikrinden ve Gaybet-i Suğra dönemindeki sefirlik meselesinden bahseden ilk çalışmadır. Nu'mânî eserinde küçük gaybet döneminin bitip kıyamete kadar sürecek olan büyük gaybet döneminin başladığını ileri sürmüştür. Ayrıca bu eser İmâmî gelenekte gaybet konusunda telif edilmiş elde mevcut olan ilk müstakil eser olması bakımından oldukça önemlidir. Eser mukaddime ve yirmi beş baktan müteşekkildir. Nu'mânî gaybetle ilgili meseleleri konu başlıkları halinde sıralamış ve her konu başlığının altında o konuyla ilgili nakledilen hadisleri zikretmiştir. Hadislerin sıralanmasının yanında bölüm sonlarında da kendi fikirlerine yer verdiği paragraflar yer almaktadır.¹

---

¹ bkz. Muhammed b. İbrâhim b. Cafer İbn Ebû Zeyneb Nu'mânî, **Kitâbü'l-gaybe**, Beyrut: Müessesetü'l-İlmi li'l-matbuât, 1983; Halil İbrahim Bulut, “İlk Dönem İmâmî Kaynaklarda Gaybet Anlayışı”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. VIII/2, s. 60; Cemil Hakyemez, **Şia'da Gaybet İnancı ve Gaib On İkinci İmam**, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 19.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî ve *Kemâlîü'd-dîn ve temâmü'n-ni'me*

Şeyh Sadûk lakaplı Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. el-Hüseyn b. Mûsâ b. Bâbeveyh el-Kummî, Kum'da dünyaya gelmiş ve dönemin önemli ilim merkezlerinde ilim tahsilinde bulunmuştur. Şeyh Sadûk, İmâmiyye tarafından muteber kabul edilen dört hadis kitabından *Men la yahduruhu'l-fakîh*'in müellifi olması hasebiyle Küleynî'den sonra İmâmiyye'nin en önemli âlimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, rivayet merkezli yaklaşımından dolayı İmâmiyye Şia'sında gelenekçilerin h. IV. asrın ikinci yarısındaki en yetkili sözcüsü kabul edilmektedir. Bu sebeple Şî-İmâmî düşünce ekollerinden biri olan "Ahbârîlik"² açısından son derece önemli bir konuma sahiptir.

300'den fazla kitabının olduğu nakledilen Şeyh Sadûk bu eserlerinden *Kemâlîü'd-dîn ve temâmü'n-ni'me*'yi on ikinci imamın gaybeti sebebiyle kafası karışık ve şüpheci bir durumda bulunan insanlar için, gördüğü bir rüyada on ikinci imamın isteği doğrultusunda gaybeti doğrulama amacıyla kaleme aldığını ifade etmiştir. Eser, gaybetle ilgili h. IV. asrın ikinci yarısına kadar üretilen bütün rivayetlerin bir araya toplandığı çalışma olması sebebiyle gaybet inancının savunulmasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Nitekim eser, gaybetle ilgili rivayetlerin artık bir daha değiştirilemeyecek şekilde sistemleştirilip bir araya getirildiği zirve bir eserdir. Çağdaş Şî müelliflerden Jassim Hussain, Şeyh Sadûk'tan önce on ikinci imam hakkında zikredilen tarihi haber ve vakıaların ancak onunla birlikte detaylandırılıp açıklandığını ifade etmektedir.³

Şeyh Müfid ve *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe ve Resâil fi'l-gaybe*

Asıl adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. en-Nu'mân el-Hârisî el-Ukberî olan Şeyh Müfid, Şî-İmâmiyye'nin önde gelen kelim, fıkıh ve hadis alimlerindedir.

² Ahbârîlik, Şî-İmâmiyye'de dini bilginin kaynağı olarak imamların ahbârını (haberler) kabul eden ve içtihadı karşı olan düşünce ekolüdür. bkz. Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şiası'nda Düşünce Ekolleri: Ahbârîlik*, İstanbul: Ayıyığı Kitapları, s. 64.

³ bkz. İbn Bâbeveyh el-Kummî Şeyh Sadûk, *Kemâlîü'd-dîn ve temâmü'n-ni'me*, Ali Ekber Gaffârî (Nşr.). Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1984; Mustafa Öz, "İbn Bâbeveyh, Şeyh Sadûk", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 19, s. 345-348; Waheed Akhtar, *Early Shi'ite Imamiyyah Thinkers*, New Delhi: Ashish Publishing House, 1988, s. 39-75; Jassim M. Hussain, *The Occultation of Twelfth Imam*, Cambridge: The Muhammadi Trust, 1982, s. 67; Hakyemez, s. 129.

Küçük yaşta Bağdat'a gelerek aralarında babasının da bulunduğu önemli hocalardan ilim tahsil etmiş ve kendi döneminde İmâmiyye'nin Bağdat temsilcisi ünvanına layık görülmüştür. Şerîf er-Radî (ö. 406/1015), Şerîf el-Murtazâ, Ahmed b. Ali en-Necâşî (ö. 450/1058), Şeyh Tûsî (ö. 460/1067) gibi talebeler yetiştirmiş ve h. 413/1022 senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir.

Şeyh Müfîd'in önemi, onun İmâmiyye kelimasında akılcı ekolün temsilcisi olması noktasındadır. Hocası Şeyh Sadûk'un aksine gaybetle ilgili eserlerini imamlar yahut diğer kaynaklardan gelen rivayetler merkezinde değil meselelere yaptığı akli izahlar etrafında kaleme almıştır. Bu şekilde Şîî düşünce içerisine "Usûlîlik" olarak adlandırılan rasyonel yaklaşım tarzını dahil etmiştir.

Şeyh Müfîd'in 200 civarında eser telif ettiği nakledilmektedir. Bu eserler arasında gaybet inancını izah ve ispat için kaleme aldığı iki eseri çalışmamız açısından önem taşımaktadır. Bu eserler *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe* ve *Resâil fi'l-gaybe*'dir. Her iki eser de muhaliflerin gaybetle ilgili temel meseleler hakkındaki yönelttiği itirazlara verilen cevaplardan müteşekkildir. Yazılma amaçları gaybet karşıtı iddiaların batıl olduğunu ortaya koymak ve gaybet anlayışını çeşitli yönleriyle izah etmektir. Bu bağlamda *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe*'de Şeyh Müfîd, gaybetle ilgili on meseleyi cevaplandırmıştır. Bunları yaparken meseleler hakkında rasyonel açıklamalar yapmıştır. Diğer eser olan *Resâil fi'l-gaybe* de gaybetle ilgili dört risaleden oluşmaktadır. Müfîd bu eserinde de muhaliflerin sorması muhtemel sorulara "şöyle denirse ... biz de şöyle deriz." şeklinde bir üslup kullanmıştır.⁴

Şerîf el-Murtazâ ve *el-Mukni' fi'l-gaybe*

Asıl adı Ebu'l-Kâsım Alî b. el-Hüseyin b. Mûsâ b. Muhammed el-Alevî olan Şerîf el-Murtazâ, döneminin önemli fıkıh ve kelam alimlerindedir. Kelam, hadis, Arap edebiyatı gibi çeşitli alanlarda Bağdat'ta iyi bir eğitim almış ve Şeyh Müfîd'den de ilim tahsilinde bulunmuştur. Mutezile'den büyük ölçüde etkilenmiş olan Şerîf el-Murtazâ Kâdî Abdulcebbar ile de görüşmüştür. Ayrıca Bağdat'ın Kerh bölgesinde ortaya çıkan Şîî-Sünnî çatışmalarında Şîîlerin sözcülüğünü üstlenmiş isimdir. Şerîf el-Murtazâ hocası

⁴ bkz. Şeyh Müfîd, *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe*, (Silsiletü Müellefâti's-Şeyh el-Müfîd içinde), Kum, h. 1414/1993; a.mlf. *Resâil fi'l-gaybe*, (Silsiletü Müellefâti's-Şeyh el-Müfîd içinde), Kum, h. 1414/1993; Akhtar, s. 79-122; Halil İbrahim Bulut, *Şeyh Müfîd ve Şia'da Usuli Farklılaşma Süreci*, İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2005; Avni İlhan, "Şeyh Müfîd", *DİA*, C. 31, s. 502-503.

Şeyh Müfîd'den önemli ölçüde etkilenmiş ve meselelere benzer aklî ve kelimî izahlar getirmiştir. Bunun yanı sıra onun bazı görüşlerini de reddeden el-Murtazâ, Bağdat'ta h. 436/1044 senesinde vefat etmiştir.

Telif ettiği eserlerin içerisinde çalışmamıza kaynak olarak belirlediğimiz eseri *el-Mukni' fi'l-gaybe*'de Şerîf el-Murtazâ, gaybet inancını ispat etmeye çalışmıştır. Eserde takındığı üslup Şeyh Müfîd'in mezkur eserlerine benzer bir şekildedir ve eserde sorulması muhtemel sorular üzerinden akli izahlar yapmaktadır. Eser hacimce küçük fakat önemli açıklamaları içermektedir.⁵

---

⁵ bkz. Şerîf el-Murtaza, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hüseyn el-Musevî, **el-Mukni' fi'l-gaybe**, Muhammed Ali el-Hekim (Thk.), Kum, h. 1416/1995; Akhtar, s. 177-204; Mustafa Öz, "Şerîf el-Murtazâ", **DİA**, C. 38, s. 586-588.

BÖLÜM 1: ŞİA VE GAYBET İNANCI

1.1 Şia

1.1.1 Genel Hatlarıyla Şia

Sözlük anlamı “bir iş üzerinde toplaşan grup, taraftar, yardımcı, bölük, fırka” olan şia kelimesi, Arapça’da “شيع” kökünden gelmektedir. “شيع” kökü ise bir kimseyi yahut bazı kimseleri desteklemek, bir şeyi tasdik etmek gibi anlamları ifade etmektedir.⁶ Aynı zamanda kelime Kur’ân-ı Kerîm’de birçok ayette “fırka, topluluk ve birine taraftar olma” anlamlarında zikredilmektedir.

Arap dilinde şia kelimesi, bir gruba özel ad olmadan önce de bir kimsenin taraftarı ve ona tabi olan kimse manasıyla kullanılmaktaydı. Örneğin bir kimsenin etrafında toplanan ve ona tabi olup destekleyen kişiler için “Şiatu Fulan” şeklinde bir kullanım mevcuttu.⁷ Nitekim Hz. Osman ve Hz. Ali’nin hilafeti dönemlerinde mezhep manası kastedilmeksizin kullanılan “Şiatu Osman”, “Şiatu Ali” ve “Şiatu Muaviye” terkipleri kaynaklarda bu şekliyle zikredilmektedir. Kelimenin özel bir grubu ifade eder manada kullanılması ancak Kerbelâ hadisesinin vuku bulmasından sonradır. O zamana kadar genel anlamı ile kullanılan kelime Hz. Hüseyin’in h. 61/680 senesinde şehit edilmesinden sonra onun intikamını almak ve Hz. Ali ve soyuna taraftar olmak üzere bir araya gelmiş olan topluluğu ifade etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır.⁸ Tüm bu kullanımlarının yanında anlamı ve kapsamı daralarak bir mezhebe ad olan şia kelimesi, Hz. Ali’ye taraftar olan, onun Hz. Peygamber’den sonra insanların en üstünü ve bizzat Hz. Peygamber tarafından halife olarak tayin edilen kimse olduğuna inanan, Hz. Ali’den sonraki imamların onun soyundan gelmiş, imamlıkları nasla tayin edilmiş, büyük ve küçük günahlardan korunmuş ve masum olduklarını kabul edenler anlamına gelmektedir.⁹

⁶ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, “şya” md., VII, 258.

⁷ Farklı kullanımları için bkz. Mustafa Öz, **Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları**, 1. Basım, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011, s. 63.

⁸ Ethem Ruhi Fığlalı, **Günümüz İslâm Mezhepleri**, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008, s. 267; Halil İbrahim Bulut, **Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslâm Mezhepleri Tarihi**, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011, s. 181.

⁹ Ethem Ruhi Fığlalı, **İmâmiyye Şiası**, 2. Basım, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008, s. 18.

Şia'nın bir mezhep olarak mezhepler tarihi kaynaklarında müelliflerce yapılan bazı tanımlarına bakacak olursak, Şîî müelliflerden Kummî (ö. 301/914) ve Nevbahtî (ö. 311/922) Şia'yı, Ali b. Ebi Tâlib'in fırkası olup, Nebi zamanında "Ali Şiası" (Ali'nin taraftarları) adı verilenlerin, ondan sonra da sadece Ali'ye bağlılıklarıyla tanınan ve onun imâmetine inananların meydana getirdiği bir fırka olarak tanımlamışlardır.¹⁰ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'ye (ö. 324/935) göre Şia "Üç sınıftır ve bu fırkaya Hz. Ali'ye taraftar olmaları ve onu Hz. Peygamber'in diğer ashabının önüne geçirmeleri sebebiyle Şia denmektedir."¹¹ Şehristânî (ö. 548/1153) ise Şia'yı "Ali'nin imâmetinin ve hilafetinin nass ve açık olsun kapalı olsun vasiyetle olduğuna, imâmetin Ali evlatlarında devam etmesinin yanı sıra aslî bir mesele ve dinin bir rüknü olduğuna inananlar" şeklinde tarif etmiştir.¹²

Şia kelimesinin ilk defa ne zaman ve kim tarafından kullanıldığı ve Şia'nın bir mezhep olarak ne zaman ortaya çıktığı konusu ihtilaflıdır. Özellikle Şîî müelliflerden bazıları Şia teriminin kullanımını Hz. Peygamber dönemine kadar götürmektedirler. Şîî tarihçilere göre mezhebin doğuşu da Hz. Peygamber'in risaleti döneminde gerçekleşmiştir.¹³ Fakat Şia'nın bir mezhep adı olarak Hz. Peygamber zamanında kullanılmış olması ve o dönemde bir Şîîlikten söz edilmesi hem kaynaklara hem de tarihi gerçeklere göre mümkün görülmemektedir.¹⁴

Şîîlik'in bir mezhep olarak ne zaman ortaya çıktığı ile ilgili diğer temayüller; Hz. Peygamber'in vefatından sonra Beni Sakîfe gölgesiindeki toplantı sırasında, Hz. Osman hilafeti dönemindeki olaylar sırasında, Hz. Ali'nin hilafeti sırasında yaşanan olaylarda Hz. Ali'nin tarafında yer alanlarla birlikte, Hz. Ali'nin öldürülmesinden sonraki olaylarla, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehadetinden sonra ve son olarak nass ve

---

¹⁰ Kummî/Nevbahtî, **Şîî Fırkalar**, Hasan Onat ve Diğerleri, (Çev.), 1. Baskı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004, s. 87.

¹¹ Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, **Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve ihtilâfü'l-mûsallîn**, Nuaym Zerzûr, (Nşr.), Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2009, s. 25.

¹² Muhammed Abdülkerim Şehristânî, **el-Milel ve'n-nihal**, 9. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008, s. 169.

¹³ Muhammed Hüseyin Tabatabaî, **Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şia**, Kadir Akaras ve Abbas Akyüz (Çev.), 3. Basım, İstanbul: Kevser Yayınları, 2005, s. 32.

¹⁴ Fığlalı, **Günümüz İslâm Mezhepleri**, s. 267.

tain fikri neticesinde ortaya çıkması¹⁵ şeklinde sıralanabilir. Mezhebin tam olarak ne zaman zuhur ettiğini tespit etmek zor gözükmetedir. Fakat mezhebin teolojisini oluşturan fikirlerin h. II. yy'da ortaya çıkmaya başladığı göz önüne alındığında mezhebin de h. I. yy'ın sonlarında teşekkül etmeye başladığı söylenebilir.¹⁶

Şüphesiz mezhepler bir sebep ve sonuç ilişkisi neticesinde ortaya çıkar. Şia'nın da bir mezhep olarak ortaya çıkmasına ve temeline oturtulan fikirlerin zuhur etmesine sebep olan olaylar Kerbelâ hadisesinden sonra Tevvabûn Hareketi ve Muhtar es-Sekafî isyanıdır. Tevvabûn Hareketi kısaca Kerbelâ vakasından sonra Hz. Ali ve oğullarının haklarını aramak ve intikamlarını almak gayesiyle girişilmiş ilk hareket şeklinde açıklanabilir.¹⁷ Tevvabûn Hareketi'nden sonra Kerbelâ'nın intikamını almak üzere ortaya çıkmış ikinci hareket olan ve el-Muhtâr b. Ebî Ubeyd (ö. 67/687) tarafından gerçekleştirilen Muhtâr es-Sekafî isyanı da Şîlik'e önemli ölçüde tesir eden olaylardandır.¹⁸ Bu olaylar daha sonra bir mezhep olarak teşekkülünü tamamlayacak olan Şia'nın özellikle mehdilik, beda, rec'at ve gaib imam gibi fikirlerin benimsenmesinde önemli katkılar sağlayacaktır.

Kerbelâ vakası akabinde zuhur eden bu iki hareketten sonra Müslümanların ehl-i beyt taraftarlığı merkezinde gruplaşmaları, bazı farklı grupların ortaya çıkmasına ve bazı kişiler etrafında yapılanmalar meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu netice ile Şîlik düşüncesi üç ana fırka temelinde sistemleşmiştir. Halen varlığını sürdüren bu Şîî fırkalar, Zeydiyye, İsmâiliyye ve İmâmiyye şeklinde sıralanabilir. Bunların yanında aşırı bazı fikirleri benimseyen Gâliyye veya Gulât şeklinde isimlendirilen gruplar da mevcuttur.

Zeydiyye fırkası, ehl-i beyt adına ayaklanan ilk kişi olan Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd b. Ali b. Hüseyin'in (ö. 122/740) oğlu Yahya (ö. 125/743) etrafında zümreleşen Şîî fırkadır. Babası Zeyd b. Ali b. Hüseyin ehl-i beyt adına başlatmış olduğu ayaklanmasında başarısız olsa da oğlu Yahya ondan sonra fikirlerini devam ettirmiştir.

¹⁵ Fıġlâlî, **İmâmiyye Şiası**, s. 20-21; Öz, **Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları**, s. 65.

¹⁶ Bulut, **Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslâm Mezhepleri Tarihi**, s. 184.

¹⁷ bkz. İsmail Yiġit, "Tevvâbîn", **DİA**, C. 41, s. 49-50.

¹⁸ bkz. İsmail Yiġit, "Muhtâr es-Sekafî", **DİA**, C. 31, s. 54-55; Mustafa Öz, "Muhtâriyye", **Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü**, 1. Basım, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012, s. 372.

Fırka mensupları Zeyd b. Ali ve onun ölümünden sonra Yahya'yı imam olarak kabul etmişlerdir. Başlangıçta Zeyd'in isyanı ile siyasi amaçlarla ortaya çıkmış ve daha sonra Kāsım b. İbrâhim er-Ressî (ö. 246/860) döneminde itikadi bir mahiyet kazanmış Zeydiyye fırkası Şîî fırkalar içerisinde bazı görüşler açısından Ehl-i Sünnet'e en yakın olan fırkadır. Özellikle imâmet konusunda Zeydiyye diğer Şîî fırkaların aksine Hz. Peygamber'in sağlığında herhangi bir imamı tayin etmediği ve vasiyette bulunmadığı fikrini benimsemektedir. Ayrıca fırka, imamın günahlardan korunmuş olma gibi bir vasfının olmadığına ve en önemli vasfının fazilet olduğuna inanmaktadır. Gaybet konusunda ise imamın gâib ve beklenen biri değil bizzat insanlar arasında yaşayarak onlara rehberlik eden kişi olduğuna inanılmaktadır.¹⁹

Diğer bir fırka olan İsmâiliyye, altıncı imam Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765)'ın vefatından sonra imam olarak Ca'fer Sadık'ın en büyük oğlu İsmâil'i daha sonra onun oğlu Muhammed b. İsmâil ve soyundan gelen imamları benimsemektedir. Yedinci imam olarak Mûsâ el-Kâzım'ı (ö. 183/799) kabul eden İmâmiyye'nin aksine İsmâiliyye'ye göre Ca'fer es-Sâdık'tan sonra imâmet en büyük oğluna geçmektedir. Fırkanın, h. II. asırda ana gövdeden ayrılarak yeni bir fırka halinde zuhur etmesine sebep olan gelişmelerden biri Ca'fer es-Sâdık'ın kendisinden sonra imam olarak en büyük oğlu İsmâil'i göstermesi fakat o hayatta iken oğlu İsmâil'in vefat etmiş olmasıdır. Bu olay neticesinde ana grup Mûsâ el-Kâzım'ın imâmeti etrafında toplanırken İsmâiliyye fırkasını oluşturacak olan grup imâmetin İsmâil'in hakkı olduğunu iddia etmiştir. Kendi içerisinde de farklı gruplara bölünen İsmâiliyye fırkası, benimsedikleri aşırı fikirleri sebebiyle Bâtıniyye, Ta'limiyye, Seb'iyye gibi isimler ile de anılmışlardır.²⁰ Nasların zahiri manalarının ancak batınî manaya tevîl edilmesi ile hakikate ulaşılabileceğini iddia eden İsmâiliyye'de yedi rakamına kutsal bir değer atfedilmiştir. İslâm'ın yedi esasa dayanması inancında olduğu gibi fırkanın birçok inancında da bu rakamın kutsallığının tezahürleri hissedilmektedir.²¹

¹⁹ Fığlalı, **Günümüz İslâm Mezhepleri**, s. 271; Öz, **Başlangıçtan Günümüze Şîilik ve Kolları**, s. 76; Yusuf Gökâl, "Zeydiyye", **DİA**, C. 44, s. 328-331.

²⁰ Bulut, **Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslâm Mezhepleri Tarihi**, s. 198-199.

²¹ Muzaffer Tan, "İsmâililik", Hasan Onat ve Sönmez Kutlu, (Ed.), **İslâm Mezhepleri Tarihi El Kitabı** içinde (s. 243-268), Ankara: Grafiker Yayınları, 2012; Bulut, **Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslâm Mezhepleri Tarihi**, s. 210-211, Mustafa Öz, "İsmâiliyye", **DİA**, C. 23, s. 128-133.

Burada zikredilecek Şîî fırkalardan üçüncüsü olan İmâmiyye fırkasını konumuz açısından taşıdığı önem sebebiyle ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz.

1.1.2 Şîî-İmâmiyye Fırkası

Şia'nın yaşayan en büyük kolu olan İmâmiyye fırkası, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali başta olmak üzere sırasıyla Hasan ve Hüseyin, daha sonra onların torunlarının Hz. Peygamber'in tayini ve vasiyeti ile meşru imam olduklarını iddia eden ve imamların sayısını on iki ile sınırlandıran fırkadır. On ikinci imam olarak kabul ettikleri Muhammed b. Hasan'ın ölmeyip gaybete girdiğini iddia etmektedirler.

İmâmiyye ismi, imâmet fikrini mezhebin temelinde oturarak dinin temel unsurlarından biri olarak kabul ettikleri için kullanılmaktadır. Kelimenin kullanımı ilk defa Nevbahtî'nin eserinde Hasan el-Askerî'nin vefatı sonrası gruplara ayrılan Şia'nın on ikinci grubu olarak zikredilmiştir. Nevbahtî'nin bu şekilde İmâmiyye'yi üç defa zikrettiğini belirten Watt'a göre kelime h. 287/900 veya hemen sonraki yıllarda kullanılmakta idi.²² Bu fırka için ayrıca Râfıza²³, İsnâaşeriyye²⁴, Ca'feriyye²⁵ ve Kâimiyye²⁶ gibi isimler de kullanılmaktadır.

İmâmiyye fırkasının temelini oluşturan grup, o dönemde henüz bu isimle anılmasa da Hz. Hüseyin'in şehadeti sonrası ortaya çıkan Şia'nın, üçe bölünen gruplarından imam Zeynelabidin'in imâmetini benimseyenlerdir. Daha sonraki dönemlerde Keysâniyye ve Zeydiyye'nin ayrılmasıyla Râfıza olarak da anılan bu grup, Ca'fer es-Sâdık'tan itibaren fikhî ve itikâdî bir ekol mahiyeti kazanmış ve son olarak on birinci imam Hasan el-Askerî'nin vefatı sonrası ortaya çıkan gruplardan biri olarak İmâmiyye adıyla zuhur etmiştir. Şîî-İmâmiyye bu gruplar içerisinde Hasan el-Askerî'den sonra ümmetin hidayetini üstlenmiş bir oğlunun varlığını kabul eden ve bu kişinin bazı tehlikelerden

---

²² W.Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Ethem Ruhi Fırlı (Çev.), 3. Baskı, Ankara: Sarkaç Yayınları, 2010, s. 381.

²³ "Ayrılan, terk eden" anlamında olan Râfıza, Hz. Ebu Bekir ve Ömer hakkında hayır söylediği için imam Zeyd'i savaş meydanında yalnız bırakan kişiler için kullanılmıştır. Abdulkâhir el-Bağdâdî *el-Fark beyne'l-firak* adlı eserinde Şia kelimesini kullanmaktan çekinmiş, bunun yerine Râfıza veya Ravâfız kelimelerini kullanmıştır.

²⁴ Anlamı "On İki imamcılar" olan kelime, imamların sayısını on iki ile sınırladıkları ve on ikinci imamın gaybete girdiğine inandıkları için kullanılmıştır.

²⁵ İmâmiyye'nin fikhî mezhebinin adı ve fıkhîdeki imamlarına nispetle bu isim kullanılmıştır.

²⁶ On ikinci imam için "kâim" sıfatını çokça zikrettikleri için bu isim onlara nispet edilmiştir.

dolayı gizlenip kıyamete yakın zuhur edeceğini iddia eden gruptur. Diğer gruplar zamanla hâkimiyetlerini yitirmiş ve Şîî-İmâmiyye'nin aksine dağılmışlardır. Bu grup ise bazı Şîî kelamcılar sayesinde güçlü bir doktrin oluşturmuş; imâmet ve gaybet nazariyeleri de dahil inşa edilen bu doktrin h. IV./X. asrın sonlarına doğru son şeklini almıştır. Şüphesiz imâmet, rec'at, gaybet ve bedâ gibi fikirlerin bu doktrinde yerini almasında daha önce de bahsedilen Tevvabûn Hareketi ve Muhtar es-Sekafî isyanı gibi ilk Şîî olayların etkisi büyüktür.²⁷

Şîî-İmâmiyye'nin tarihi genel olarak üç kısımda incelenmektedir. Bu dönemler, gaybet öncesi imamlar dönemi, Gaybet-i Suğrâ (Küçük Gaybet) dönemi ve Gaybet-i Kübra (Büyük Gaybet) dönemi şeklindedir. İlk dönem olan gaybet öncesi imamlar dönemi, fırkanın İsnâaşeriyye adını almasında etkili unsur olan on iki imam inancı çerçevesinde şekillenmiştir. İlk imam olarak kabul edilen Ali b. Ebu Tâlib ile başlayan dönem on ikinci imam olarak kabul edilen Muhammed b. Hasan el-Mehdî'nin h. 260/874'teki gaybeti ile sona erer. Bu dönem içerisinde İmâmiyye'nin on iki imam olarak kabul ettiği isimler sırasıyla, Ali b. Ebu Tâlib (ö. 40/661), Hasan b. Ali (ö. 49/669), Hüseyin b. Ali (ö. 61/680), Ali b. Hüseyin el-Zeynelâbidîn (ö. 94/713), Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733), Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765), Mûsâ el-Kâzım (ö. 183/799), Ali Rızâ b. Mûsâ (ö. 203/818), Muhammed Takî b. Ali (ö. 220/835), Ali Nakî b. Muhammed (ö. 254/868), Hasan b. Ali el-Askerî (ö. 260/874) ve Muhammed b. Hasan el-Mehdî'dir.

On ikinci imamın gaybeti ile başladığı kabul edilen Gaybet-i Suğra (küçük gaybet) dönemi ise h.260/874 senesinden başlayarak imam ile Şîîler arasında elçilik görevini yapan son sefirin h. 328/940'da vefatı ile sona ermektedir. Son dönem olarak kabul edilen Gaybet-i Kübra dönemi ise h. 329/941'de başlamış ve halen devam etmektedir. Bu dönemde, on ikinci imamın gaybette olduğuna ve kıyamete yakın bir zamanda zuhur edip yeryüzünde adaleti hâkim kılacağına inanılmaktadır.²⁸

Şîî-İmâmiyye'ye göre dinin temel prensipleri Tevhid, Nübüvvet, Adalet, Meâd ve İmâmet olmak üzere beş tanedir. Tevhid konusunda fırka diğer İslâm âlimleri ile hemen hemen aynı düşünceyi benimsemektedir. Peygamber göndermenin Allah'a vacip olduğu şeklinde bir nübüvvet inancını dillendirmektedirler. Adalet hususunda ise kişinin özgür

²⁷ Fığlalı, **İmâmiyye Şiası**, s. 151-154; a. mlf, "İsnâaşeriyye", **DİA**, C. 23, s. 143.

²⁸ Hussain, s. 133; Fığlalı, **İmâmiyye Şiası**, s. 168, 181.

irade sahibi olup Allah'ın mükâfatlandırma ve cezalandırmasının kişinin işlediği fiillere göre olacağını savunmaktadırlar. Bu konuda Hz. Hüseyin'in şehâdeti karşısında aldıkları tavır etkili olmuştur. Onu şehit edenlerin fiillerinin Allah tarafından yaratılmış olduğunu iddia etmek o kişilerin suçsuz olarak algılanmasına sebep olacağı için İmâmiyye adalet konusunda Mutezile'nin fikirlerini benimsemiştir. Meâd hususunda da İmâmîler İslâm âlimleri arasında yaygın olan temayülü savunmaktadır. Farklı olarak kabirdeki sorgulama esnasında kişiye imamının kim olduğu şeklinde bir soru sorulacağını iddia etmektedirler. Son olarak imâmet prensibi Şii-İmâmiyye'yi diğer fırkalardan ayıran en önemli husustur. İmam oldukça önemli ve özel bir konuma sahiptir. İmamlara peygamberlerin sahip olduğu vasıfları atfederler. Peygambere vekâlet etmeleri başta olmak üzere imamların her türlü günahattan masum olduklarını, her imamın nass ile tayin edildiğini, imamların ilminin sınırsız olduğunu ve peygamberler gibi mucize göstermelerinin mümkün olduğunu iddia etmektedirler.²⁹ Ayrıca imâmet meselesi mezhebin temeline oturtularak, İslâmî bir toplumun devamı ve dini emirlerin yaşanması bir imamın varlığına bağlanmıştır. Dolayısıyla bu, imamın her dönemde zorunlu olarak var olması meselesini de gerekli kılmaktadır.³⁰

Bu prensipler dışında Şîî-İmâmiyye'nin benimsediği ve zikredilmesi gereken görüşler mevcuttur. Bunlardan en önemlileri, Bedâ³¹, Rec'at³², Takiyye³³ ve Gaybet'tir. İmamiyye'nin görüşlerinden, mehdilik, gaybet ve imamların sayısının on iki ile sınırlandırılması dışındaki nas ve tayin, ismet, efdaliyet şeklindeki görüşleri Hasan el-

---

²⁹ Bulut, **Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslâm Mezhepleri Tarihi**, s. 235-241.

³⁰ Bulut, **İlk Dönem İmâmî Kaynaklarda Gaybet Anlayışı**, s. 51.

³¹ Allah'ın belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olayın daha sonra başka bir şekilde gerçekleşmesi düşüncesidir. İlk defa Muhtar es-Sekafî tarafından öne sürülen bedâ düşüncesi Hz. Hüseyin'in intikamını alma ve Cafer es-Sâdık'ın oğlu İsmail'i imam olarak tayin etmesi meseleleri için dillendirilmiştir. bkz. Avni İlhan, "Bedâ", **DİA**, C. 5, s. 290-291.

³² Allah'ın kıyametin kopmasından önce imamları ve onlara zulmedenleri yeniden dünyaya döndürmesi şeklindeki düşüncedir. İlk defa Abdullah b. Sebe tarafından dillendirilmiş olan düşünce hakkında İmâmiyye, on ikinci imamın zuhurundan önce hem zulme uğrayan Ehl-i Beyt mensuplarının hem de onlara zulmedenlerin diriltip tekrar dünyaya gönderileceğini iddia etmiştir. bkz. İlyas Üzüm, "Rec'at", **DİA**, C. 34, s. 504-506.

³³ Âl-i İmrân suresi 28. ayete dayandırılan takiyye inancı, İmâmiyye'ye göre muhaliflerin baskısından kurtulmak, isyan etmeye elverişli bir durum ortaya çıkıncaya kadar toplumun ve yöneticilerin dikkatini çekmemek için kendini gizlemek şeklindedir ve dinin gereklerinden biridir. bkz. Mustafa Öz, "Takiyye", **DİA**, C. 39, s. 453-454.

Askerî döneminin sonuna doğru hemen hemen şekillenmiştir.³⁴ Gaybet inancının şekillenmesi ise ancak h. V. asrın ortalarına doğru mümkün olmuştur.

1.2 Gaybet İnancı

1.2.1 Şia'da Gaybet İnancı

1.2.1.1 Gaybet Fikrinin Tezahürü ve Teşekkül Süreci

Arapça “insan bilgisinin dışında kalmak, duyularla algılanamamak, gizlenmek” anlamındaki غيب kökünden türemiş bir mastar olan *gaybet* kelimesi, “kaybolma, gizlenme” anlamlarına gelmektedir.³⁵ Mezhepler tarihi içerisindeki özel anlamı ile gaybet, kişinin insanlar arasında bulunmaması ve insanlar tarafından görünemeyecek ve duyularla algılanamayacak şekilde gizlenmesi demektir.³⁶

Gaybet kelimesi tarih boyunca bazı peygamber ve tarihi kişiliklerin bir süre gözden kaybolmaları anlamında kullanılmıştır. Kavrama diğer dinlerin kutsal kitapları olarak Tevrat ve İncil’de de bazı peygamberlerin gaybeti şeklinde rastlanmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de de yine bazı peygamberlerin kavimlerinden uzaklaşıp gözden kayboldukları zikredilmiştir.³⁷ İslâm tarihinde ise bu kavrama ilk defa Muhammed b. Hanefiyye’nin (ö. 81/700) ölmeyip bir dağda saklandığını dolayısıyla gaybete girdiğini ve bir gün gaybetten çıkıp zuhur edeceğini iddia eden Keysâniyye³⁸ fırkasında rastlanmaktadır.³⁹ Bu bağlamda Hz. Hüseyin’in Kerbela’da şehit edilmesi sonrası ortaya çıkan Muhtar es-Sekâfi isyanı ve Keysâniyye fırkasında bir mehdi beklentisi söz konusu olmuş ve bu beklentinin merkezine Muhammed b. Hanefiyye oturtulmuştur.⁴⁰ Özellikle mevâlî arasında kabul gören ve aşırı Şîî gruplardan olan Keysâniyye’nin akabinde

³⁴ Metin Bozan, **İmâmiyye’nin İmâmet Nazariyesinin Teşekkül Süreci**, İstanbul: İsam Yayınları, 2009, s. 199.

³⁵ İbn Manzur, **Lisânu’l-Arab**, “gyb” md., X, 152.

³⁶ Ethem Ruhi Fırlalı, “Gâib”, **DİA**, C. 13, s.292; Douglas S. Crow, “Ghaybah”, **Encyclopedia of Religion**, Lindsay Jones (Ed.), New York: Thomson Gale, 1987, C. 5, s. 3468.

³⁷ Avni İlhan, “Gaybet”, **DİA**, C. 13, s. 410; D. B. Macdonald ve M. G. S. Hodgson, “Ghayba”, **The Encyclopedia of Islam**, B. Lewis, Ch. Pellat ve J. Schacht (Ed.), New Edition, Leiden: Brill, 1991, C. 2, s. 1026.

³⁸ bkz. Mustafa Öz, “Keysâniyye”, **DİA**, C. 25, s. 362-364.

³⁹ Watt, s. 64.

⁴⁰ Douglas S. Crow, s. 3468.

neredeysi bütün Œîf gruplar kendi imamlarının ölmeyip gaybete girdiğini ve bir gün ortaya çıkacaklarını iddia etmeye başlamıştır.

Bu bağlamda Œîflik kollarından biri olan Zeydiyye, bir gaybet ve sonrasında zuhur edecek kişi fikrine sıcak bakmamış ise de bazı Zeydî gruplar Muhammed en-Nefsüzzekiyye, Muhammed b. Ca'fer es-Sâdik ve Muhammed b. Kâsım et-Tâlekân gibi liderlerin ölümlerinden sonra mehdi olarak dönüp gerekli görevleri yerine getireceklerini iddia etmiştir.⁴¹

İsmâiliyye fırkası ise gaybeti *setr* şeklinde ifade etmiş ve imamın esrarengiz bir şekilde hayatının uzadığı bir anlayıştan sakınmışlardır. Bunun aksine devirli bir şekilde devam eden imâmet anlayışını benimsemişlerdir.⁴² Muhammed b. İsmâil ile onun soyundan gelen diğer imamların, Fâtımî Devleti'nin kurucusu Ubeydullah el-Mehdi de dahil bunların setr içerisinde bulduklarını iddia etmişlerdir. Bu setr devri ancak Ubeydullah el-Mehdî'nin ilk Fâtımî halifesi olması ile sonlandırılmıştır.⁴³

Œia bünyesinde zuhur eden bu gaybet iddialarının temeli ilk olarak birçok kültürün bir arada yaşadığı Kfe ve çevresinde görülmeye başlanan aşırı fikirlere dayanmaktadır. Bölge, farklı din ve kültürlerin etkisi altında olması sebebiyle burada yaşayan ve çoğunluğu Ali taraftarı olan gruplar, coğrafyanın İslâm öncesine dayanan fikirlerinden etkilenmiştir. Kendilerine lider olarak benimsedikleri isimlerin istedikleri başarıya ulaşamamaları sonucu yaşadıkları hayal kırıklığı ile de bir temayül zuhur etmiş ve aşırı bazı fikirlere yönelmişlerdir. Bu şekilde özellikle de bâtinî karakterli düşünceler ile ileride Œiilerin benimseyecek olduğu gaybet başta olmak üzere vasilik, mehdilik, rec'at, beda ve takiyye gibi düşünceler geliştirilmiştir.⁴⁴

Gaybet fikrinin arka planında yatan sebeplerin insan ve kitle psikolojisi ile açıklanabilecek bazı sebepleri de mevcuttur. Bu sebeplerin başında lideri ölen grup üyelerinin grubun dağılmasından duydukları endişe gelmektedir. Grubun eski birlikteliğinin bozulmasını istemeyen kişi ve kişiler liderlerinin ölümünün aslında

---

⁴¹ Mustafa z, "Mehdilik", **DİA**, C. 28, s. 385.

⁴² Douglas S. Crow, s. 3469.

⁴³ Farhad Daftary, "The Earliest Ismailis", **Arabica**, C. 38, Leiden, 1991, s. 253; Hakyemez, s. 28.

⁴⁴ Hakyemez, s. 37-38, 41.

zahirde olduğunu, liderlerinin sadece gözden kaybolduğunu fakat belli bir zaman sonra geri döneceğini iddia ederek grubu bu beklenti etrafında bir arada tutmaya çalışmışlardır. Bir başka sebep liderin, yaşarken gerçekleştirememiş olduğu hedeflerini gerçekleştirmek için tekrar geri döneceği düşüncesidir. Rec'at şeklinde de tarihte yer bulmuş bu düşünce halen Şia tarafından benimsenmektedir. Bu düşünce özellikle baskı gören gruplarda zuhur etmekle birlikte başarısızlıkları sebebiyle hissettikleri ümitsizliği bastırmanın bir yolu olmuştur. Lidere grup tarafından insanüstü bir vasıf yüklenmesi de onun öldüğü fikrini kabul etmeyi zorlaştıran sebeplerden biri olabilir. Bu sebeple liderini erişilemez bir konuma yerleştiren gruplar onun ölmediğini, yalnızca gözlerden irak ve bilinmeyen bir yere gittiğini fakat bir gün geri döneceğini iddia etmişlerdir.⁴⁵

Mehdilik düşüncesi de gaybet fikrini ortaya çıkaran faktörler bağlamında temas edilmesi gereken önemli bir konudur. Mehdilik kavramı tarih boyunca çeşitli dinlerde bir inanç olarak temayüz etmekle birlikte bazı İslâm mezheplerince de benimsenen bir düşüncedir.⁴⁶ Kelime manasıyla “hidayete erdirilmiş, kendisine doğru yol gösterilmiş kişi” olan mehdi, bu manasıyla hem Hz. Peygamber’in hadislerinde râşit halifeler için hem de İslâm tarihinde idareciler gibi bazı kişiler hakkında zikredilmektedir. Ayrıca meşhur şairlerce Hz. Peygamber hakkında da kullanılmıştır. Fakat bir kurtarıcı manasındaki mehdi fikri, özellikle Hulefa-i Raşidîn döneminin akabinde başlayan siyasi çekişmeler neticesinde zuhur etmiştir. Bu manada İslâm tarihinde Muâviye b. Ebû Süfyân’ın h.60/680 senesinde ölümünün ardından “İslâm’ı aslî hüviyetine kavuşturacak olan beklenen idareci” anlamında kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁷

İslâm mezhepleri içerisinde Şia mehdilik düşüncesine en fazla temayül gösteren mezheptir. Gaybet düşüncesi ile yakınlık arz etmekte olma mehdilik, gaybete giren imam hakkında onun gaybetten çıkacağı ve zalimlerle savaşıacağı şeklinde bir kurtarıcı anlamında kullanılmaktadır. Bu bağlamda daha önce de bahsi geçen fırkalar liderlerinin gaybete girdiğini iddia etmekle birlikte İslâm’ı aslî suretine kavuşturacak kişinin kendi lider yahut imamları olduğunu da ileri sürmüşlerdir. Ca‘fer es-Sâdık, Mûsâ el-Kâzım, Muhammed b. Ali en-Nakî çeşitli alt fırkalar tarafından gaybet ve mehdiliği öne sürülen

---

⁴⁵ Gaybetin doğuşuna etki eden faktörler için bkz. Hakyemez, s. 37-44.

⁴⁶ bkz. Ekrem Sarıkcıoğlu, **Dinlerde Mehdi Tasavvurları**, Samsun: Sidre Yayınları, 1997, s. 13-16.

⁴⁷ Mustafa Öz, “Mehdilik”, **DİA**, C. 28, s. 384.

isimlerden bazılarıdır. Ayrıca bu düşünce İmâmiyye Şiası'nda, diğer fırkalardan farklı olarak mehdinin çıkışını bekleme şeklinde bir inanç esası haline getirilmiştir. İleride delillerini nakledeceğimiz şekilde özellikle İmâmî âlimler eserlerinde gaybete girmiş, kıyamete yakın bir zamanda zuhur edeceğine inandıkları ve mehdi şeklinde vasıfladıkları imamlarının çıkışının sabırla beklenmesine dair haberlere yer vermişlerdir.⁴⁸

Gaybet düşüncesinde olduğu gibi Şîî fırkalar arasında mehdilik düşüncesinin doğuşu da hem bu şekilde iddialarda bulunan toplulukların diğer din ve kültürlerden etkilenmiş olmalarına hem de İslâm toplumunda meydana gelen siyasi çekişme ve kavgalara bağlanmaktadır. Diğer dinlerin etkisi bağlamında İlhan, İbn Hazm'a atıfta bulunarak mehdilik düşüncesinin Yahudi kökenli olduğunu ifade etmektedir.⁴⁹ Özellikle Şîî fırkalar içerisinde görülen mehdilik fikri Yahudi ve Hıristiyanlarinki ile bir benzerlik göstermektedir. Çünkü Şia'ya göre, öldüğü zannedilen imam aslında ölmemiş, sadece öldü zannedilmiştir. Özelde İmâmiyye'ye göre ise zuhuru beklenen imam ölmemiş yalnızca zuhur edene kadar gözlerden kaybolmuş yani gaybete girmiştir. Ayrıca mehdilik fikri yanında rec'at fikri de Yahudi ve Hıristiyan kökenlidir.⁵⁰

Mehdilik düşüncesinin ortaya çıkmasında bir faktör olarak Fars kültürü de zikredilmektedir. İslâm öncesi İran coğrafyasının alt kültürünü oluşturan eski Fars dinlerine ait birtakım inanışlar, bu düşüncenin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Nitekim mehdi tasavvuruna Fars kültürünün başlıca unsurlarından olan Zerdüştlük'te de rastlanmaktadır.⁵¹

Diğer bir saik olarak Müslümanların arasında zuhur eden siyasi çekişme ve kavgalar gösterilebilir. Bu şekildeki bunalım dönemlerinde mehdilik fikri, gaybet fikrinin zuhur etmesinde zikrettiğimiz surette bir kurtarıcı bekleme ümidi ile ortaya çıkmış gözükmektedir. Nitekim tarih boyunca her toplum endişe, korku ve yenilgi dönemlerinde bir kurtarıcı düşüncesi ile bu bunalımları atlarmaya çalışmıştır. Aynı

---

⁴⁸ bkz. Nu'mânî, s. 129; Sadûk, s. 644-647.

⁴⁹ Avni İlhan, **Mehdilik**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1993, s. 46.

⁵⁰ İlhan, s. 47-48.

⁵¹ bkz. Fatih Topaloğlu, "Şia'da Mehdi İnançının Oluşumunda Fars Kültürünün Etkisi", **e-makâlât Mezhep Araştırmaları**, V/2, 2012, s. 109-148.

durum Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesinden sonra, Ehl-i Beyt yanlısı olan grup için de söz konusu olmuştur. Bu grup hilafetin elden gidişi ve zulümler karşısında endişe ve korku duymuş, böylece kendilerini kurtaracak bir lider fikrinin temelleri atılmıştır. Emevî idaresi altında Şîî grupların bir kurtarıcı fikri ortaya atmaları daha sonraki dönemlerde Abbâsî yönetimi altındaki İmâmiyye fırkasında da bu fikrin bir inanç esasına dönüşmesine sebep olmuştur. İmâmiyye Şiası'ndaki gaybet ve mehdi düşüncesine ayrı bir başlık altında yer vereceğimizden burada daha fazla ayrıntıya girmeyeceğiz.

Fakat diğer Şîî fırkalardan, Muhammed b. Hanefiyye'nin gaybetini iddia eden ve ilk gaybet iddiasının zuhur ettiği Gulat Şia'dan sayılan Keysâniyye fırkasında Muhtar es-Sekafî, üstelik onun sağlığında, Muhammed b. Hanefiyye'nin bir mehdi olduğunu dillendirmiştir. Bir başka fırka olan Zeydiyye fırkası genel olarak, gaybet düşüncesi ile paralel olarak mehdi düşüncesini de fazla benimsememiştir. Yalnızca Cârûdiyye fırkası, hakkında gaybet iddiasında buldukları Nefsüzzekiyye lakaplı Muhammed b. Abdullah b. Hasan'ın mehdi olduğunu ismine binaen iddia etmiştir. İsmâiliyye fırkasında ise h. 297/910 senesine kadar devam etmekte olan gizlilik (setr) dönemi boyunca herhangi bir mehdi iddiasında bulunulmamıştır. Fakat İmâmiyye Şiası'nın da on ikinci imam hakkında gaybet ve mehdilik iddalarını yükselttiği bir zamanda isim belirtmeden bir mehdilik iddiasında bulunmuşlardır. Daha sonra bu mehdinin ismini Fatimî Devleti'nin kurucusu Ubeydullah el-Mehdî şeklinde açıklamışlardır.⁵²

Görüldüğü üzere mehdilik fikri Şîî fırkalarda gaybet düşüncesi paralelinde bir gelişme göstermiştir. Genelde fırkalar liderlerini ya hayatta iken yahut onların ölümü sonrası zahirde ölmediklerini ve gaybete girdiklerini söylemek suretiyle kurtarıcı manasında bir mehdi olarak bir gün zuhur edeceklerini iddia etmişlerdir.

1.2.1.2 İlk Gaybet İddiaları

İslâm tarihinde siyaseten yaşanan bazı gelişmeler on ikinci imamdan çok önce bazı isimler hakkında gaybet iddiası ortaya atılmasına ortam hazırlamıştır. Bazen kendi istekleriyle bazen de etrafındaki kişilerin destekleriyle gruplara lider olan kişiler vefat

---

⁵² İlhan, s. 72, 85, 106-107.

etseler bile daha önceden farklı kültürlerde zuhur etmiş olan gaybet fikri bu sefer mezkur liderler hakkında ortaya atılmıştır.

Bu şekilde gaybete girdiği iddia edilen ilk şahıs Muhammed b. Hanefiyye'dir. Muhammed b. Hanefiyye, Hz. Ali'nin Havle bint Ca'fer el-Hanefiyye isimli hanımından doğan oğludur. Kaynaklarda onun siyasetten uzak durduğu ve Cemel ve Sıffin savaşları gibi İslâm tarihinde vuku bulmuş siyasi savaşlara isteksiz bir şekilde katıldığı belirtilmektedir.⁵³ Daha sonraki dönemlerde Muhtar es-Sekafi Kufe'de onun adına ayaklanarak imâmetin Muhammed b. Hanefiyye'nin hakkı olduğunu savunmuştur. O ise bu durumdan rahatsız olmuş ve es-Sekafi'nin ona verdiği "el-mehdi" lakabını kullanmayı reddetmiştir. h. 81/700 yılında vefatı ile birlikte daha önce Muhtar es-Sekafi etrafında toplanmış olan ve Muhammed b. Hanefiyye'yi imam olarak gören grup birçok fırkaya ayrılmıştır. Bu fırkalardan biri onun aslında ölmeyip gaybete girmiş olduğunu ve Mekke ile Medine arasında Radvâ adlı bir dağda saklandığını iddia etmiştir. Bu iddialara delil gösterilen Küseyyir, Seyyid el-Himyerî ve Tufeyl b. Âmir el-Kinânî'ye ait şiirler mezhepler tarihi kaynaklarında zikredilmektedir.⁵⁴

Muhammed b. Hanefiyye'nin vefatı sonrası bazı gruplar oğlu Ebu Hâşim Abdullah b. Hanefiyye (h. 98/716-17)'ye tabi olmuşlardır. Fakat onun da bu grupların beklentilerini karşılayamamış olması sebebiyle vefatı sonrası gaybet iddiaları nüksetmiştir. Gerçekleştiremediği liderlik hedeflerini gaybetten dönüp yerine getireceği iddia edilmiştir.⁵⁵

Gaybete girdiği iddia edilen ilk şahıs olarak Kummî, Nevbahtî ve Eş'arî'nin naklettiği kişi Hz. Ali'dir.⁵⁶ Fakat Hakyemez, h. I. asırla ilgili yapılan çalışmalarda böyle bir iddiayı dillendiren bir grubun varlığına rastlanmadığını iddia etmektedir.⁵⁷

---

⁵³ bkz. Mustafa Öz, "Muhammed b. Hanefiyye", *DİA*, C. 30, s. 537-539; Hakyemez, s. 45-47.

⁵⁴ Kummî/Nevbahtî, s. 114-115, 124; Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak*, Beyrut: Daru'l-Mârif, 2008, s. 49-51.

⁵⁵ Hasan Onat, "Ebû Hâşim, Abdullah b. Muhammed", *DİA*, C. 10, s. 146; ayrıca gaybet iddiaları için bkz. Kummî/Nevbahtî, s. 126-127, 135.

⁵⁶ Kummî/Nevbahtî, s. 99; Eş'arî, s. 87.

⁵⁷ Hakyemez, s. 45.

Hakkında gaybet iddiasında bulunulan kişiler arasında Nevbahtî'nin eserinde zikretmiş olduğu, Ca'fer b. Ebu Tâlib'in torunu Abdullah b. Muaviye (ö. 129/746-47) de vardır. Ebu Hâşim'in ölmeden önce imamlık için Abdullah b. Muaviye'ye vasiyet ettiğine ve bir sonraki liderin de o olduğuna inananlardan bir kısmı, Abdullah b. Muaviye öldüğü zaman onun zahiren ölümüne inanmamış, İsfahan dağlarında yaşadığını iddia etmiştir.⁵⁸

Daha sonra Abbâsîler döneminde yönetim ve Şia'nın liderleri konumundaki Alioğulları arasında yaşanan siyasî gelişmeler yine bazı grupların aklına gaybet inancını getirmiş ve liderleri hakkında gaybet iddialarında bulunmuşlardır. Sırasıyla, Abbâsî halifesi Mansûr'a karşı Medine'de isyan eden el-Mehdi lakaplı Nefsüzzekiyye (ö. 145/762)⁵⁹; Nâvûsiyye şeklinde isimlendirilen fırkanın ölmediğini ve gaybete girdiğini iddia ettiği Ebû Abdillâh Ca'fer b. Muhammed es-Sadık (ö. 148/765)⁶⁰, Ca'fer es-Sadık'ın torunu Muhammed b. İsmâil b. Ca'fer (ö. 179/795)⁶¹, Vâkıfa şeklinde isimlendirilen fırkanın mehdi olarak kabul ettiği ve gaybetini iddia ettiği İmâmiyye Şiasî'nin yedinci imamı Mûsâ el-Kâzım (ö. 183/799)⁶² ve birçok tarihçiye göre Kûfe, Taberistan, Rey, Kazvin, Mısır ve Hicaz bölgelerinde Alioğlu isyanlarının sorumlusu ve lideri olarak gösterilen Yahya b. Ömer⁶³, hakkında taraftarlarının gaybet iddiasında bulunduğu isimlerdir.

1.2.2 Şî-İmâmiyye'de Gaybet İnancı

İmâmî düşüncede gaybet, on ikinci imam olarak kabul edilen Muhammed b. Hasan el-Mehdî hakkındadır ve onun ölmeyip, insanlar tarafından görünmeyecek şekilde gizlenmesi anlamında kullanılmaktadır. Bu düşünceye göre on birinci imam Hasan el-Askerî h. 260/874'te vefat ettiği zaman arkasında beş yaşlarında bir çocuk bırakmış ve bu çocuk da dönemin yönetiminden korkması ve can tehlikesi olması sebebiyle evlerindeki mahzene girerek gözden kaybolmuş ve bu şekilde gaybete girmiştir.

---

⁵⁸ Kummî/Nevbahtî, s. 141.

⁵⁹ Nefsüzzekiyye lakabı zühd ve takvası sebebiyle verilmiş olup asıl adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasen el-Müsennâ b. el-Hasen b. Alî b. Ebî Tâlib'tir. Bkz. Mustafa Öz, "Muhammed b. Abdullah el-Mehdî", *DİA*, C. 30, s. 489-490.

⁶⁰ Kummî/Nevbahtî, s. 195.

⁶¹ Kummî/Nevbahtî, s.197; Farhad Daftary, "Muhammed b. İsmâil el-Mektûm", *DİA*, C. 30, s. 544.

⁶² Kummî/Nevbahtî, s. 221-223.

⁶³ Hakyemez, s. 66.

Dolayısıyla imam halen yaşamakta olup zamanı gelince zuhur alametleri vuku bulacak ve ortaya çıkıp dünyayı adaletle dolduracaktır.⁶⁴

Esasen on ikinci imam hakkındaki gaybet iddiası ve tartışmaları Hasan el-Askerî'nin arkasında bir halef bırakmadan vefat etmesi sebebiyle vuku bulmuştur. Yeryüzünün hiçbir zaman bir hüccetten hali kalmayacağı ve bir imamın kendi yerine halef bırakmadan vefat etmeyeceği şeklindeki genel inanış, insanları bir imam arayışına itmiştir. Bu bağlamda Hasan el-Askerî'nin ölümü sonrası taraftarları birçok gruba ayrılmakla birlikte kaç gruba bölündükleri ihtilafıdır. Kummî ve Nevbahtî'ye baktığımızda, Kummî Hasan el-Askerî'nin vefatı sonrası taraftarlarının on beş ayrı gruba, Nevbahtî ise on dört gruba ayrıldığını söylemektedir.⁶⁵ Bu gruplar, Hasan el-Askerî'nin ölmeyip gaybete girdiği, onun öldüğü fakat mehdi olarak geri geleceği, ondan sonra imamın kardeşi Ca'fer b. Ali olduğu⁶⁶, Allah'ın bir kavme öfkelenmesi durumunda onları hüccetsiz bırakabileceği dolayısıyla Hasan el-Askerî'nin kesinlikle öldüğü ve imâmetin de onunla sona erdiği, imâmetin tavakkuf ettiği yani yeni bir hüccet gelene kadar kesintiye uğradığı, Hasan el-Askerî'nin ölmüş olup arkasında bir çocuk bıraktığı ve bu çocuğun kâim olduğu şeklindeki farklı iddiaları dillendirmişlerdir.⁶⁷ Bu gruplar arasında sadece biri varlığını devam ettirmiştir. O grup Hasan el-Askerî'nin öldüğünü ve arkasında halef olarak bir oğlan çocuğu bıraktığını kesin olarak kabul eden Katiyye Şiasî'dir. Katiyye, kendi arasında da halefin doğumu, ismi ve yaşayıp yaşamadığı konularında gruplara bölünmüştür. Kummî'nin ikinci, Nevbahtî'nin ise on ikinci olarak zikrettiği ve İmâmiyye şeklinde adlandırılan grup Hasan el-Askerî'nin geride halef olarak bıraktığı bu çocuğunun hüccet ve kâim olduğunu ve korkması sebebiyle gizlendiğini iddia etmiştir. Bu grup düşüncelerini yeryüzünün hiçbir zaman bir hüccetten hali kalmayacağı, iki kişi kalsa bile birinin mutlaka hüccet olacağı, imâmetin kardeşten kardeşe geçmeyeceği şeklindeki rivayetlere dayandırmıştır.⁶⁸

---

⁶⁴ Hussain, s. 1; Fığlalı, "Gâib", **DİA**, C. 13, s. 292.

⁶⁵ Kummî/Nevbahtî, s. 242.

⁶⁶ Ayrılan bu gruplar içerisinde Cafer b. Ali'nin imâmetini destekleyenlerin sayısı da az sayılmamaktadır. Fakat zaman içerisinde Hasan el-Askerî'nin gizlenen bir oğlunun var olduğunu iddia eden grup bir şekilde taraftar toplamış gözükmektedir. bkz. Bozan, s. 211.

⁶⁷ bkz. Kummî/Nevbahtî, s. 242-269.

⁶⁸ Kummî/Nevbahtî, s. 243.

İmâmiyye gaybet inancının oluşumu h. III. yüzyılın sonlarından başlayıp V. asrın ortalarına kadar devam eden uzun bir süreci kapsamaktadır. Bu süreç on ikinci imamlarının olduğunun ve bunun gaybete girdiğinin iddia edilmesinden itibaren, iddiayı dillendiren topluluğun sayıca azlığı ile de alakalı olarak oldukça sıkıntılıdır. Nitekim dönemin İmâmî âlimleri de bu karmaşa ve sıkıntı dönemini eserlerinde tasvir etmişlerdir. Gaybet-i Suğra döneminde yaşamış Küleynî, Mufaddal b. Ömer'den nakledilen bir rivayeti aktararak bu dönemin çalkantılı geçeceğini bildirmiştir. Rivayette ayrıca gaybet döneminde yaşayan insanlar dalgalara tutulmuş gemilere benzetilmiş, bu dalgalardan ise ancak Allah'ın kendisinden misak aldıkları, kalplerine iman yazdıkları ve kendinden bir ruhla desteklediklerinin kurtulacağı belirtilmiştir.⁶⁹ Bu kişilerin azlığı sebebiyle Nu'mânî *Kitabü'l-gaybe*'sinde Hz. Ali'nin "Ey insanlar! Bir yola tabi olan az diye o yola yabancılaşmayın, o yoldan vazgeçmeyin, korkmayın."⁷⁰ dediğini ve bu dönemde yaşayacak insanları çobanını arayan ama bulamayan başıboş develere benzettiğini⁷¹ aktararak muhtemelen çok sayıda olmayan bu topluluğu telkin etmeye çalışmıştır. Ayrıca Nu'mânî, Abdullah b. Mesud, Enes b. Malik, Sad b. Ebi Vakkas'ın kız kardeşinin oğlu Cabir b. Semre-i Sevai, Ebu Cuhayfe ve Abdullah b. Amr b. el-âs gibi isimlerden nakledilen Kureyş'ten on iki rehber olduğu ve bu on iki kişiden sonra nifak ve karışıklık çıkacağına dair haberleri delil olarak kullanmıştır.⁷² Bu dönem hakkında Şeyh Sadûk da eseri *Kemâli' d-dîn ve temâmu'n-ni'me*'nin mukaddimesinde gaybet konusunda bir şaşkınlık ve karmaşa döneminin vuku bulduğunu, Şia'dan gaybet konusunda şaşkınlık yaşayanların ve kâim konusunda kuşkular taşıyanların kendisine geldiğini belirtmiştir.⁷³ Ayrıca şaşkınlık konusunu ve bundan kurtuluş yollarını tartıştığı *el-İmâme ve 't-tabsıra mine'l-hayra* isimli bir eser kaleme almıştır.

Sayıları az da olsa Hasan el-Askerî'nin bir oğlunun varlığını iddia eden bu grubun zamanla güç kazandığı ve bu düşüncelerini kabul ettirdikleri görülmektedir.

---

⁶⁹ Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak Küleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, Ali Ekber el-Gaffarî (Tsh.), 3. Basım, Beyrut: Dâru Saab, 1980, I, 336.

⁷⁰ Nu'mânî, s. 14.

⁷¹ Nu'mânî, s. 127.

⁷² bkz. Nu'mânî, s. 74-79.

⁷³ Sadûk, s. 3.

Faaliyetlerinin başarı kazanmasında en önemli faktörlerden biri küçük gaybet döneminde gaib imam ile halk arasında elçilik görevi yapan dört vekildir. Bu vekiller Ebû Amr Osman b. Said (ö. ?), Ebû Ca'fer Muhammed b. Osman (ö. 305/917), Hüseyin b. Ruh en-Nevbahtî (ö. 326/938), Ali b. Muhammed es-Semürrî (ö. 328/940)'dir. Mezkur isimler gaybet döneminde imamla toplum arasında irtibatı sağlamış, imama verilmesi gereken humus ve diğer vergileri imam adına toplayarak idari, mali ve dini sorumlulukları üzerlerinde bulundurmuş, imamdan yazılı emir ve tavsiyeler alarak bu işleri yürütmüş ve böylece oluşabilecek bir otorite boşluğunu doldurmuşlardır.⁷⁴

Gaybet düşüncesinin yerleştirilmesinde vekillerin yanında çeşitli saikler de rol oynamıştır. Bu bağlamda Hasan el-Askerî'nin bir oğlu olduğu ve onun gaybete girdiği iddiasının Alioğulları ve dönemin yönetimi Abbasi Devleti ilişkileri özelinde düşünülmesi gerekmektedir. Hakyemez'in tafsilatlı bir şekilde anlattığı dönemin siyasi durumu göstermektedir ki bu iddiaların temel sebeplerinde biri de iktidarla muhalif gruplar arasındaki çatışma ve rekabettir. Nitekim bu dönemde Alioğullarından bazıları isyan etmiş ve ayaklanma başlatmıştır. Yahya b. Ömer liderliğinde başlayan isyan, Zenc ve Karmâtî isyanları bunlara örnek gösterilebilir.⁷⁵

Gaybet düşüncesinin Şîf toplumunda yerleştirilmesinde faaliyetleri ile etkili olan bazı kişi ve aileler de bu bağlamda ele alınması gereken bir öneme sahiptir. Eş'ar kabilesinden Ahmed b. İshak el-Eş'arî bu isimlerdendir. Şeyh Sadûk'un da eserinde "Kâim'i görenler" babında zikrettiği Kum ehlinde olan Ahmed b. İshak, dönemin İmâmî topluluğunun önde gelenlerinden biri olmakla birlikte on ikinci imamın mucizelerine şahit olmuş kişiler arasında olduğu da rivayet edilmektedir.⁷⁶

Nevbaht ailesi de burada zikredilmesi gereken ailelerdendir. İdare ve hilafette önemli görevler üstlenmiş olan Nevbahtî ailesinden özellikle *Fıraku's-Şîa* müellifi Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî (ö. 310/922) ve Ebû Sehl İsmâil b. Ali en-Nevbahtî (ö. 311/923) gaybet doktrininin şekillenmesinde etkili olmuşlardır. Bu isimlerden Ebu Sehl en-Nevbahtî, gaybetin benimsenmesi ve İmâmî toplumda bir inanç olarak yerleştirilmesinde gayret göstermiştir. Öyle ki ileride gaybeti savunacak olan İmâmî

⁷⁴ Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 227-228; Bozan, s. 213.

⁷⁵ İsyenlar hakkında bkz. Hakyemez, s. 69-77.

⁷⁶ Sadûk, s. 442.

âlimlerin imâmet ile gaybet inancı arasında kurmuş olduğu bağlantının temeli Ebu Sehl'in gaybet inancına dair ortaya attığı iddialara dayanmaktadır. Ebu Sehl'in bu şekildeki rasyonel temelli açıklamalarında kendi döneminde Mutezilî âlimlerle olan tartışmalarının etkisi büyüktür.⁷⁷

Dönemin Şîî gruplarına yaptıkları maddi katkılar sebebiyle Furât ailesi de gaybet inancının içselleştirilmesinde etkili olan ailelerdendir. Yönetimle çalkantılı bir ilişkisi bulunan aile, tıpkı Nevbaht ailesi gibi Abbasi yönetiminde önemli görevler üstlenmiş ve Şîîlere de yol göstericilik yapmışlardır.⁷⁸ Benzer şekilde dönemin güçlü ailelerinden Büveyhîler de Şîî müelliflere özgür bir eser yazma ortamı sağlayarak gaybet inancı ve gaib imam etrafında insanların toplanmasına yardımcı olmuşlardır.⁷⁹

Gaybet fikri önceleri ilk aşırı Şîî fırka olan Keysâniyye fırkasının bir iddiası iken Şiilerce tenkit edilerek bu fikirler kabul edilmemekteydi. Fakat daha sonra çok daha aşırı fikirler ortaya atıldığı için bu inanç İmâmiyye tarafından kabul görmüş ve hatta ileriki dönemlerde on ikinci imamın gaybeti şeklinde İmâmiyye'nin en öne çıkan inançlarından biri haline gelmiştir.⁸⁰

Diğer fırkalarda olduğu gibi İmâmiyye Şiası'nda da gaybete giren imam aynı zamanda mehdi olarak kabul edilmektedir. Öyle ki Şia bünyesinde diğer fırkalar ile karşılaştırıldığında İmâmiyye Şiası mehdilik düşüncesinin en ön planda olduğu fırka sayılmaktadır. Bu fırkanın on iki imam olarak kabul ettiği isimlerden bazıları hakkında gaybet ve mehdilik iddiaları olsa da İmâmiyye'nin ana bünyesini teşkil eden grup son olarak Hasan el-Askeri'nin oğlu Muhammed b. Hasan'ın beklenen mehdi olduğunu iddia etmişlerdir. Halen onun yeryüzünü adalete kavuşturacak ve İslâm devleti kuracak beklenen mehdi olduğuna inanılmaktadır. Bu mehdi için kâim sıfatını kullanırlar. Bu sebeple daha önce Keysâniyye'de görülen "el-imâm el-mehdî" düşüncesini, "kaybolduktan sonra ortaya çıkacak imam" anlamındaki "el-kâim el-mehdî" şekline dönüştürmüş ve gaybetten zuhur etmesini bekledikleri bu on ikinci imamlarına

---

⁷⁷ Hakyemez, s. 128-129.

⁷⁸ Furât ailesi ve Abbâsî yönetimi ile ilişkileri için bkz. Hakyemez, s. 129-131.

⁷⁹ Hakyemez, s. 136.

⁸⁰ Marshall G.S Hodgson, "How Did The Early Shi'a Become Sectarian?", **Journal of the American Oriental Society**, 75, 1955, s. 8.

atfetmişlerdir. Onun kıyamete yakın bir zamanda gaybetten çıkıp imâmet görevini bizzat kendisinin devralacağını söylemişlerdir. Bu düşünce zamanla İmâmiyye Şiası'nda bir inanç esası haline gelmiş ve gaybet konusunu izah ve ispat için eserler kaleme alınmaya başlanmıştır.⁸¹

Burada gaybete girdiğine inanılan on ikinci imam İmam Muhammed b. Hasan el-Kâim el-Mehdî'ye ayrı bir başlık altında değinmek yerinde olacaktır.

1.2.2.1 Gâib İmam Muhammed b. Hasan el-Kâim el-Mehdî

İmâmiyye'nin Hasan el-Askerî'nin kendisinden sonra imam olan oğlu olarak kabul ettiği Muhammed b. Hasan, Şîi kaynakların birçoğuna göre 15 Şa'ban 255/868 senesinde Sâmerâ'da dünyaya gelmiştir. Babası on birinci imam Hasan el-Askerî, annesi bir cariye olan Nergis'tir.⁸² Şîi-İmâmî inanişâ göre Muhammed b. Hasan beş yahut altı yaşlarında iken babası vefat edince evlerindeki mahzene girip gözden kaybolmuştur.

On ikinci imam için Şîi kaynaklarda zikredilen lakaplar, el-mehdi, el-kâim, Muntazar, Sahibu'l-emr ve el-hücce'dir.⁸³ Şîi-İmâmîler Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayetin mehdinin varlığı, gaybeti ve zuhuruna işaret ettiğini iddia etmektedirler.

On ikinci imam hakkındaki birçok mesele ihtilaflıdır. Bazılarına daha önce de değindiğimiz bu meseleler başta onun doğumu olmak üzere, doğum tarihi, annesi, doğumunun gizlenmesi, babası ile ne kadar yaşadığı, ne zaman gaybete girdiği gibi konulardır. Bunlar hakkındaki ihtilafın muhtemel sebebi, Muhammed b. Hasan'ın doğumu ile ilgili ortada somut delillerin bulunmaması⁸⁴ olmakla birlikte yönetimden duyulan korku nedeniyle birçok hususun gizli kalması olabilir. Muhammed b. Hasan

---

⁸¹ Fiğlahı, "İsnaaşeriyye", **DİA**, C. 23, s. 143.

⁸² Mustafa Öz, **İmamiyye Şiasında On İkinci İmam ve Mehdi İnancı**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995, s. 43.

⁸³ Muhammed Kâzım Kazvîni, **el-İmam el-Mehdi mine'l-mehdi ile'z-zuhur**, Beyrut: Müessesetü'l-Vefa, 1987, s. 27-29.

⁸⁴ Hakyemez, s. 92.

isminde on ikinci imam olarak kabul edilebilecek birinin hiç var olmadığını iddia edenler de mevcuttur.⁸⁵

İmamın doğum tarihi konusunda başvurduğumuz müelliflerden Küleynî, on ikinci imamın doğum tarihini h. 256 olarak gösteren ve babasının onun adını “mim-ha-dal” şeklindeki harflerden koyduğunu bildiren rivayetlere yer vermiştir. Ayrıca imamın doğumunu anlatan uzunca bir rivayet de zikretmiştir.⁸⁶ Şeyh Sadûk ise onun doğum tarihini naklettiği rivayetlerin birinde 15 Şa’ban 255, diğerinde ise 8 Şa’ban 256 olarak vermektedir.⁸⁷ Fakat sonraki dönem müelliflerinden Şeyh Müfîd, kâimin doğum tarihi ve imâmetinin delillerini tartıştığı babta onun doğum tarihinin 15 Şa’ban 255 olduğunu söylemektedir.⁸⁸

Doğumunun gizlenmesi hakkında da Şîî müelliflerde farklı rivayetlere rastlanmaktadır. Daha erken dönemde Küleynî, Muhammed b. Hasan’ın doğumunda babasının onu herkese gösterdiğini ve onun kendisinden sonra Allah’ın hücceti ve ümmetin imamı olacağını bildirdiğini aktarmıştır. Ayrıca aktardığına göre, Hasan el-Askerî, çocuğu iki yaşında iken yanındaki birine göstermiş ve imamın o olduğunu söylemiştir.⁸⁹ Fakat Nu’mânî ve Şeyh Sadûk eserlerinde, dönemin yönetiminden korkulması ve yayılan haberler sonucu çocuk için kapsamlı bir arama başlatılması sebebiyle Muhammed b. Hasan’ın doğumunun gizlediğini bildirmişlerdir.⁹⁰ Şeyh Sadûk başka bir hadiste ise çocuğun daha ileriki bir yaşında babası tarafından Şia’dan kırk kişiye gösterildiğini ve kendisinden sonra imam ve halife olarak tanıtıldığını aktarmaktadır.⁹¹ Genel olarak

---

⁸⁵ bkz. Hussain, s.56-69; Ahmed el-Katib, **Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi**, Ankara: Kitâbiyât, 2005, s. 166; Mehmet Atalan, “Şii Kaynaklarda Muhammed b. Hasan el-Mehdi’nin Tarihi ve Menkabevi Kişiliği”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002, sy. 7, s. 102.

⁸⁶ Küleynî, II, 514-515.

⁸⁷ Sadûk, s. 430, 432.

⁸⁸ Müfîd, **el-İrşâd**, Kum: Müessese Al’ul-Beyt li İhya’it-Turas, 1413, II, 339.

⁸⁹ Küleynî, II, 514.

⁹⁰ Nu’mânî, s. 244; Sadûk, s. 325.

⁹¹ Sadûk, s. 437.

Şia'da Muhammed b. Hasan'ın doğumunun gizlenmiş olduğu şeklindeki düşünceye temayül görülmektedir.⁹²

Şîi kaynaklar Muhammed b. Hasan'ın on ikinci imam ve beklenen mehdi olduğuna dair birçok hadis nakletmiştir. Müellifler onun hakkında eserlerinde ayrı başlıklar açmış ve onun sıfatları, özellikleri ve faziletlerini aktarılan rivayetlerle anlatmışlardır.⁹³ Nu'mânî eserinde Allah'ın ona bahşetmiş olduğu özelliklerden uzunca bahsetmiştir. Allah kâime verdiği faziletleri melekleriyle de kuvvetlendirmiş, ona zulüm, haksızlık ve sapkınlığı yok etmek üzere Allah yolunda cihad verilmiştir. Adalet, ihsan, insaf ve türlü sıfatlar bahşedilmiştir. Ayrıca kâimin değerini ortaya koymak üzere Nu'mânî, Ca'fer es-Sâdık'tan kâimin zamanında yaşasaydı ömrü boyunca ona hizmet edeceğini belirten bir rivayet nakletmiştir.⁹⁴ Onun hakkında nakledilen hadisler arasında Hz. Peygamber'den gelen ve imamların sayısının on iki olduğunu, sonuncusunun ise mehdi olduğunu bildiren hadisler mevcuttur. Çoğunluğu imamlardan nakledilen diğer hadislerde ise Hasan el-Askerî'den sonra oğlunun Hüccet, Kâim ve Muntazar olduğu ve onun hakkında bir gaybet vuku bulacağı bildirilmiştir.⁹⁵ Hz. Peygamber onu daha kendi zamanından müjdelemiş ve övmüştür.⁹⁶

Şeyh Sadûk eserinde kâimin doğumu ve varlığını bir babta uzun şekilde anlatmıştır. Annesi ve on ikinci imamın doğumu hakkındaki rivayetleri aktarmıştır.⁹⁷ Ayrıca eserde on ikinci imamın varlığı hususunda Şeyh Sadûk'un Ebû Sehl en-Nevbahtî'den nakletmiş olduğu bir cümle oldukça önem taşımaktadır: “Şia mensupları Allah'ın, peygamberin ve dinin bütün konularını aklî delillerle bildikleri gibi İbnu'l-Hasan'ın varlığını da aklî delille bilmişlerdir.”⁹⁸ Verdiği bu bilgi ile Şeyh Sadûk, on ikinci

---

⁹² Kazvînî, s. 158.

⁹³ bkz. Ebu Muhammed Seyyid Muhsin b. Abdülkerim b. Ali Muhsin Emin, **A'yanü's-Şia**, Hasan el-Emin (Thk.), Beyrut: Dârü't-Taaruf, 1983, s. 44.

⁹⁴ Nu'mânî, s. 163-164.

⁹⁵ Küleynî, II, 514-525; Sadûk, s. 280-281, 342, 372.

⁹⁶ Kazvînî, s. 58-64.

⁹⁷ Sadûk, s. 417-434.

⁹⁸ Sadûk, s. 92.

imamın varlığının aynı zamanda aklen de bilinebilecek bir husus olduğunu vurgulamıştır.

1.2.2.2 On İkinci İmamın Gaybetinin Sebepleri

On ikinci imamın gaybete girmesinin ardından gaybetin neden vuku bulunduğunu sorgulamaya başlayan insanlara cevap olarak İmâmî âlimler bazı gerekçeler öne sürmüşlerdir. Gaybet inancını temellendirirken imamlardan rivayet edilen hadisler çerçevesinde gaybetin neden vuku bulunduğu dair bazı sebepler sıralamışlardır. Bu sebepler başta korku olmak üzere sınama ve hikmet şeklinde üç tanedir.⁹⁹

Ele aldığımız müelliflerden Nu‘mânî ve Şeyh Sadûk, gaybetin mezkur sebeplerini, eserlerinde rivayetler temelinde aktarmışlardır. Şeyh Sadûk ayrıca konuya dair bir başlık ayırmış, “Gaybetin İleti” isimli bu babta konuyla ilgili rivayetleri aktarmıştır.¹⁰⁰ Sonraki dönem müelliflerinden Şeyh Müfîd de ayrı başlık açmasa da sorulan sorulara cevaplar verirken sebeplerden birkaçına kısaca değinmiştir.¹⁰¹

Öne sürülen gerekçelerden ilki ve en güçlü olanı¹⁰² kâimin öldürülme korkusu sebebiyle gaybete girmesidir. Bir sebep olarak korku, gaybetin savunusunda en çok zikredilen ve rivayet edilen haberlerde de oldukça yaygın olarak kullanılan bir gerekçedir. Bu rivayetlere göre kâim doğduktan sonra dönemin Abbâsî yönetimi ve Hasan el-Askerî’nin kardeşi Ca‘fer yanlılarının öldürme tehlikesi altında kalmıştır. Bu sebeple kâim canını korumak ve imâmeti devam ettirmek için gaybete girmiştir.¹⁰³ Zira babası Hasan el-Askerî de oğlunun doğumunu yönetimin peşine düşmesi ve dönemin uygun olmayan şartları sebebiyle gizlemiştir. Ayrıca ortada bir can tehlikesi söz konusu olduğu için kâimin imâmet görevini bu şekilde devam ettirmesi mümkün olmayacaktır. Ona bu yolda yardımcı ve destekçilerinin de az sayıda olması gaybete girmesini gerektirmiş, gaybet onun için bir zorunluluk ve vacip haline gelmiştir.¹⁰⁴

---

⁹⁹ Hussain, s.74.

¹⁰⁰ Nu‘mânî, s.11; Sadûk, s. 479-482.

¹⁰¹ Müfîd, **Resâil fi'l-gaybe**, III, 3.

¹⁰² el-Kâtib, s. 192.

¹⁰³ Nu‘mânî s. 11; Sadûk, s.479-480; Müfîd, **Resâil fi'l-gaybe**, III, 3.

¹⁰⁴ el-Kâtib, s. 192.

Nu‘mânî eserinde, kâimin Hz. Mûsâ ile benzerliğini öne çıkararak onun neden korku sebebiyle gaybete girdiğinin bir izahını yapmaktadır. Şöyle ki Hz. Mûsâ'nın Firavun tarafından öldürülme tehlikesiyle baş başa kalması gibi kâim de dönemin Abbâsî iktidarının öldürme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Tıpkı Firavun'un emriyle çocukların öldürülmesi ve kadınların da muayene edilmesi gibi Abbâsî iktidarı da Şîîler'in on ikinci imam olması muhtemel bir çocuğun varlığına inandığını görünce doktor gönderip Hasan el-Askerî'nin evini aratmış, cariyelerini muayene ettirmiş ve daha sonra da takibe devam etmiştir.¹⁰⁵ Fakat Nu‘mânî açıklamasında belirttiği üzere Allah bunu irade etmediği için kâimi gaybete sokmuş ve bu şekilde o korunmuş, imâmet de devam etmiştir. Hz. Mûsâ'yı da Allah korumuş, hatta kâhinin haber verdiği peygamberin yaşama şansını ortadan kaldırmak için kadın ve çocukların büyük kısmını öldüren Firavun'un bizzat kendisi Hz. Mûsâ'yı sarayında bebekliğinden yetişkin biri olana kadar büyütmüş, yetiştirmiştir.¹⁰⁶

Her iki kaynakta da kâimin isminin gizlenmesi ve onu isimlendirmenin helal olmayacağına dair rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlere göre o ne görülür ne de ismi telaffuz edilir. Mufaddal b. Ömer'den nakledilen bir rivayette onun adını zikretmekten men edildiği belirtilmektedir.¹⁰⁷ Babası Hasan el-Askerî de onun adını zikrettikten sonra başkasının onun adını telaffuz etmesine izin verilmediğini söylemiştir. Ondan nasıl bahsedileceği sorulduğunda ise Allah'ın hücceti (hüccetullah) şeklinde cevap vermiştir.¹⁰⁸

Kâimin korku ve öldürülme tehlikesi sebebiyle gaybete girmesi, diğer imamların da başına bu şekilde bazı tehlikelerin gelmiş olduğu, hatta Hz. Hüseyin'in şehit edildiği buna rağmen neden onların gaybeti tercih etmediği yahut gaybetin onlara neden zorunlu olmadığı şeklinde bazı soruları akla getirmiştir. Bu probleme yanıt olarak müellifler kâimin durumunun diğer imamlardan farklı ve daha zor olduğunu, rivayetlerde belirtilen

---

¹⁰⁵ Hakyemez, s. 151.

¹⁰⁶ Nu‘mânî, s. 103-104.

¹⁰⁷ Nu‘mânî, s. 99.

¹⁰⁸ Sadûk, s. 648.

son imam olduğu için imâmetin ondan sonra birine geçmeyeceğini ve zuhur etmeden önce kâimin takiiye yapmasının haram olduğunu belirtmişlerdir.¹⁰⁹

Şerîf el-Murtazâ da eserinde gaybetin iletileri başlığı altında gaybetin sebeplerinden birinin, kâimin zalimlerden gizlenmesi olduğunu belirtmiştir. Ona göre bu bir tedbirdir. Çünkü imam imkan bulduğu zaman bundan faydalanabilir. Sapkınlarla savaşmak, düşmanı engellemek, mazlumun hakkını zalimden almak içindir. Tüm bunlar ancak imkan ile olur. Eğer korkarsa gaybeti vacip olur, gizlenmesi gerekir. Çünkü zararlı bir şeyden korunmak aklen de naklen de zorunludur. Hz. Peygamber de bir vadideki mağarada gizlendiği zaman amacı başına gelebilecek zararlardan korkmasıdır.¹¹⁰

Gaybetin ikinci sebebi, Allah'ın kullarını gaybetle sına ve imtihana tabi tutmasıdır. İmâmîler gaybetin ve imamın gaybetteki süresinin uzamasının¹¹¹ insanları imtihana tabi tuttuğunu ve inananlar ile inananmayanları birbirinden ayırdığını söylemişlerdir.

Gaybetle ilgili en erken rivayetlerin yer aldığı eserlerin başında gelen *el-Kâfi*'de Küleynî, gaybetin kulları sına aracı olduğunu bildiren Mûsâ b. Ca'fer'in bir rivayetini nakletmiştir.¹¹² Nu'mânî ise eserinin mukaddimesinde gaybetin sebebinin imtihan olduğundan bahsederken bu imtihanın nedenlerini ise insanların işlediği kötü fiiller, çirkin ameller, itaatsizlik, acele etmek şeklinde sıralamıştır. Böyle bir imtihan karşısında çok az kişi şüpheye düşmekten kurtulmuş, Allah'ın dini üzere sabit kalmıştır.¹¹³ Ayrıca Nu'mânî'ye göre insanlar gaybet sebebiyle bir camın kırılıp dağıldığı gibi dağılacak ve parça parça olacaklardır. Cam kırıldıktan sonra eski haline dönmesine rağmen insanların dönemeyeceklerini belirtmiştir. Bu süreçte bir kişi eğer gaybete giren imamına inanmaz, kalbi şüpheye düşer ve bu şüphesinden ölmeden önce ısrarcı olup dönmezse o kişinin kırılmış bir testi gibi asla eski haline dönemeyeceğini ifade etmiştir.¹¹⁴

---

¹⁰⁹ el-Katib, s. 193.

¹¹⁰ Murtazâ, *el-Mukni' fi'l- gaybe*, s. 52.

¹¹¹ Nu'mânî, s. 110, 135-142; Sadûk, s.352.

¹¹² Küleynî, I, 336.

¹¹³ Nu'mânî, s. 11.

¹¹⁴ Nu'mânî, s. 139.

Bu konuda imamlardan nakledilen bazı hadisler mevcuttur. Çoğu Ca'fer es-Sâdık kanalıyla ulaşan bu hadislerde¹¹⁵ gaybetin sebeplerinden birinin korku; diğerrinin de Allah'ın kullarını imtihana tabi tutması olduğu zikredilmiştir. İnsanlar gaybete giren imam hakkında şüpheye düşerek ihtilaf edecekler; kimisi onun hiç doğmadığını, kimisi babasının vefatından iki sene önce dünyaya gelmiş olduğunu, kimisi de ölmeyip gaybete girmiş olduğunu söyleyecektir. Böylece Allah, imamlarını gaybete sokarak onların bu durum karşısında nasıl bir tavır takınacaklarını ortaya çıkaracak ve insanları büyük bir imtihana tabi tutmuş olacaktır. Şia bu şekilde arınacak, gerçek müttakîler ortaya çıkacaktır. Yine Şeyh Sadûk'un eserinde aktarılan bir rivayete göre böyle bir gaybet imtihan için zorunludur. Kâimin gaybeti Allah'ın insanları sınıdığı bir sınavdır. Akıl bu işi kavramakta aciz kalır.¹¹⁶ Bu imtihan döneminde sabır tavsiye edilerek Âl-i İmrân suresinin 200. ayeti delil gösterilmiştir.¹¹⁷

Ca'fer es-Sâdık'tan nakledilen başka bir haberde ise insanların eleneceği ve sonunda sadece Allah'ın kendilerinden ahit aldığı ve kalbine imanı yazdığı kimselerden oluşan az bir grubun kalacağı rivayet edilmiştir.¹¹⁸ İnsanların elenmesi meselesinde Nu'mânî mukaddimesinde yemekteki tuz ve gözdeki sürme örneğini vermektedir. Ona göre bu dönemde mehdinin geleceğine inanan insanlar yemekteki tuz ve gözdeki sürme kadar az olacaktır. Daha sonra Nu'mânî yine bir başka örnek daha vermektedir. Bir miktar yiyeceği eleyip bir odaya saklayan kişi aradan zaman geçip kapıyı açtığında yiyeceğin kurtlandığını görmüştür. Daha sonra kurtları ayıklayıp tekrar odaya kapattığında yiyecek bir süre sonra tekrar aynı hale gelmiştir. Adam yine kurtları ayıklayıp yiyeceği ellediğinde ise son olarak elinde bir avuç yiyecek kalmıştır. Bu örnek tıpkı dönemin şiasına benzetilmektedir. Fitne ve imtihanlar insanları eleyip ayıklayacak ve nihayetinde fitnelerin zarar veremeyeceği çok az bir grup kalacaktır.¹¹⁹

Bir başka rivayet, imam Muhammed el-Bâkır'dan aktarılmıştır. Bu rivayette kâimin gaybetinin uzun süreceği ve bunun da Allah'ın O'na kimlerin itaat edeceğini öğrenme

---

¹¹⁵ Sadûk, s. 342-347.

¹¹⁶ Sadûk, s. 360.

¹¹⁷ Nu'mânî, s. 15-16.

¹¹⁸ Nu'mânî, s. 15.

¹¹⁹ Nu'mânî, s. 15.

yani insanları sına ma amacıyla olacağı belirtilmiştir.¹²⁰ Bu rivayetlerde Şia'nın ayıklanması buğdayın kepeğinden ayıklanmasına benzetilmektedir.

İmâmîlerin gaybete gösterdiği son gerekçe gaybet işinde bir hikmetin olduğudur. Onlara göre Allah'ın her işinde ve emrinde bir hikmet olduğu gibi imamın gaybete girmesinin de bilinmese bile bir hikmeti vardır. Şeyh Sadûk'un eserinde bu mesele imamın masum olmasının kabul edilmesi temelinde izah edilmiştir. Kişinin, imamın masum olduğuna hiçbir şüphe duymadan inanması, gaybete girmesinin de ardında bir hikmet olduğuna şüphe duymadan inanmasını gerektirir.¹²¹ Bununla ilgili Ca'fer es-Sâdık'tan aktarılan hadislerin birinde, Hızır örneği verilerek gaybetin arkasındaki hikmetin Hızır'ın gemiyi delmesi, çocuğu öldürmesi ve duvar örmesinin arkasındaki hikmete benzediği, bunun da ancak imamın zuhur etmesinden sonra bilinebileceğini belirtilmektedir. Ayrıca gaybet Allah'ın sırlarından bir sırdır, bizler olayların gerçek nedenlerini bilmediğimiz için Allah'ın bütün işlerini mutlaka bir hikmet gereği yaptığına inanmak ve bilmek durumundayız.¹²²

Bunlar dışında İmâmîler ayrıca imamın kendisinin bir lütuf olduğuna inanmakla birlikte onun yaptığı herhangi bir şeyin de arka planı bilinmese ve ne gibi bir faydasının olduğu aklen izah edilemese bile mutlak bir sebebinin olduğuna kanaat getirmektedirler.

Şerîf el-Murtazâ gaybetin illeti konusunda diğer müelliflerden farklı olarak özellikle hikmet hususu üzerinde çokça durmaktadır. Ona göre imamın gaybetine bir sebep bulmak yahut bir gerekçe göstermek zorunlu değildir. İmamın bir fayda gereği gaybete girdiğinin bilinmesi dışında bu olayın tafsilatının mutlaka bilinmesi gerekmemektedir. Bu durum tıpkı müteşâbih ayetler hususunda olduğu gibidir. Bu ayetlerin bir hikmetinin olduğunu bildikten sonra aksini iddia etmemiz mümkün değildir.¹²³

1.2.2.3 Gaybete İlgili Ortaya Çıkan Problemler ve Savunusu

On birinci imamın vefatı ile birlikte birçok gruba bölünen Şia'da, onun bir oğlunun olduğu ve on ikinci imam olan bu çocuğun gaybete girmiş olduğu iddiası ile İmâmîyye

---

¹²⁰ Sadûk, s. 331.

¹²¹ Sadûk, s. 20-22.

¹²² Sadûk, s. 482.

¹²³ Murtazâ, s. 41-42.

fırkasının Katiyye Şiası'ndan ayrılmış olduğunu ifade etmiştik. Bu ayrılma ile birlikte İmâmiyye Şiası henüz sistemleşmekte olan düşüncelerini İmâmî kelamcılarının da desteği ve faaliyetleri ile savunmaya başlamıştır. Özellikle gaybet inancı temelinde düşündüğümüzde bu düşünce ile ilgili soruları cevaplamak, sistemli bir doktrin oluşturma ve insanlardaki şüpheleri uzaklaştırma açısından oldukça önem arz etmekte idi. Nitekim on ikinci imam hakkında gaybet iddiasının ilk ortaya atılmasıyla grup içerisinde bazı kopmalar olmuş, taraftarlar bu fikri kabulde birtakım tereddütler yaşamış ve kimisi de gruptan ayrılmıştır.¹²⁴ Bu sebeple İmâmî alimlerin gaybet düşüncesi ile ilgili problemlere cevap arayışı bu süreçteki faaliyetlerin merkezine oturmuştur.

İmamın gaybete girmesi ile başlayan bu süreçte ortaya çıkan problemler tespit edebildiğimiz kadarıyla, başta her dönemde bir imamın varlığı meselesi olmak üzere on ikinci imamın varlığı, gaybet ve yokluk (adem) ayrımı, gaybetin süresi, imamın uzun yaşaması, gaybetteki imamın faydası, imamın mucize göstermesi ve diğer mezhepler ile karşılaştırılma gibi meselelerdir.

İnsanların ne yapacaklarını bilemedikleri ve hicri dördüncü asrın ortalarına kadar devam eden¹²⁵ bu şaşkınlık dönemi, İmâmî alimlerin mezkur problemler karşısında gaybeti delillerle ispat etmek ve sebeplerinin izahını yapmak üzere birtakım eserler kaleme almasına sebep olmuştur. Nitekim Nu'mânî ve Şeyh Sadûk gibi dönemin Şîî müellifleri, eserlerinin telif sebebini bu insanlar arasında vuku bulan ihtilaf ve şaşkınlık olarak göstermektedirler. Her ikisi de eserlerinde insanların çoğunun gaybet konusunda şaşkınlığa düştüğünü, imam hakkında şüphe ettiklerini, birbirlerini yalanladıklarını ve hatta küfürle itham ettiklerini belirtmişlerdir.¹²⁶

İmamın gaybete girdiği iddia edilen h. 260 senesinden Gaybet-i Suğra'nın bitip Gaybet-i Kübra'nın başladığı h. 329'a kadar kaleme alınan eserler genel olarak konuyla ilgili rivayetlerin bir araya getirildiği eserlerdir. Fakat bu dönemde yazılmış eserlerden çoğu günümüze ulaşmamıştır. Eser isimlerine, Küleynî, Nu'mânî, Sadûk ve Tûsî gibi

---

¹²⁴ Abdulaziz Sachedina, **Islamic Messianism**, Albany: State University of New York Press, 1981, s. 40-41.

¹²⁵ el-Kâtib, s. 147.

¹²⁶ Nu'mânî, s. 11, 86; Sadûk, s. 408.

müelliflerin yaptığı atıflar ve rical kitapları ile ulaşılabilmektedir.¹²⁷ Dönemin en muteber sayılan eseri ise Küleynî'nin *el-Kâfi*'sidir. Müellif "Kitabü'l-hüccce" başlıklı babta gaybet konusu ile ilgili rivayetleri aktarmaktadır.

Gaybet-i Kübra döneminin başlamasıyla birlikte gaybet konusunda günümüze de ulaşan en önemli kaynaklar kaleme alınmaya başlanmıştır. Gaybetle ilgili sonraki dönem İmâmî alimlerin görüşlerini dayandırdıkları beş isim önemlidir. Daha önce de önemlerinden bahsedilmesi sebebiyle isimlerini kısaca zikredeceğimiz bu eserler, Nu'mânî'nin *Kitabü'l-gaybe*'si, Şeyh Sadûk'un *Kemâlü'd-din ve temâmu'n-ni'me*'si, Şeyh Müfîd'in *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe* ve *Resâil fi'l-gaybe*'si, Şerîf el-Murtazâ'nın *el-Mukni' fi'l-gaybe*'si ve Tûsî'nin *Kitabü'l-gaybe*'sidir. Mezkur eserler gaybet inancı çerçevesinde oluşan literatürün kaynak eserleridir.¹²⁸

Gaybetle ilgili kaleme alınmış eserler göz önüne alındığında müelliflerin eserlerinde on ikinci imamın gaybetiyle ilgili muğlâk kalan meseleleri açıklarken naklî ve aklî olmak üzere iki farklı temayül benimsedikleri görülmektedir. Bu iki farklı temayül Şî-İmâmîyye kelamında ileride Ahbârîlik ve Usûlîlik şeklinde ortaya çıkacak olan iki düşünce ekolünün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Dini konularda imamların ahbarını (haberleri) esas alarak meseleleri açıklamaya çalışma şeklinde tanımlanabilecek olan Ahbârîlik, h. V. asrın başlarına kadar Şî-İmâmîyye alimlerinin çoğunluğunun benimsemiş olduğu ekoldür.¹²⁹ Diğer ekol olan Usûlîlik ise fıkıh ve kelâmı aklı esas alan aklî düşünce sistemidir ve özellikle Şeyh Müfîd'den itibaren Mutezile'nin tesirinin belirginleşmesi sebebiyle hakim olmaya başlamıştır.¹³⁰

H. Peygamber ve imamlardan gelen ahbâr, gaybet inancının izahı ve savunulmasında ilk dönem İmâmî alimleri için oldukça önemli bir kaynaktır. Bunu göstermesi açısından gaybetle ilgili eserine başvurduğumuz Nu'mânî şöyle demektedir: "İşte biz, her zaman doğru konuşan imamlarımızdan gelen rivayetlere uyarak Allah'ın başkalarına hediye

---

¹²⁷ Hussain, s. 5.

¹²⁸ Hussain, s. 6-9.

¹²⁹ Uyar, s. 37.

¹³⁰ Bulut, *Şeyh Müfîd ve Şia'da Usuli Farklılaşma Süreci*, s. 25.

etmediği bir ilim kaynağı olan Ehl-i Beyt'ten yararlanarak diğer kardeşlerimizin hatasına düşmeyip şek ve şüpheyeye değil de yakine ulaştık.”¹³¹

Ahbârın önemi hususunda Şeyh Sadûk da eserinde şöyle demektedir: “Şimdi biz İslâmî meseleler hakkında konuştuğumuz bu ahbârın sahihliğini kabul etmezsek İslâm dairesinden çıkmış oluruz.”¹³² Sadûk'un bu sözleri yaşadığı dönemde ahbârın önemine duyulan inancı göstermesi açısından yeterlidir. “Bu asırda imamın gaybetinin delilleri nelerdir?” diye sorulduğunda yine Şeyh Sadûk “Öncekilerin sadık haberleridir.”¹³³ şeklinde cevap vermiştir. Eserinin bir başka yerinde de kâimin gaybetinin imamların sözü üzerine bina edildiğini, imamların sözününse Hz. Peygamber'in sözü üzerine inşa edildiğini söylemiştir. Dolayısıyla ona göre bu konu akli değil şer'îdir. Meseleyi şeriattaki kelâmın kitap ve sünnet üzerine bina olmasına benzetmiştir: “Nitekim Nisa suresi 59. Ayette belirtildiği üzere anlaşmazlığa düşüldüğünde konu Allah ve peygamberine götürülür. Ona göre Kuran ve sünnetin hüküm verdiği düşünce seçkin ve doğru bir düşüncedir.”¹³⁴

Şeyh Sadûk'un öğrencisi Şeyh Müfîd de gaybeti ispat için yazmış olduğu eserinde kendisine “Gaybete delil nedir?” şeklinde sorulan bir soruya buna delilin gaybet hakkında imamlardan nakledilen hadisler olduğunu söylemiş ve cevap verirken özellikle Hz. Ali'den nakledilen, imamların on ikincisinin gaybete gireceği, bazılarının bunda şüphe edeceği ve bu gaybetin de haber verildiği üzere gerçekleşeceği şeklindeki haberi aktarmıştır. Ona göre bu yeterli bir haberdir.¹³⁵ Halbuki Şeyh Müfîd İmâmîyye'de akılcı Bağdat ekolünün başlatıcısı sayılmakta ve gaybet de dahil birçok kelâmî meseleye yaptığı akli izahları ile öne çıkmaktadır.

İmâmî alimlerin ahbâr merkezli gaybet savunusunun yanında, muhaliflerin gaybetle ilgili ortaya attığı iddialara ve çıkan problemlere verilen akli cevapların da varlığı görülmektedir. Sonraki dönemlerde özellikle Şeyh Müfîd, Şerif el-Murtazâ ve Şeyh

---

¹³¹ Nu'mânî, s.13.

¹³² Sadûk, s. 86.

¹³³ Sadûk, s. 90.

¹³⁴ Sadûk, s. 63.

¹³⁵ Müfîd, **Resâil fi'l-gaybe**, II, 3, 11-12.

Tûsî tarafından benimsenen aklın öne çıkarıldığı bir ispat tarzı görülmektedir. Bu müelliflerin kullandığı aklî argümanlar ve yaptıkları rasyonel açıklamaların temeli h. 3. asrın sonlarında Ebû Sehl İsmâil b. Ali en-Nevbahtî ve Ebû Ca‘fer Muhammed b. Abdurrahman b. Kıbbe er-Râzî tarafından üretilen argümanlara dayanmaktadır.¹³⁶ Gaybet inancının mantıksal bir temele oturtulmasında özellikle Ebu Sehl’in gaybetle ilgili yaptığı izahlar önemli rol oynamıştır.¹³⁷

Gaybetle ilgili problemlerden biri olarak her dönemde bir imamın var olduğu meselesi müelliflerce imametın varlığı temeline oturtulmuştur. Kaleme almış olduğu *Kitabu’t-Tenbih*’te Ebu Sehl, ileride Müfîd ve öğrencisi Murtazâ’nın eserlerinde göreceğimiz bir gaybet savunusunda bulunmaktadır. Gaybet ve imâmet bağlantısını her dönemde bir imamın varlığı prensibine oturtan Ebu Sehl’e göre her imam bir sonraki imamı tayin etmektedir ve bu şekilde Hasan el-Askerî’nin de kendisinden sonra halef olarak kimi atadığı mütevatir bir haberdır. İmamın gaybetini Hz. Peygamber’in de kısa bir süre gözden kaybolmasına benzeterek imamın gözden kaybolmasının onun imâmetini iptal etmeyeceğini iddia etmiştir. Bu durum Şeyh Müfîd’in eserleri ve Şerîf el-Murtazâ’nın *el-Mukni ‘fi’l-gaybe*’sinde de karşımıza çıkmaktadır.¹³⁸ Aynı mesele hakkında Küleynî, henüz ilk dönemlerde imamlardan gelen rivayetleri aktarmıştır. İmamın varlığını ispat için Hücetin bulunmasının zorunluluğu,¹³⁹ yeryüzünün bir hüccetten hali kalmayacağı,¹⁴⁰ yeryüzünde iki kişi kalsa birisinin hüccet olduğu¹⁴¹ ve son olarak imamını tanımadan ölenin cahiliye ölümü üzere öleceği¹⁴² şeklindeki rivayetleri zikretmiştir.

İmamın insanlar arasında olmaması sebebiyle gaybet ve yokluk ayrımı da gaybet meselesini izah etmek üzere henüz ilk dönemlerden itibaren yapılmaya başlanmıştır.

---

¹³⁶ Hakyemez, s. 133.

¹³⁷ Hakyemez, s. 127-128.

¹³⁸ Murtazâ, s. 55-56.

¹³⁹ Küleynî, I, 168-177.

¹⁴⁰ Küleynî, I, 178-179.

¹⁴¹ Küleynî, I, 179-180.

¹⁴² Küleynî, I, 376-377.

Probleme izah getirenlerden İbn Kıbbe, konuyu gaybetin yokluk olmadığını izah ederek açıklamıştır. Eskiden Mutezile olan İbn Kıbbe, Mutezilî alimler ile girdiği tartışmalarda gaybet konusunu aklî esaslar temelinde savunmuştur. Şeyh Sadûk mukaddimesinde, Mutezile'nin şüphe ettiği hususlar hakkında İbn Kıbbe'nin nasıl cevap verdiğini aktarmış ve onun gaybetin yokluk (adem) olmadığına dair yaptığı açıklamayı zikretmiştir. İbn Kıbbe'ye göre bir kişinin bir beldeden gaib olması onun yokluğu anlamına gelmez. Kişi düşmanlarından gaib olduğu zaman dostlarından da gaib olmak zorunda değildir.¹⁴³

Gaybet-yokluk ayrımı meselesinden sonra zikredeceğimiz, gaybetle ilgili ortaya çıkan problemlerden biri de gaybetin ne kadar süreceğidir. İmamın gaybete girdiği iddia edildikten sonraki süreçte ilk dönem alimleri herhangi bir tarih yahut imam için bir yaş aralığı belirtmezken,¹⁴⁴ ilk defa Küleynî, gaybetin iki elin parmaklarını geçmeyecek şekilde birkaç gün, birkaç ay, birkaç yıl yahut otuz ya da kırk yıldan ibaret olduğu ile ilgili rivayetleri aktarmıştır.¹⁴⁵ Öğrencisi Nu'mânî ise imamın gaybetten ne zaman zuhur edeceğine dair ilk somut tarihi ortaya koyan müellif olmuştur. Rivayet ettiği haberde onun 120 sene yaşayıp kaybolacağı ve sonrasında 32 yaşında bir kişi olarak zuhur edeceğini belirtmektedir.¹⁴⁶ Fakat sonrasında eski rivayetlerle çelişkili olarak hem Nu'mânî hem de Şeyh Sadûk'un imamın zuhurunun vakitlendirilmesinin yasak olduğuna dair rivayetleri aktardıkları görülmüştür.¹⁴⁷

Gaybetteki imamın uzun yaşaması da insan tabiatına aykırı olduğu gerekçesiyle bir problem olarak sonraki dönem Şîfîlerinin karşısında durmaktaydı. Bu problem karşısında da insanların uzun yaşamasının muhtemel olduğu, geçmiş peygamber ve ümmetlerden örnekler verilerek çözülmeye çalışılmıştır.¹⁴⁸ Küleynî gibi müelliflerin eserinde ise

---

¹⁴³ Sadûk, s.61.

¹⁴⁴ Hakyemez, s.154.

¹⁴⁵ Küleynî, I, 338-340.

¹⁴⁶ Nu'mânî, s. 190.

¹⁴⁷ Nu'mânî, s. 194-199; Sadûk, s. 648.

¹⁴⁸ Nu'mânî, s. 103; Sadûk, 555-576.

henüz Gaybet-i Kübra dönemi başlamadığından ve imamın halen yakın zamanda zuhur edeceği beklendiğinden imamın uzun yaşaması gibi bir meseleye rastlanmamaktadır.¹⁴⁹

Gâib imamdaki insanların faydalanmasının mümkün olup olmadığı ve eğer mümkünse bunun nasıl olacağı meselesi de imamın gaybette olması sebebiyle bir sorun teşkil etmekteydi. Ortada olmayan ve kendisine ulaşılmayan bir kimsenin insanlara ne şekilde bir faydasının olduğu sorusu karşısında alimler Hz. Peygamber'in özellikle bir hadisini nakletmişlerdir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber'e imamdaki faydalanma hususu sorulduğunda o, Allah'a yemin ederek, imamın velayeti ve nurundan tıpkı güneşin önünde bulutlar olsa bile insanların güneşten faydalanmaları gibi faydalanacaklarını bildirmiştir. İmam gaybette olsa bile o yine de insanları aydınlatmaya devam etmektedir.¹⁵⁰

İmamın mucize göstermesi meselesi de ortada bir problem olarak durmaktadır. Bu meseleye izah getiren ilk kişilerden olan İbn Kıbbe'ye Şeyh Sadûk eserinde değinmiştir. Onun zikrettiği üzere, İbn Kıbbe'nin bu konuda getirdiği akli izahlar da dönemin gaybet savunusunda muhaliflerin iddialarının karşısında durmuştur. İleride benzer şekilde Şeyh Müfid ve Şerif el-Murtazâ tarafından benimsenecek olan bu izahatta İbn Kıbbe, Allah'ın peygamber ve hüccetlerine dilediği zaman mucize göstermelerini emrettiğini söylemektedir.¹⁵¹ İleriki dönemlerde de on ikinci imamlarla ilgili rivayetleri aktaran müellifler meseleye değinmişler ve onun mucize göstermesi ile ilgili birçok delilin yer aldığı rivayetleri nakletmişlerdir.¹⁵²

İmâmî alimlere diğer mezhep imamları kendi imamlarının da gaybete girmiş olduğu fakat İmâmiyye'nin sadece kâimin gaybetini kabul ettiği ve bunun bir çelişki olduğu şeklinde itirazlar yöneltmişlerdir. Şeyh Sadûk ise kendilerinin durumunun diğer mezhep ve fırkalardan farklı olduğunu Mûsâ el-Kâzım'ın gaybetini iddia eden Vâkıfiyye örneğini vererek açıklamaya çalışmıştır. Ona göre Mûsâ el-Kâzım ölmüştür ve insanlar onun ölmüş olduğunu görmüştür. Daha sonra el-Kâzım defnedilmiştir. Ölümünün

---

¹⁴⁹ Üçüncü bölümde konu ile ilgili uzun izahlara yer verileceğinden burada ayrıntıya girilmemiştir.

¹⁵⁰ Sadûk, s.253; Kazvîni, s. 252.

¹⁵¹ Sadûk, s. 62.

¹⁵² bkz. Ebu Muhammed Seyyid Muhsin b. Abdilkerim b. Ali Muhsin Emin, s. 60-61.

üzerinden yaklaşık 150 sene geçmiş olmasına rağmen kimse onu gördüğünü iddia etmemiştir. Çünkü onun öldüğü herkesin şahit olduğu bir gerçektir. Sadûk kendi imamlarının gaybetini ayetlerin yanı sıra imamlardan ve ehli beytten gelen ahbar ile delillendirmiş ve desteklemiş olduklarını iddia etmiştir. Benzer bir durum Fathiyye fırkasında da mevcuttur. Şeyh Sadûk, oğlu İsmâil'in babası Ebu Abdullah Ca'fer es-Sâdık'tan önce vefat ettiğini ve ölen kimsenin canlı kimseye halef olamayacağını söyleyerek onların imamları hakkındaki düşüncelerini reddetmiştir.¹⁵³

Aynı mesele Şeyh Müfîd'e de İmâmiyye'nin, diğer tüm mezheplerin gaybetle ilgili iddialarını yalanlaması sebebiyle onların tezini çürütmek için sunmuş olduğu delillerin kendi mezhepleri için de geçerli olduğu dolayısıyla aslında kendi iddialarının da batıl olması gerektiği şeklinde sorulmuştur. Müfîd bu sorunun temelsiz olduğunu belirterek diğer fırkaların gaybetlerini iddia ettikleri imamlarının ölmüş olduklarının kati ve aşikâr olan delillerle ispat edildiğini söylemiştir. Diğer mezheplerin gaybetine inandıkları kişiler imam soyundan gelmiştir ve onlardan sonra gelen imamlar onların ölmüş olduklarına şehâdet etmişlerdir. Ayrıca bu şahısların ölüm tarihleri diğer kaynaklarda da mevcuttur. Fakat on ikinci imam hakkında onun ölmüş olduğuna dair kesinliği ispatlanmış deliller bulunmamaktadır. Bu da diğer mezhep savunucularının kâim hakkındaki iddialarının ve delillerinin tarihi olmaktan çok hissi düşüncelerle ortaya konmuş deliller olduklarını göstermektedir. Bu sebeple bir imamın gaybetine inanma konusunda İmâmiyye ile diğer mezhepleri kıyaslamak yanlış olur. Çünkü diğerlerinin eleştirileri delilsizdir. Ayrıca Müfîd'e göre İmâmiyye'nin bu iddiaları reddetme sebebi farklı olduğu için diğer mezheplerin İmâmiyye karşısında sunduğu deliller yine İmâmiyye'ye karşı bir delil olarak kullanılamazlar. İmâmiyye'nin onların batıl olduğunu söylemesinin sebebi gaybete girdiği iddia edilen kişilerin öldüklerinin kesin delillerle ispatlanmış olmasıdır. O kişilerin ölümünde hiçbir şüphe yoktur. Bahsi geçen imamların bazılarının imâmeti İmâmiyye'nin inandığı usûle göre ispat edilememiştir. Hatta bazılarının da imam olduğu hususunda herhangi bir rivayet mevcut değildir. Bu sebeplerden ötürü Şeyh Müfîd'e göre bu kişilerin gaybet iddiaları hiçbir şey ifade etmemektedir.¹⁵⁴

---

¹⁵³ Sadûk, s. 93-95, 102.

¹⁵⁴ Müfîd, *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe*, s. 109-112.

Kısaca bahsettiğimiz üzere gaybetle ilgili temel meseleleri alimler eserlerinde izah etmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda çalışmamızın diğer iki bölümünde bu problemlere verilen cevaplar ayrıntılı bir şekilde ele alınmaya çalışılacaktır.

BÖLÜM 2: GAYBETİN TEMELLENDİRİLMESİNDE NAKLÎ DELİLLER

Gaybet inancını izah ve ispat etmek üzere kaleme alınmış eselerden çalışmamız açısından önemli olduğunu düşündüğümüz Nu‘mânî’nin *Kitâbü’l-gaybe* ve Şeyh Sadûk’un *Kemâlî’-d-din ve temâmu’n-ni’me* isimli eserleri, bu bölümde aktarmaya çalışacağımız naklî delillere kaynak teşkil etmektedir. Eserlerinde gaybet hakkında Hz. Peygamber başta olmak üzere on iki imam ve diğer bazı kaynaklardan rivayet edilen ahbârı toplayan bu iki müellifin gaybet inancı hakkında delil gösterdikleri rivayetler, konumuzun sınırları bağlamında oluşturduğumuz başlıklar altında ele alınmaya çalışılacaktır. Bölüm içerisindeki alt başlıklar, rivayetlerin kaynakları göz önünde bulundurularak belirlenmiştir.

2. 1. Delil Gösterilen Ayetler

Müelliflerin gaybet inancını delillendirmek için başvurdukları ilk kaynak Kur’ân-ı Kerîm’dir. Onlara göre Kur’ân-ı Kerîm’deki bazı ayetler kâimin varlığına delalet ettiği gibi kâimin gaybete gireceğinin ve daha sonra zuhur edeceğinin de delillerindedir.

Nu‘mânî *Kitâbü’l-gaybe*’sinde “Allah’ın ipine sımsıkı sarılın.” şeklindeki Âl-i İmrân suresi 103. ayetindeki “Allah’ın ipi”nin ne olduğu konusunda bir bab açmış ve bu başlık altında ayet hakkındaki rivayetleri zikretmiştir. Câbir bin Abdullah Ensârî’den nakledilen babın ilk rivayetinde nakledildiği üzere Hz. Peygamber’e Allah’ın ipinin ne olduğu sorulduğunda önce aynı surenin 112. ayetini zikretmiş, daha sonra Allah’ın ipinin Kur’ân-ı Kerîm, insanların ipinin ise kendi vasisi olduğunu söylemiştir. İnsanlar vasisinin kim olduğunu ona sorduklarında ise şöyle cevap vermiştir: “Eğer kalbi sağlam ve kulağı olan bir şahit gibi ona bakarsanız onu tanırırsınız. Tıpkı benim peygamber olduğumu anladığınız gibi onun da vasim olduğunu anlarsınız.”

Aynı surenin 179. ayetini müellif şöyle yorumlamıştır: “İkinci gaybette sefirler yahut araçlar yoktu. Bu, kullarını sınamak isteyen Allah’ın iradesidir. Allah hem sınamak ister hem de insanların arasında yayılan karmaşaya izin verdikten sonra onları elemek ister.”¹⁵⁵

---

¹⁵⁵ Nu‘mânî, s. 175.

Nu‘mânî, aynı eserinde “Ölen açık bir delille ölsün, yaşayan da açık bir delille yaşasın.” şeklindeki Enfal suresi 43. ayeti de gaybete delil göstermiştir.¹⁵⁶ Ona göre, daha önce de bahsedildiği üzere, gaybetin sebeplerinden biri müminlerin sınanması ve imtihan edilmesidir. Kâim gaybete girdiği zaman müminler için imtihan başlar ve zuhur edene kadar ona inananlar ve inkar edenlerin safları kesin bir şekilde ayrılmış olur. Allah müminlere hüccetullah hakkında şüphe etmeyi ve Allah’ın yeryüzünü bir hüccetten hali bırakacağına inanmayı yasaklamıştır.

Nu‘mânî’nin aktardığına göre Hadîd suresinin 16 ve 17. ayetleri de gaybet zamanında yaşayacak halk için nazil olmuştur. Ayette zikredilen “daha önce kendilerine kitap verilip de, üzerinden uzun zaman geçen, böylece kalpleri katılaştıranlar” terkihi kâim gaybete girince ona inanmayanları tasvir etmektedir. Zaman anlamındaki “emed” lafzı da gaybet zamanını ifade eder. Allah bu ayetle inanan insanları kendisine kitap verilip de üzerlerinden uzun zaman geçmiş insanlar gibi olmamaları hususunda uyarmaktadır.¹⁵⁷

Bir diğer ayet olarak Nûr suresinin 55. ayetinin gaybetteki imama işaret ettiği iddia edilmiştir. “Allah, içinizden, iman edip de salih ameller işleyenlere, kendilerinden önce geçenleri egemen kıldığı gibi onları da yeryüzünde mutlaka egemen kılacağına, onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur. Onlar bana kulluk eder ve bana hiçbir şeyi ortak koşmazlar. Artık bundan sonra kimler inkâr ederse, işte onlar fâsıkların ta kendileridir.” mealindeki ayette zikredilen korku, kâimin duyduğu korkudur ve korku sebebiyle girdiği gaybetten çıkıp zuhur edecektir. Nu‘mânî bu ayetin kâim ve ashabı için nazil olduğunu söylemiştir.¹⁵⁸

Müelliflere göre kâim gaybete girdiği zaman Allah müminlere çeşitli ayetleri ile sabretmeyi öğütlemektedir. Bu ayetlerden biri olan Âl-i İmrân 200. ayetinde Allah sabretmeyi tavsiye ederken aslında gâib imamın yokluğunda yaşayacak olan müminlere hitap etmektedir. Muhammed el-Bâkır’dan nakledilen bu rivayette Allah’ın ayette geçen “bağlanın” emri ile aslında beklenen imama bağlı olmayı murat ettiği nakledilmiştir.

---

¹⁵⁶ Nu‘mânî, s. 13-14.

¹⁵⁷ Nu‘mânî, s. 14.

¹⁵⁸ Nu‘mânî, s. 240.

Babın devamında Nu‘mânî kurtuluşa ermenin uyanık olmak ve Allah’a karşı gelmekten sakınmak olduğunu söylemektedir.¹⁵⁹

Ümmü Hanî’den nakledilen bir rivayette, Tekvîr suresi 15. ayetindeki “Andolsun o bir görünüp bir sinenlere” şeklinde zikredilenin ne olduğu Muhammed el-Bâkır’a sorulmuş; o da “Bu 260 yılında imamın haberi insanlardan kesintiye uğrayana kadar imamın ortadan kayboluşudur.” şeklinde yanıt vermiştir. Bu yoruma göre imam gaybete girecek, insanlar imam hakkında haber alamayacak ve zuhur edene kadar ortadan kaybolmuş olacaktır.¹⁶⁰

Ca‘fer es-Sâdık’a “Sûra üfürüldüğü zaman” şeklindeki Müddessir suresi 8. ayeti sorulduğu zaman bunun gaybete giren imam hakkında olduğu, Allah’ın onun zuhurunu dilediği zaman kalbine bir sızı düşüreceği ve yine Allah’ın emirlerini uygulamak üzere ortaya çıkacağı şeklinde açıklamıştır. Görüldüğü gibi bu ayet de beşinci imam Ca‘fer es-Sâdık tarafından gaybetteki imamlarla ilgili olduğu şeklinde yorumlanmış ve daha sonraki müellifler tarafından bu rivayet delil olarak gösterilmiştir.¹⁶¹

Muhammed el-Bâkır’dan rivayet edilen bir hadiste nakledilen ayet ise Mülk suresi 30. ayettir. “De ki: “Söyleyin bakalım: Suyunuz çekilirse, size kim temiz bir akar su getirir?” şeklindeki bu ayetin kâim hakkında indiğini söylemiştir. Ona göre imam gaybete girerse onun nereye gittiği bilinmemektedir. Zuhur ettiği vakit ise Allah’ın helal ve haramlarının haberlerini getirmektedir. Mûsâ el-Kâzım ise bu ayet hakkında “İmamınızı kaybettiğinizde onu göremez ve ne yapacağınızı bilemezsiniz.” demiştir.¹⁶² Aynı ayet Ca‘fer es-Sâdık tarafından da imamın gaybetine delil olarak gösterilmiştir. O bu ayeti şu şekilde yorumlamıştır: “Gördünüz mü imamınız gaybette iken size yeni imam kim getirir?”¹⁶³

Şeyh Sadûk, eseri *Kemâlü’-d-din ve temâmu’n-ni’me*’de Bakara suresinin “Onlar -o muttakiler- gayba iman ederler.” şeklindeki ilk ayetinin imamın gaybına iman etmeye

---

¹⁵⁹ Nu‘mânî, s. 15.

¹⁶⁰ Nu‘mânî, s. 97; Sadûk, s. 325,330.

¹⁶¹ Nu‘mânî, s. 125; Sadûk, s. 42, 349.

¹⁶² Nu‘mânî, s. 117.

¹⁶³ Sadûk, s. 351.

işaret ettiğini nakletmiştir. Ona göre gayba iman sevapların en büyüğüdür. Çünkü gaib olan birisine inanmak kişiye bir çıkar sağlamaz. Oysa görünen bir kişiye itaat edenin bu işte bir çıkarının olması muhtemeldir. Bu şekilde gâib imama inanan kişi tüm bu şüphelerden uzaklaşmış olur.¹⁶⁴ Bir başka rivayette de müttakîlerin Ali şiası olduğu; gaybın da gaib olan hüccet olduğu söylenmiştir.

Şeyh Sadûk'un gaybeti anlatırken temel aldığı ayetlerden biri olarak Bakara suresinin 30. ayeti de önem arz etmektedir. Allah'ın Hz. Âdem'i yarattığı zaman meleklerle secde etmesi emrini anlatan ayet, Ca'fer es-Sâdık'ın rivayet ettiği bir hadiste belirtildiğine göre gaybet düşüncesine işaret etmektedir. Şöyle ki bu ayette Allah melekleri gaybete iman ettirmiştir. Dolayısıyla Hz. Âdem'e secde eden melekler imam gaybette iken ona inanan insanlar gibidir. İmam gaybette iken onu inkâr eden insanlar ise secde emrini reddeden şeytana benzetilmiştir.¹⁶⁵

Aynı eserde Câbir bin Yezid el-Ca'fî'den aktarılan bir rivayette Nisa suresinin "Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre de." şeklindeki 59. ayeti nazil olduğu zaman Hz. Peygamber'e ulu'l-emr'in kimler olduğu sorulmuş, o da kendisinden sonraki imamları saydıktan sonra on ikinci imam hakkında "O, şiasından ve dostlarından gaybete girendir" dediği belirtilmektedir.¹⁶⁶

Gayba ve gâib imama iman konusunda delil gösterilen ayetlerden biri de Mü'min suresi 84 ve 85. ayetleridir. Allah, ayette "Azabımızı gördükleri zaman, 'Yalnız Allah'a inandık; O'na ortak koşmakta olduğumuz şeyleri inkâr ettik' dediler. Fakat azabımızı gördükleri zaman inanmaları, kendilerine fayda vermedi. Bu, Allah'ın, kulları hakkında eskiden beri yürürlükte olan kanunudur. İşte orada inkârcılar hüsrana uğradılar." buyurmaktadır. Şeyh Sadûk'a göre ayet kişinin görmeden inandığı bir şeyin daha kesin ve gerçek olduğuna delildir.

Delil olarak zikredilebilecek ayetlerden biri olarak meali "(Ey Muhammed!) Onlar (iman etmek için) ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini ya da Rabbinin bazı ayetlerinin gelmesini mi gözlüyorlar? Rabbinin ayetlerinden bazıı

---

¹⁶⁴ Sadûk, s. 17.

¹⁶⁵ Sadûk, s. 14.

¹⁶⁶ Sadûk, s. 253.

geldiği gün, daha önce iman etmemiş veya imanında bir hayır kazanmamış olan bir kimseye (o günkü) imanı fayda vermez. De ki: “Siz bekleyin. Şüphesiz biz de bekliyoruz.” şeklinde olan Enam suresi 158. ayeti hakkında Ca’fer Sâdık şunları söylemiştir: “Bu ayetler imamlardır. Beklenen ayet ise imam mehdidir. O kıyam ettiğinde inanmayanın imanı, önceden kâimin atalarından birine iman etmiş bile olsa kendisine bir fayda sağlamaz.”¹⁶⁷

Şeyh Sadûk’un zikrettiği bir başka ayet de Yunus suresinin “‘Ona (peygambere) Rabbinden bir mucize indirilse ya!’ diyorlar. De ki: ‘Gayb ancak Allah’ındır. Bekleyin, şüphesiz ben de sizinle birlikte bekleyenlerdenim.’” şeklindeki 20. ayetidir. Ayetteki beklenen, gaybetteki imamdır.¹⁶⁸

Son olarak Mûsâ el-Kâzım’dan nakledilen bir rivayette Lokman suresi 20. ayetindeki açıkça ve gizlice nimetlerden kasıt şudur: Açık nimet zahir imamdır, gizli nimet de gâib imamdır. Onun kim olduğu sorulunca da şöyle demiştir: “O gözlerden kaybolur evet ama müminlerin kalplerinden kaybolmaz. O bizim on ikincimizdir. Ona tüm yeryüzü hazineleri açılır, Allah ona tüm zorları kolaylaştırır, uzakları yakınlaştırır, o Seyyide cariyenin oğludur ve doğumu insanlara gizlenendir.”

2. 2. Hz. Peygamber’den Gelen Haberler

Gaybet inancını ispat etmek üzere Şia’nın delil gösterdiği Hz. Peygamber’den bize ulaşan hadisler, genel olarak gaybete girecek imamın ona çok benzediğinden, o gaybette iken onun dostlarını sevenler, düşmanlarından sakınanların, onun zuhurunu sabırla bekleyenlerin büyük bir sevap elde edeceğinden ve kâimin gaybetini inkâr edenin onu inkâr etmiş gibi sayıldığından bahsetmektedir. Bir kısmını Şeyh Sadûk’un çeşitli isimlerden naklettiği bu hadislerde, Hz. Peygamber öncelikle imamların sayısının on iki olduğunu belirtmiş ve hepsinin de Kureyş’ten olduğunu eklemiştir.¹⁶⁹ Ayrıca o on ikinci imam olacak olan kâimin gaybete gireceğini de haber vermektedir. Nitekim gaybete girecek olan imamın ümmetin mehdisi olduğu, onun için uzun sürecek olan bir gaybetin söz konusu olduğu ve o gaybete girdikten sonra da bir karmaşanın olacağını belirtmiştir.

---

¹⁶⁷ Sadûk, s. 30.

¹⁶⁸ Sadûk, s. 340-342.

¹⁶⁹ Sadûk, s. 272-279.

Uzun süren bu karmaşa döneminden sonra kâim zuhur eder ve insanları Allah yoluna davet eder. Bu şekilde zulmeti kaldırır ve yeryüzünü adaletle doldurur.¹⁷⁰

Ayrıca Hz. Peygamber diğer bazı hadislerinde de imamın kendi soyundan olacağını ve hatta insanlar içerisinde yaratılış ve huy bakımından kendisine en çok benzeyen imam olacağını da belirtmiştir.¹⁷¹ Onun zamanına erişen kimseye de ne mutlu diyerek imamın gaybeti esnasında ona inanan, dostlarına dost, düşmanlarına düşman olan kimsenin kıyamet gününde kendisine en yakın kişi olacağını söyleyerek müjdelemiştir. En faziletli bekleyişin gaybete giren imamı bekleyiş olduğunu da ilave etmiştir.

Bir başka hadisinde Câbir bin Abdullah el-Ensârî Hz. Peygamber'e soyundan gelecek olan kâim imam için bir gaybet olup olmadığını sorduğu zaman Allah'a yemin ederek bu işin Allah'ın emirlerinden ve sırlarından biri olduğunu söylemiştir. Öyle ki bu durum hakkında şüpheden sakınılmalıdır çünkü Allah'ın emirlerinde şüphe küfür sayılmaktadır.¹⁷²

On ikinci imamı ve onun vuku bulacak olan gaybetini inkâr eden kişi hakkında Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir hadis oldukça dikkat çekmektedir. Hz. Peygamber önce kâimi tanıtarak şemailinin kendisine benzediğini söylemiş daha sonra da ona itaat edenin kendisine itaat etmiş olduğunu, kâimin gaybeti hakkında onu inkar edenin de kendisini inkar etmiş olduğunu söylemek suretiyle on ikinci imamın önemini vurgulamıştır.¹⁷³ Ayrıca bu konu ile ilgili rivayet edilen başka bir hadisinde de “Gaybete girdiği zaman kim evlatlarımdan kâimi inkâr eder ve ölürse cahiliye ölümü üzere ölmüştür.” şeklinde kâimin gaybetini inkâr etmenin doğru olmadığını ifade etmiştir.

2. 3.Önceki Peygamberlerin Gaybeti Hakkındaki Haberler

Gaybet inancının naklî olarak temellendirilmesinde kullanılan argümanlardan birisi de Hz. Peygamber de dâhil O'ndan önceki peygamberlerden bazılarının gaybete girdiği iddiasıdır. Bu şekilde hayatları boyunca uzun ya da kısa süreli gaybete girmiş olduğu rivayet edilen peygamberler sırasıyla, Hz. İdris, Hz. Salih, Hz. İbrahim, Hz. Yusuf, Hz.

---

¹⁷⁰ Sadûk, s. 258.

¹⁷¹ Sadûk, s. 286.

¹⁷² Sadûk, s. 288.

¹⁷³ Sadûk, s. 411.

Mûsâ ve Hz. Muhammed'dir. Her peygamberin gaybeti farklı şekillerde ve sürelerde, bulunduğu topluma göre gerçekleşmiştir.

Gaybete giren peygamberlerin başında Hz. İdris gelmektedir ve bilinen ilk gaybet onundur. Oldukça zorba bir hükümdar olan zamanın meliki, Hz. İdris gaybette iken halkına eziyetlerde bulunmuş, bir kısmını öldürtmüş, diğerlerini de korkutmuştur. Hz. İdris zuhur edince kendine inanan kavmine akıbetlerinin iyi olacağını haber vermiş ve kendinden sonra gelecek olan Nuh'u insanlara müjdelemiştir.¹⁷⁴ Daha sonra Allah, Hz. İdris'i yüce bir makama yükseltmiştir.¹⁷⁵

Hz. İdris'in kavmine peygamberliğini müjdelediği Hz. Nuh, Şeyh Sadûk'un Ca'fer es-Sâdık'tan rivayetle aktardığı bir hadiste belirtildiği üzere kendisinden sonra gelen bir peygamberde gaybet olayının gerçekleşeceğini bildirmiştir.¹⁷⁶ Öyle ki Hz. Nuh kendisinden sonra gaybet olacağını, o sırada şeytanların zuhur edeceğini fakat Allah'ın onun torunlarından bir kâim ile bunu ortadan kaldıracağını haber vermiştir. O kişinin Hz. Hûd olduğunu belirtmektedir. Rivayete göre Allah onun düşmanlarını helak edecek, daha sonra gaybet gerçekleşecek ve Hz. Salih zuhur edecektir. Nitekim onun zuhurunu Hûd müjdelemiştir.¹⁷⁷

Hz. Salih de gaybete girdiği iddia edilen bir başka peygamberdir. Gaybete girmeden önce orta yaşlarında, sık sakalları olan bir kimseyken gaybetten dönüp de zuhur ettiği zaman dış görünüşü değiştiği için kavmi onu tanıyamamıştır ve ondan delil istemiştir. Hz. Salih gaybette iken kavmi üç gruba ayrılmıştır. İlk grup onun gaybetten döneceğine inananlardan oluşurken ikinci grup onun kesinlikle dönmeyeceğini düşünmektedir. Diğer grup ise bu konu hakkında şüphe edenlerden oluşmaktadır. Hz. Salih gaybetten dönünce ona inananlar etrafında toplanmıştır. *Kemâliud-dîn*'de bu konuda Ca'fer es-Sâdık'tan rivayetle gelen bir hadiste, Hz. Salih gaybette iken oluşan üç grup ve

---

¹⁷⁴ Sadûk, s. 127.

¹⁷⁵ Meryem, 19/56-57.

¹⁷⁶ Sadûk, s. 135.

¹⁷⁷ Sadûk, s. 136.

sonrasında ona inananların etrafında toplanması hadisesi, gaybette olup zuhur edecek olan kâim ve ona inananların durumuna benzetilmiştir.¹⁷⁸

Gaybeti hakkında haber nakledilen peygamberlerden birisi de iki kere gaybete girmiş olan Hz. İbrahim'dir. Gaybetinin ilki, kâimin gaybetine bir yönüyle benzerken diğer yandan ondan daha ilginç görülmüştür. Çünkü onun ilk gaybeti anne karnında iken gerçekleşmiştir. Müneccimi Nemrud'a onu helak edecek çocuğu haber verince Nemrud bu durumu engellemek için tüm çocukları öldürtmüş, Hz. İbrahim'in annesine de bakmaları için birini yollamıştır. Allah bebeği karnından sırtına kaydırarak gizlemiş, onu bu şekilde Nemrud'dan korumuştur.¹⁷⁹ Hz. İbrahim'in ikinci gaybeti ise Tâğut onu Mısır'dan sürdüğü zaman gerçekleşmiştir. Bu duruma delil olarak Meryem suresi 48. ayette geçen Hz. İbrahim'in Allah'tan başka tapılanlar sebebiyle kavminden ayrılması hadisesi gösterilmiştir.

Hz. Yusuf'un gaybeti ise babası Yakup'tan ayrılması ve ondan yirmi sene uzakta kalmasıdır. Gaybette geçirdiği bu sürenin üç günü kuyuda, birkaç yılı hapiste, diğerleri de Mısır'da geçmiştir. *Kemâlüd-dîn*'deki bir rivayette belirtildiği üzere Yakup onun ölmeyip aslında gaybette olduğunu ve bunun da onu sınamak ve imtihan etmek üzere Allah tarafından gönderilen bir musibet olduğunu bilmekteydi. Bunun delili kardeşleri gelip Yusuf'u kurdun yediğini söylediklerinde babası Yakup'un buna inanmamış olması ve gömleğinde et kokusu duymadığını söylemesiydi.

Rivayetlerde nakledildiği üzere, kâimin gaybeti ile Hz. Yusuf'un gaybeti arasında benzerlikler bulunmaktadır. Yusuf'un gaybeti babası için bir imtihan ve sınama olduğu gibi kâimin gaybeti de Şia için bir imtihan vesilesidir. Günümüzde kâimin ölmeyip gaybete girdiğini ve aslında yaşamakta olduğunu bilen kişilerin durumu Yakup'a; onun ölmüş olduğunu düşünen ve gaybete girdiğine inanmayan kişilerin durumu da Yusuf'un kardeşlerine benzetilmiştir.¹⁸⁰ Nu'mânî'nin bahsettiği üzere Hz. Ali'nin bir rivayetinde o, gaybete girecek imamı Hz. Yusuf'a benzetmiştir. Nasıl insanların arasında dolaşırken o kardeşlerini ve insanları tanıyor fakat kardeşleri ve insanlar onu tanımıyorsa aynı

---

¹⁷⁸ Sadûk, s. 137.

¹⁷⁹ Sadûk, s. 21, 137.

¹⁸⁰ Sadûk, s. 143.

şekilde kâim de gaybette iken o insanları tanıyacak fakat insanlar onu tanımayacaktır.¹⁸¹ Benzer bir hadis Ca'fer es-Sâdık'tan nakledilmektedir. Yusuf'un kardeşleri zeki, becerikli ve peygamberin oğulları olmalarına rağmen Hz. Yusuf kendisini kardeşlerine tanıtana kadar onu tanımamışlardır. Aynı şekilde kâim de insanlar arasında dolaşır fakat insanlar onu tanımazlar. Başka bir hadiste de kâimin Hz. Yusuf'a şekil, karakter ve saygınlık bakımından en benzeyen kişi olduğu, Yusuf peygamberin kayboluşu ve gaybeti gibi kâimin de gaybete gireceğinden bahsedilmektedir.¹⁸²

Şeyh Sadûk bu hadislerin sonuncusu olarak Ca'fer es-Sâdık'tan naklen zikrettiği hadisle gaybet inancının Hz. Yusuf'un hikâyesinden yola çıkarak bir savunusunu yapmaya çalışmıştır. Bu hadiste, Yusuf'un, kardeşleri ile karşılaşınca kendini tanıtmadığı sürece onu tanımadıkları dolayısıyla eğer Allah kâimi belli bir süre kadar tanıtmayıp gaybete sokmak isterse buna kadir olacağı belirtilmiştir. Allah, yanlarında dolaştığı halde kâimi insanlara tanıtmamış ve belli bir vakte kadar onlardan kimliğini gizlemiştir. *Kemâlüddîn*'de ve diğer birçok kaynakta da belirtildiği üzere kâim insanların arasında gezmekte fakat insanlar onu tanımamaktadırlar. Allah'ın belirlediği bir vakitte kâime kendini tanıtmaması için tıpkı Yusuf'a verdiği gibi izin verecek ve bu şekilde kâim zuhur edecektir.

Kâimin gaybet ve diğer bazı meselelerde benzetildiği tek peygamber Hz. Yusuf değildir. Zeynelâbidîn'den nakledilen bir rivayette kâimde nebilerden bazı benzerlikler olduğu belirtilmiştir. Peygamberlerden Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Eyyüb, Hz. Mûsâ, Hz. İsa ve Hz. Muhammed ile kâim arasında bazı benzerlikler bulunmaktadır. Kâimin ömrü Hz. Nuh'unki gibi uzundur. Hz. İbrahim'in doğumu düşmanlardan gizlendiği gibi kâimin doğumu da gizlenmiştir. Hz. Eyyüb uzun bir sıkıntı döneminden sonra nasıl feraha erdiyse kâim ve inananlar da uzun gaybet sonrası ferahlama duyacaklardır. Hz. Mûsâ'nın düşmanların korkusu ile gaybete girmesi gibi kâimin de gaybetinin sebeplerinden biri düşmanlarından korkması olacaktır. Ayrıca Hz. Mûsâ'nın doğumunun gizli olması gibi kâimin de doğumu gizli gerçekleşmiştir. Hz. İsa ve ölümü hakkında insanların ihtilafa düşmesi gibi kâim hakkında insanlar, aralarında ihtilaf edeceklerdir. Son olarak Hz. Peygamber'in kılıçla savaşa çıkması gibi kâim de

---

¹⁸¹ Nu'mânî, s. 93, 95.

¹⁸² Nu'mânî, s. 95.

kılıçla yola çıkacaktır.¹⁸³ Muhammed el-Bâkır'dan aynı minvalde rivayet edilen bir hadiste, yukarıda zikredilen peygamberlerin dışında Hz. Yunus da vardır. Kâimin Yunus'a benzerliği yaşlı olmasına rağmen gaybetten genç bir adam olarak dönmesi noktasındadır.¹⁸⁴

Gaybete delil olarak haberleri rivayet edilen peygamberlerden bir diğeri de Hz. Mûsâ'dır. Onun da iki gaybetinden bahsedilmektedir. İkinci gaybetinin huzur ve ferah ortamının olmaması sebebiyle kavmine daha zor geldiği ve 50 sene sürdüğü rivayet edilir.¹⁸⁵

Bu bölümde zikredeceğimiz peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'dir. Şî-İmâmîlere göre Hz. Peygamber de bir dönem kavminden ayrılarak gaybete girmiştir.¹⁸⁶ Bir rivayete göre Mekke'de 3 yahut 5 sene durumunu gizlemiştir. Bir rivayete göre de orada 3 senesi gizli olmak kaydıyla 13 sene kalmış, daha sonra insanları davet etmeye başlamıştır. Ayrıca başka bir rivayette nakledildiği üzere Hz. Ali Rasulullah'ın gaybetinde onunla birlikteydi. Fakat kimsenin bundan haberi yoktu.¹⁸⁷

Ayrıca Şeyh Sadûk'un mukaddimesinde zikrettiği, Ömer bin Hattab'ın Hz. Peygamber hakkındaki gaybet iddiası üzerinde durulması gereken bir konudur. Bu iddiaya göre Abdullah bin Ebi Müleyke ve Medine âlimlerinden bazıları, Hz. Peygamber vefat ettiği zaman Ömer bin Hattab'ın onun ölmediğini, sadece Hz. Mûsâ gibi gaybete girdiğini ve gaybetinden sonra mutlaka döneceğini söylediğini rivayet etmişlerdir. Yine benzer bir rivayette, Hz. Peygamberin vefat ettiği zaman Hz. Ömer'in Allah'a yemin ederek aslında onun ölmediğini, Hz. Mûsâ gibi gaybete girdiğini ve kısa bir süre sonra da döneceğini söylediği rivayet edilmektedir. Hatta öyle ki bazı insanlar onun aklını yitirdiğini düşünmeye başlamıştır. Ta ki Hz. Ebu Bekir gelip ona Zümer suresi 30. ayeti okumasıyla sakinleşmiştir.¹⁸⁸

---

¹⁸³ Sadûk, s. 322.

¹⁸⁴ Sadûk, s. 237.

¹⁸⁵ Sadûk, s. 145-153.

¹⁸⁶ Sadûk, s. 343-45.

¹⁸⁷ Sadûk, s. 344.

¹⁸⁸ Sadûk, s. 30-32.

Mezkur peygamberler ve gaybete girdiği iddia edilen kişiler dışında, Hz. Yusuf'tan sonra Levi bin Yakup'un gaybete girdiği, bu süreçte Benî İsrâîl'e olan şiddetin arttığı ve halkının onun çıkışını 400 sene beklediği¹⁸⁹; Hz. Süleyman'dan sonra Asif bin Berhiyâ, Danyal ve Üzeyir'in aynı şekilde gaybete girdiği ve onlar gaybette iken kavimlerine olan şiddet arttığı ve bu sebeple bazılarının gaybetinin oldukça uzun sürdüğü rivayet edilmiştir.¹⁹⁰

2. 4. İmamlardan Gelen Haberler

Şî-İmâmîlere göre Hz. Peygamber'den sonra hilafetin gerçek sahibi olan ve on iki imamın ilki sayılan Hz. Ali başta olmak üzere kâimden önceki tüm imamlardan kâimin gaybeti hakkında birçok hadis nakledilmiştir.

Hz. Ali'den imamın gaybeti ile ilgili olarak nakledilen hadislerde genel olarak, kendi torunlarından biri için uzun süren bir gaybetin olacağı, onun zamanında yaşayan Müslümanların buna sabretmesi gerektiği ve daha sonra gâib imamın zuhur ederek yeryüzünü adaletle dolduracağından bahsedilmektedir. Örneğin Şeyh Sadûk'un eserinde zikredilen ve Esba b. Nebâte'den nakledilen bir hadiste, onun bir gün Hz. Ali'yi düşünürken bulduğunu ve nedenini sorduğunda da kendi soyundan on birinci kişiyi düşündüğünü, onun için bir karmaşa ve bir gaybet döneminin olacağını söylemiştir.¹⁹¹ Bir başka rivayette Hz. Ali, gaybet döneminde insanların ot arayan ama bulamayan dört ayaklılara benzeyeceklerini söylemiş, dini üzere sabit olan ve uzun süren gaybet döneminde şüphe duymayıp kalplerini eğriltmeyen kişilerin kıyamet gününde kendisi ile birlikte olacağını belirtmiştir.¹⁹² Aynı şekilde kâim gaybette iken imamı arayan insanları, yiyecek arayarak boşuna koşuşan develere benzetmiştir.¹⁹³ Kullandığı başka bir metafor da insanları kuşlar arasındaki arılara benzetmesidir. Bunun yanında yemeğini pisliklerinden ayırıp kenara kaldıran fakat daha sonra kurtlandığını görüp yine ayırıp kenara koyan adam örneğini vermiştir. Nihayetinde yemek üç dört kere daha

---

¹⁸⁹ Sadûk, s. 145.

¹⁹⁰ Sadûk, s. 153-159.

¹⁹¹ Nu'mânî, s. 126-128; Sadûk, s. 289.

¹⁹² Sadûk, s. 303.

¹⁹³ Nu'mânî, s. 127.

ayrıştırılınca ortada pis bir şey kalmamaktadır. Aynı şekilde gaybet dönemindeki Şia da elenerek saflaşıp temizlenecektir.¹⁹⁴

Hz. Ali'ye göre gaybet döneminde ancak ihlâslı olan müminler din üzere sabit olurlar. Çünkü Allah onlardan söz almıştır ve kalplerine iman yazmıştır.¹⁹⁵ Bu rivayetin benzeri Nu'mânî'nin eserinde de bulunmaktadır. Hz. Ali, gaybet döneminde şüpheye düşen insanlar, Allah yolundan vazgeçenler ve hatta inanan ve Allah'ın kalplerini sağlam kıldığı az bir topluluk kalsa da, bu yoldan vazgeçilmemesi gerektiğine işaret etmektedir. Nitekim o "Ey insanlar! Bir yola tabi olan az diye o yola yabancılaşmayın, o yoldan vazgeçmeyin, korkmayın."¹⁹⁶ demek suretiyle insanları gaybet dönemine karşı uyarmıştır. Ayrıca bir yolun takipçisinin az olmasından ötürü inanan insanların o yolda kendini başıboş ve kimsesiz hissetmemesini telkin etmiştir.¹⁹⁷

Hz. Ali Kûfe minberinde iken karanlık bir fitne döneminin olacağından, bundan ancak "nevme" nin kurtulabileceğinden, "nevme"nin de insanların tanımadığı ama onun insanları tanıdığı kişi olduğundan bahsetmektedir. Hz. Ali başka bir rivayetinde ahir zamanda Allah'ın onun soyundan bir adam göndereceği, onun gaybete gireceği ve bunun da dalalet ehlinin diğerlerinden ayrışması için olacağını belirtmiştir.¹⁹⁸ İmam Ali'nin minberde iken kâim gaybete girdiği zaman ortalığın karışacağı, insanların ihtilafa düşeceğinin rivayet edildiği benzer bir haber de Ca'fer es-Sâdık kanalı ile ulaşmıştır. Hz. Ali bu dönemde inançlarını koruyanların kalplerini verimli kalplere benzetmiştir. İnanmayanlar ise gaybet dönemi uzun süreceğinden henüz imam zuhur etmeden helak olurlar.¹⁹⁹

Nu'mânî gaybet inancını ispat etmeye çalışırken kitabında, ona göre oldukça önemli ve yeterli bir delil olarak gördüğü bir hadisten bahsetmektedir. Şöyle ki Hz. Ali, Huzeyfe bin Yeman ile konuşurken Hz. Peygamber'in bir duasını ona nakletmektedir. Hz.

---

¹⁹⁴ Nu'mânî, s. 135-142.

¹⁹⁵ Nu'mânî, s. 126-128; Sadûk, s. 304.

¹⁹⁶ Nu'mânî, s. 14.

¹⁹⁷ Nu'mânî, s. 113.

¹⁹⁸ Nu'mânî, s. 92-93.

¹⁹⁹ Nu'mânî, s. 82-83.

Peygamber dua sonrasında Hz. Ali'ye olacak şeyleri sıralamaktadır. Bu sırada soyundan bir kişinin gaybete gireceğinden de bahsetmektedir. Nu'mânî bu hadisin Şîî inançlarını doğrulayan ve ispat eden birçok delil içerdiğini ve bunun da gaybete inanan kişileri desteklemekte yeterli bir delil olduğunu belirtmektedir.²⁰⁰

Hz. Hasan ve Hüseyin'den gelen rivayetler ise kâimin torunlardan dokuzuncusu olduğu, doğumunun gizlenmiş olduğu, bazılarının şüphe duyacağı bazılarının ayaklarının sabit kalacağı bir gaybetin vuku bulacağı, bu gaybet hakkında sıkıntılara karşı sabreden kişinin Rasulullah'ın yanında kılıçla cihat eden kişi menziline olduğu, gaybeti sırasında Allah'ın kâimin ömrünü uzatacağı, daha sonra zuhur edeceği, dünyayı adaletle dolduracağı rivayet edilmiştir.²⁰¹

Dördüncü imam Zeynelâbidîn'den gaybet hakkında rivayet edilenler gaybetin uzunluğu ve gaybet sırasında sabır üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca diğer bazı rivayetlerde olduğu gibi kâimin özellikleri ve gaybeti diğer peygamberlerinkine benzetilmiştir. İlk rivayette Zeynelâbidîn, kendinden sonraki imamdan bahsettikten sonra peygamberin vasilerinden on ikincisinin bir gaybetinin olacağı ve Allah'ın onun gaybetini uzatacağından bahsetmektedir. Rivayetin devamında, onun zuhurunu bekleyen gaybet zamanı halkının, tüm zamanların halklarından daha üstün olduklarını, bunun sebebinin de Allah'ın onlara akıl, anlayış ve marifet vermiş olması ve bu marifetleri sebebiyle gaybete şahit olanlar menzilesinde olduklarını söylemektedir. Kâimin zuhurunu sabırla beklerken kazanacakları ecir de aynı oranda büyük olacaktır. Hatta onlar Hz. Peygamber'in yanında kılıçlarıyla cihat edenler menzilindedirler. Kazanılacak sevap hakkında başka bir rivayette gaybet sırasında kendini velilerde sabitleyen kişinin Bedir ve Uhud savaşındaki bin şehidin sevabına nail olacağı haber verilmiştir. Zeynelâbidîn'den nakledilen son rivayette biri diğerinden uzun sürecek iki gaybetin vuku bulacağından bahsedilmektedir. Bu rivayette ilk gaybet için 6 gün yahut 6 ay yahut 6 sene şeklinde bir zaman da belirtilmesi açısından önemlidir. Diğer gaybet için süre belirtilmemiş, uzun süreceğinden ve inanç sahibi bazı kişilerin inançlarından

---

²⁰⁰ Nu'mânî, s. 93.

²⁰¹ Sadûk, s. 213-217.

döneceklerinden, güçlü iman sahibi ve kalplerinde üzüntü, sıkıntı olmayanların bu yolda dosdoğru kalacaklarından bahsedilmiştir.²⁰²

Muhammed el-Bâkır'dan nakledilen rivayetlerde el-Bâkır'ın anlamı sorulan bazı ayetleri, kâim hakkında nazil olduğunu söylemek suretiyle yorumlamış olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki daha önce de zikredildiği üzere Tekvîr suresinin 15 ve 16. ayetleridir. “Andolsun, bir görünüp bir sinenlere, akıp gidip kaybolanlara.” şeklindeki bu ayet imamın kaybolmasına yani gaybete girmesine delalet etmektedir. İmam h. 260 yılında gaybete girecek ve sonra zuhur edeceği vakit karanlık bir gecede ortaya çıkan bir yıldız gibi zuhur edecektir. el-Bâkır ayrıca bu döneme erişenleri müjdelemiştir. Diğer ayet ise Mülk suresi 30. ayettir. “De ki: “Söyleyin bakalım: Suyunuz çekilirse, size kim temiz bir akar su getirir?” şeklindeki bu ayetin kâim hakkında indiğini söylemiştir. İmam gaybete girerse onun nereye gittiği bilinmemektedir. Zuhur ettiği vakit ise Allah'ın helal ve haramlarının haberlerini getirmektedir.

Bir başka rivayette yine Muhammed el-Bâkır, kâimin iki kere gaybete gireceğini daha sonra da zuhur edeceğini söylemiştir.²⁰³ İmam gaybete girdiği zaman insanların, imamın ölmüş yahut bilinmeyen bir vadiyi takip ettiğini söylerlerse ya da kemikleri yok olmasına rağmen nasıl geri döneceğini sorarlarsa imamın gaybetten dönmesini ve zuhur etmesini beklemelerini ve ona her ne durumda olurlarsa olsunlar katılmalarını tavsiye etmiştir.²⁰⁴

Muhammed el-Bâkır'ın diğer rivayetlerinde kâim ve peygamberler arasındaki benzerlikler zikredilmiş, tek tek peygamberlerle olan benzerlikleri açıklanmıştır. Ayrıca kâimin gaybetinin uzun süreceği ve bunun da Allah'ın O'na kimlerin itaat edeceğini öğrenme yani insanları sınama için olacağı belirtilmiştir.²⁰⁵

İmam Ca'fer es-Sâdık kendisinden kâimin on ikinci imam olması ve gaybeti ile ilgili çok sayıda haber nakledilen imamlardandır. Nu'mânî'nin eserinde yer verdiği üzere, Ca'fer es-Sâdık'tan nakledilen birkaç rivayette kâimin biri uzun biri kısa olmak üzere

---

²⁰² Sadûk, s. 318-324.

²⁰³ Nu'mânî, s. 113.

²⁰⁴ Nu'mânî, s. 101.

²⁰⁵ Sadûk, s. 324-332.

iki gaybetinin olacağı, ilkinde onun yakın çevresinin yerini bildiği fakat uzun sürecek olan ikinci gaybetinde yerini dinin vasileri dışındaki kimsenin bilemeyeceğinden ayrıca ilk gaybetin bazı insanların imamın öldüğünü söyleyene kadar süreceğinden bahsedilmektedir.²⁰⁶

Sadûk'un aktardığı Ca'fer es-Sâdık rivayetlerinde ise genel olarak kâimin gaybetine delil olarak bazı ayetler, belli bir süre gaybete girmesi, gaybet sırasında inananların durumu, beliren alametler ve kâimin zuhurundan bahsedilmiştir.²⁰⁷ İlk rivayette Allah'ın mahlûkatı yaratmadan 14 bin yıl önce 14 nur yarattığı söylemiş; onların da kimler olduğu sorulduğunda Muhammed, Ali, Fâtıma, Hasan, Hüseyin, Hüseyin'in soyundan gelen imamlar ve sonuncusunun da gaip imam olduğunu belirtmiştir. Başka bir rivayetinde Allah'a en yakın kulların imam gaybete girdiği zaman Allah'ın hüccetini ve delillerini yok etmemiş olduğunu bilen ve sabah akşam onun çıkışını bekleyenler olduğunu söylemiştir. Allah'ın gazabının en şiddetli olduğu kimseler ise imam gaybette iken göz açıp kapayıncaya kadar bile şüphe edenler olduğunu nakletmiştir. Birçok defa mehdinin kim olduğu sorusuna şahsının gizlenmiş ve gâib olacak olan imam olduğunu söylemiştir. Bakara suresinin ilk ayetleri hakkında sorulduğu zaman ayetteki müttakî olanların Ali şiası olduğu ve gaybın da gâib olan imam olduğu şeklinde yorumlamıştır.

Diğer imamlarda olduğu gibi Ca'fer es-Sâdık'tan da kâim ve peygamberler arasındaki benzerlikler hakkında haberler nakledilmiştir. Diğer rivayetlerden birinde Ca'fer es-Sâdık, gaybetin sebepleri sorulduğunda sebep olarak korku ve Allah'ın imtihana tabi tutmasını zikretmiştir.²⁰⁸ İnsanlar gaybete giren imam hakkında şüpheye düşerek ihtilaf etmişlerdir. Kimisi onun hiç doğmadığını, kimisi babasının ölümünden iki sene önce dünyaya gelmiş olduğunu iddia etmiş, kimisi de onun ölmeyip gaybete girmiş olduğunu söylemiştir. Rivayetlerde aktarıldığı üzere aslında gaybetin sebebi insanları imtihan etmektir.

Ca'fer es-Sâdık'tan nakledilen ve dikkat çeken bir rivayette imamın gaybeti zamanı edilecek dua zikredilmiştir. Zürâre gelip Ca'fer es-Sâdık'a bu zamana erişirse ne yapacağını sormuş, o da şu şekilde dua etmesi gerektiğini söylemiştir: "Allahım, bana

---

²⁰⁶ Nu'mânî, s. 113-115.

²⁰⁷ Sadûk, s. 332-359.

²⁰⁸ Nu'mânî, s. 110.

kendini bildir. Eğer sen bana kendini bildirmezsen ben nebini bilemem. Allahım, sen bana rasulünü bildir. Eğer sen bana rasulünü bildirmezsen ben hüccetini bilemem. Allahım, sen bana hüccetini bildirmezsen dinimden saparım.”²⁰⁹ Ayrıca es-Sâdık bu dönemde kişinin Allah’a sarılmasını ve dinine tutunmasını tavsiye etmiştir.

İlk bölümde açıkladığımız üzere gaybet iddiası sadece on ikinci imam hakkında öne sürülmemiştir. Bazı mezhepler kendi önderleri için de gaybet iddiasında bulunmuşlardır. Bunlardan biri olarak Muhammed bin Hanefiyye’nin gaybetini iddia eden Keysâniye mezhebine cevap verirken Şeyh Sadûk, Ca’fer es-Sâdık’tan bir rivayet aktarmıştır. Rivayete göre Ca’fer es-Sâdık, Muhammed bin Hanefiyye’nin gaybete girdiğine inanan bir kişiye bu görüşünün yanlış olduğunu söylemiş, gaybete girecek imamın torunlarından altıncısı ve peygamberden sonra imamların sonuncusu olacağını belirtmiştir. Daha sonra Allah’a yemin ederek kâimin gaybetinin Hz. Nuh’un yaşı kadar bile sürse o tekrar zuhur etmeden ve dünyayı adaletle doldurmadan bu dünyadan ayrılmayacağını söylemiştir.²¹⁰

Son olarak Ca’fer es-Sâdık’tan naklen zikredeceğimiz rivayette, kâimin doğumu Hz. Mûsâ’nın doğumuna, gaybeti Hz. İsa’nın gaybetine, zuhurunun geciktirilmesi de Hz. Nuh’un gaybetinin uzatılmasına benzetilmek suretiyle bunlar tek tek açıklanmıştır. İlk olarak Firavun’un kâhinin işaret ettiği çocuğu yok etmek için bütün çocukları katletmesi fakat Hz. Mûsâ’yı Allah’ın koruması ve ilahi takdiriyle öldürememesine değinmiştir. Aynı şekilde Beni Ümeyye ve Abbasoğulları da saltanatları tehlikeye girince peygamber torunlarına düşmanca davranmışlar ve savaş açmışlardır. Kılıçlarını Muhammed ailesini katletmek için onlara doğrultmuşlardır. Fakat Allah bunu irade etmediği için onlar korunmuşlardır.

Aynı rivayette dikkat çekilmesi gereken ikinci husus da kâim ile Hz. İsa’nın gaybetinin karşılaştırılması meselesidir. Ca’fer es-Sâdık, Yahudi ve Hıristiyanların Hz. İsa’nın ölümü üzerinde ittifak ettiklerini aktarmıştır. Fakat Allah ayetiyle gerçekte bunun böyle olmadığını belirtmiştir. Aynı şekilde kâim de bazı insanlar öyle olduğunu iddia etse de aslında ölmemiş aksine gaybete girmiştir. Kâimin başkasının bedeninde hayatını idame ettirdiğini iddia eden kişiler için Ca’fer es-Sâdık bunun da yanlış olduğunu rivayetinde

---

²⁰⁹ Sadûk, s. 342.

²¹⁰ Sadûk, s. 33.

aktarmıştır. Kâimin gaybeti hususunda da gaybetin süresinin uzunluğu sebebiyle insanların ondan şüphelenme ve onu inkâr etme yoluna gideceklerini haber vermiştir. Onun doğumunu inkâr eden kişi saçmalamış olur.

Üçüncü ve son husus da kâimin zuhurunun gecikmesi ve Hz. Nuh'un gaybetinin uzatılması meselesinin benzerliğidir. Allah Hz. Nuh'un kavminin helakını geciktirmiştir. Bunun sebepleri kâimin gaybetinin uzaması ile benzeşmektedir. Nitekim Hz. Nuh'ta olduğu gibi Allah kâimin gaybetini onun saflığı ve temizliği hakkındaki gerçeğin ortaya çıkması için uzatmıştır. Bir diğer sebep de Allah'ın, Hz. Nuh'un kavmine küfürlerinden dönmeleri için süre tanıması gibi gaybetin ardından kötü işlere yahut irtidata meyleden şianın bunlardan arınmasına imkan tanımasıdır. Nitekim Hz. Muhammed'e isnat edilen bazı hadislerde gaybetin müminlerin günahlarından arınmalarına, kâfirlerin de helak olmalarına vesile olan bir durum olduğu belirtilmektedir.²¹¹ İşte bu sebeplerden ötürü gaybet uzatılmış, kâimin zuhuru Hz. Nuh'unki gibi geciktirilmiştir.²¹²

Ca'fer es-Sâdık'tan sonra Şîh-İmâmîlerin yedinci imam olarak kabul ettiği Mûsâ el-Kâzım'dan rivayet edilen haberler, gaybetin sebeplerinden birinin sınama ve imtihan değerininse korku olduğu, kâimin, hakkında insanların henüz doğmadı dedikleri kişi olduğu, bazılarının onun hakkında şüphe duyup bazılarının inancını sabit tuttuğu, sağlam inançlı o kişilerden imamların razı oldukları ve imam hakkında indiğini söylediği bazı ayetler hakkındadır.²¹³

Bir sonraki imam Ali Rıza b. Mûsâ'dan nakledilen rivayetlerde, kâimin doğumunun gizli ama nesebinin gizli olmadığı, kendisinin de görülmediği, kâimin bazı özellikleri, insanların büyük bir imtihanla sınanacağı, Allah'ın onu istediği gibi gaybette gizleyeceği, takiyyenin kâimin zuhur edene kadar yapılacağından bahsedilmektedir.²¹⁴

Az sayıda rivayetleri olan Muhammed Takî b. Ali ve onuncu imam Ali Nakî b. Muhammed'in haberleri, genel olarak, kâimin ve mehdinin kendisinin değil

---

²¹¹ Sadûk, s. 277-278.

²¹² Sadûk, s. 352-356.

²¹³ Sadûk, s. 359-362.

²¹⁴ Nu'mânî, s. 120; Sadûk, s. 370-376.

evlatlarından üçüncüsünün olacağı, doğumu ve şahsı insanlara gizlenmiş olduğu, isimlendirilmesinin haram olduğu, uzun sürecek bir gaybeti olacağı ve ihlâs sahibi kişilerin onun çıkmasını sabırla bekleyeceği için isimlerinden birinin de “muntazar” olduğu, bu konuda acele edenlerin helak olacağı hakkındadır.²¹⁵ *Kitâbü'l-gaybe*'de Muhammed Takî b. Ali'nin “Oğlum Ali öldüğü zaman ondan sonra bir başka lamba aydınlatacaktır ve sonra da gaybet vuku bulacaktır.” dediği rivayet edilmiştir.²¹⁶

On birinci imam ve kâimin babası Hasan el-Askerî'den nakledilen rivayetlerin²¹⁷ ilkinde Askerî, oğlunun Allah'ın dilemesi ile gaybete gireceğini ve o gaybet zamanında kimsenin kıtlıktan kurtulamayacağını, kâimin imameti hakkında Allah'ın sabit kıldıklarının ancak kurtulabileceğini söylemiştir. Daha sonra oğlunu, Hızır ve Zülkarneyn'e benzetmiştir. Bu benzetmenin sebebini de Hızır ve Zülkarneyn hakkında uzun açıklamalar yaparak belirtmiştir. Hızır'ın şahsı insanlardan gizlidir. O herkesi görür fakat onu kimse görmez. Hac zamanı Arafat'a giderek müminlerin duasına iştirak ettiği halde insanlar onun kim olduğunu bilmez. Kâimin durumu da buna benzer. İnsanların arasında dolaştığı zaman onu kimse tanımaz. el-Askerî burada gaybetteki kâimin yalnızlığının bu şekilde hafifletildiğinden bahsetmiştir. Aynı şekilde Zülkarneyn de kavminden gaybete girmiştir. Kâim de gaybete gireceğinden durum Zülkarneyn ile benzerlik taşımaktadır.

Hasan el-Askerî bir başka hadisinde 260 senesinde şiasının ayrılığa düşeceğini, ondan bazılarının kâimin gaybeti hususunda şüphe duyacağını, bazılarının tereddütte kalacağını ve bazılarının Allah'ın koruması ile şüphe etmeden bu konuda sabit kalacaklarını belirtmiştir. Diğer rivayetinde de gaybeti esnasında Allah'ın onu muhafaza etmesi için oğluna dua ettiği görülmektedir. Ondaki nakledilen son rivayette ise Hasan el-Askerî'ye kendisinden sonraki hüccet sorulduğunda oğlum Muhammed dediği ve onu görmeden gidenin cahiliye ölümü üzerine öleceğini söylediği nakledilmiştir.

---

²¹⁵ Sadûk, s. 377-383.

²¹⁶ Nu'mânî, s. 124.

²¹⁷ Sadûk, s. 384-409.

İmamlardan nakledilen rivayetlerde görüldüğü üzere her imam kendi soyundan gelecek ve gaybete girecek olan kâim hakkında bazen özelliklerini zikretmek bazen de gaybetinin mahiyeti hakkında söz söylemek suretiyle haberler rivayet edilmiştir.

2. 5. Diğer Kaynaklardan Gelen Haberler

Naklî delil mahiyetinde ayetler, Hz. Peygamber hadisleri ve imamlardan rivayet edilen ahbâr dışında zikredilmesi gereken bir kaynak da imam gaybette iken sefirlerin ona bazı meseleleri danışmak için yazdığı mektuplar ve imamın da bunlara verdiği cevapları teşkil eden tevkilerdir. Bu tevkilerin sıhhati meselesi ve tartışması bir kenara bırakıldığında görülmektedir ki bu belgelerden gaybet hakkında birçok husus nakledilmiştir.²¹⁸

Kâim gaybette iken onun ne zaman zuhur edeceği meselesi Şia arasında problem oluşturmakta ve tartışılmakta idi. Bu soru sefirleri tarafından kâime sorulmuş ve o da bunu yalancılara tayin edeceğini söylemiştir. Kâimin yerini araştırmaya ve bulmaya çalışan birisi hakkında da kâim, çok araştıran kişinin kandırılabilceğini, böyle bir kimsenin yıkıma uğrayacağını, bunun da kişiyi Allah'tan başka bir ilaha tapmaya sürükleyebileceğini belirtmiştir. Başka bir tevki'de kâim, gaybet döneminde kişinin nasıl dua etmesi gerektiğini söylemiştir.

Tevkiler ile bize ulaşan bir rivayet de dikkat çekicidir. Çünkü bu rivayette kâimin son sefiri olan Ebu'l-Hasan Ali bin Muhammed es-Semerrî'nin vefat etmeden önce insanlara bir tevki gösterdiği, bu tevkide de kâimden aktarılan bazı şeyler olduğu haber verilmektedir. Kâim ona ölümünü haber vermiş, ölümünden sonra diğer 3 sefirde olduğunun aksine yerine birisini tayin etmemesini istemiş ve ikinci gaybetin o zaman başladığını söylemiştir. Son sefirin vefatıyla artık kâim ile irtibat kesilmiştir. Kâim bu tevkide dünya adaletsizlik ve zulümle dolana kadar zuhurun gerçekleşmeyeceğini belirtmiştir. Zira yine bu rivayetle bize ulaşmaktadır ki ölümünden önce son sefire kendisinden sonraki vekil sorulduğunda bunun ancak Allah'ın bildiği bir mesele olduğunu söylemiştir.²¹⁹

---

²¹⁸ Bkz. Sadûk, s. 482-522.

²¹⁹ Sadûk, s. 516.

BÖLÜM 3: GAYBETİN TEMELLENDİRİLMESİNDE AKLÎ DELİLLER

Gaybet inancını ele alan ilk dönem İmâmî müelliflerin eserleri bir önceki bölümde incelediğimiz üzere gaybet hakkındaki rivayetleri bir araya getirmiş, fakat özellikle de Şeyh Müfid önderliğindeki kelamcı Bağdat ekolü ile başlayan ve Usûlîlik şeklinde isimlendirilen rasyonel izah ve delillendirme üslubu gaybet hakkındaki temel meseleleri aklı önceleyerek açıklamaya çalışmıştır.

Bu başlık altında öncelikli olarak ele alacağımız Şeyh Müfid'in *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe* ve *Resâil fi'l-gaybe* adlı eserleri ile Şerîf el-Murtazâ'nın *el-Mukni' fi'l-gaybe* isimli gaybetle ilgili eseri, imamın gaybeti meselesinde kendilerine bizzat yöneltilen yahut sorulması muhtemel sorular ve onların bu soruları cevaplarken getirdikleri açıklamalardan müteşekkildir. Açıklanmaya çalışılan meseleler, bir imamın gerekliliği ve masumiyeti ve Hasan el-Askerî'nin gerçekte bir oğlunun var olup olmadığı tartışması başta olmak üzere imamın gaybetinin uzaması ve ömür süresinin tartışılması, gaybete giren imamın son sefirinin de vefatıyla artık ondan haber alınmaması ve bu sebeple gaybetteki bir imamın insanlara faydasının ne olduğunun sorgulanması, imamın zuhuru gibi meselelerdir. Bu meseleler hakkındaki açıklamalar gaybet savunusunun kelâmî ve aklî temelini oluşturmaktadır.

Şeyh Müfid ve Şerif el-Murtazâ'nın bu sorulara cevap verirken öncelikle rasyonel açıklamalar getirdikleri görülmektedir. Fakat daha önce de belirtildiği gibi müelliflerin aklî izahlar yanında, Hasan el-Askerî'nin kendisinden sonra imam olacak bir oğlunun varlığı meselesi başta olmak üzere gaybetle ilgili temel meseleleri, naklî olarak kabul edilmesi gereken bazı dayanaklar temelinde ispat etmeye çalıştıkları görülmektedir. Sonraki dönem usûlî ekolden sayılan bu müelliflere göre öncelikle yeryüzünün asla bir hüccetten hali olmayacağı, imamın masumiyeti ve imametın kıyamete kadar Hz. Hüseyin soyunda kalması gibi öncüller kabul edildikten sonra aklî izahlara geçilebilir. Biz de bu başlık altında hem mezkur iki müellifin eserlerinde hem de önceki bölümde ele alınan Nu'mânî ve Şeyh Sadûk'un ilgili eserlerinde gaybetle ilgili konulara ne şekilde akli izahlar getirdiklerini ortaya koymaya çalışacağız.

3. 1. Her Dönemde Bir İmamın Olmasının Gerekliliği ve Masumiyet

Gaybetle ilgili kaleme aldıkları eserlerinde hem Nu‘mânî ve Şeyh Sadûk gibi ilk dönem âlimleri hem de Şeyh Müfîd ve Şerîf el-Murtazâ, gaybetin ispatına geçmeden önce her dönemde bir imamın var olmasının gerekliliği ve yeryüzünün hiçbir zaman bir imandan hali kalmayacağı ayrıca imamların masum olmasının zorunluluğu gibi fikirleri ispat etmeye çalışmışlardır. Müellifler gaybet düşüncesi hakkındaki açıklamalarını bu iki temel mesele üzerine inşa etmişlerdir. Gaybete giren imamın hiç var olmadığı şeklindeki itirazlara cevap verirken, öncelikle neden bir imama ihtiyaç duyulur sorusunu cevaplandırmışlardır. İmamın gaybeti meselesinde mezkûr müellifler her dönemde imamın gerekliliği ve var olduğu öncülünü temele almışlar, bu ilk öncülü kabul ettikten sonra ancak imamın masumiyeti meselesine geçmişlerdir.

İlk olarak Nu‘mânî’ye baktığımızda onun imamet, vasiyet ve hilafet konusunda ayrı bir bab başlığı altında konuyu değerlendirdiğini görmekteyiz.²²⁰ Ona göre Allah halifeliği sadece Ehl-i Beyt’e vermiştir. Ve onlara itaati Allah’a itaatle aynı şekilde görmüş ve ayetiyle de bunu emretmiştir. Daha önce de nakli delilleri zikrederken belirttiğimiz gibi Nu‘mânî bu düşüncesini bir önceki babta anlattığı “Allah’ın ipi” meselesine dayandırmaktadır. Halifeliğin tahsis edildiği Ehl-i Beyt’e ve dolayısıyla onun imamlarına itaat mutlaklıdır.²²¹ Ayrıca her dönemde bir imamın mutlaka var olduğunu, Allah’ın yeryüzünü asla bir hüccetten hali bırakmayacağını ve de yeryüzünde iki kişi bile kalsa bu iki kişiden birinin mutlaka imam olacağını, aktardığı hadislerle anlatmaya ve ispat etmeye çalışmaktadır.²²²

Nu‘mânî, bunlara ek olarak kişinin imamını tanımasının önemine dair bir bab başlığı açmıştır. Bu başlık altında Ca‘fer es-Sâdık ve Muhammed el-Bâkır’dan rivayetler nakletmiştir. Bu rivayetlerde kişinin imamını tanıması ve bilmesi durumunda imamın zuhurunun geç yahut erken olması ya da kişinin buna yetişmesi yahut göremeden ölmesinin bir farkının olmadığı ve bunun kişiye bir zararının da olmadığı

---

²²⁰ Nu‘mânî, s. 34.

²²¹ Nu‘mânî, s. 36-37.

²²² bkz. Nu‘mânî, s. 87-91.

belirtilmektedir. Aksi takdirde kişi zamanının imamını tanımayıp ölürse cahiliye ölümü üzere ölmüş olmaktadır.²²³

Önceki bölümde eserinde zikrettiği rivayetleri aktardığımız Şeyh Sadûk da rivayetlere geçmeden önce, eserinin mukaddimesinde öncelikle yeryüzünde her dönemde bir imama duyulan ihtiyaç konusuna değinmiştir. Bu bağlamda halifelik kavramı ve olgusunu işlemiş; halifelik mefhumunun yaratılıştan önce var olduğunu Allah'ın meleklere yeryüzünde bir halife yaratılacağını haber vermesi ayetini²²⁴ delil göstererek ayrıca nübüvvet mevzusu ile ilişkisini kurarak anlatmıştır. Ona göre halifelik ve nübüvvet aynı değil, birbirlerinden ayrı şeylerdir. Halifenin hükmü nebinin hükmü ile aynı değildir. Eğer öyle olsaydı Allah Hz. Muhammed'den sonra bir peygamber daha gönderirdi. Fakat Allah Hz. Peygamber'in son peygamber olduğunu haber vererek aslında nübüvvetin sona erdiğini, halifelik yani hüccetullah mefhumunun devam edeceğini bildirmeyi irade etmiştir. Eğer Allah O'nun son peygamber olduğunu bildirmemiş olsaydı insanlar O'nun vefatından sonra mutlaka bir peygamber bekleyeceklerdi ve her zaman bir peygamberin olması gerekecekti. Fakat Allah bunu bizzat bildirerek nübüvvet yolunu kapamıştır. İnsanlar da artık bir peygamber değil ancak hükümleri sürdürecektir bir hüccetin varlığına inanmaktadırlar. Nitekim Hz. Peygamber bir hadisinde "Ali bana Harun'un Musa'ya olduğu gibidir. Bir tek şey haricinde, benden sonra peygamber olmayacaktır." buyurmuştur.²²⁵

Şeyh Sadûk Allah'ın insanlara bir kişiyi imam kılması konusunda hasta-ilaç metaforunu kullanmaktadır. Bir doktor hastasının hastalığına uygun, ihtiyacı doğrultusunda bir ilaç vermeye çalışır. Bunun tersi olursa hastası bundan zarar görür ve iyileşemez. Hakîm olan Allah da insanların ihtiyaçları doğrultusunda onlara uygun olan ilacı verir. İnsanların zaten akıllarında olan bir suret doğrultusunda onları bir hüccete inanmaya davet eder. Tüm bunlar bir halifenin gerekliliğini ve insanlardaki halife ihtiyacına olan temayülü ispatlamaktadır.²²⁶ Ayrıca mezkûr ayetteki halife lafzı, her dönemde bir tane

---

²²³ Nu'mânî, s. 229-230.

²²⁴ Bakara, 2/30.

²²⁵ Sadûk, s. 25.

²²⁶ Sadûk, s. 4-5.

halife olmasına işaretler. Bu konuda bir dönemde birçok halife olmasını mümkün görenler yanılmaktadırlar. Bu sayıyı bizzat Allah ayeti ile sınırlamıştır.²²⁷

Hız. Peygamber geçmiş peygamberler gibi ardındaki haleflerini tayin etmiştir. Gaybete girecek olan kâim imamın bu haleflerin sonuncusu olduğunu, zulüm ile dolmuş dünyayı adaletle dolduracağını ifade etmiştir. Ayrıca kâim dışındaki haleflerin hepsinin doğum yerleri belli olmasına rağmen bir tek kâim istisna bir durumda kaldığı için doğumu gizlenmiştir.²²⁸

Şeyh Sadûk halifenin varlığının aklen de zorunlu olan bir mefhum olduğunu izah ettikten sonra halifeye itaatin vücûbiyetine değinmiştir. Ona göre Allah Hz. Adem'i yarattığı ve onu yeryüzünde halife kıldığı zaman meleklerle secdeyi emretmiş ve böylece ona itaati vacip kılmıştır. Bu konuda Hz. Adem'in yaratılışı ile ilgili ayetleri delil gösteren Şeyh Sadûk, cin ehlinden olup ona secde etmeyen şeytanın Allah tarafından lanetlenmesinden bahsetmiştir. Allah'ın yarattığı ve halife kıldığı insana secdeyi emretmesi halifelik makamının yüceliğini göstermekle birlikte bu makamdaki kişiye itaatin de vacip olduğuna delalet eder. Halifelik makamında dönemin imamının bulunması konusunda Nur suresi 55. ayeti delil göstermektedir. Allah ayette insanlar içerisinde iman edip iyi davranışlarda bulunan kimseleri yeryüzüne sahip ve hakim kılacağından, onlar için beğenip seçtiği dini onların iyiliğine yerleştirip koruyacağından ve geçirdikleri korku döneminden sonra onlara güven vereceğinden bahsetmektedir. Bu ayet halifelik makamındaki imama işaret etmektedir.²²⁹

Şeyh Sadûk bu şekilde bir hüccetin varlığı ve ona itaatin mutlaka gerekli olması meselesini gaybetin temeline oturtuktan sonra imamın masum olması meselesine geçer. Bir imamın gerekliliği şartının yanında onun masum olması şartını da getirir. Bir önceki konuda olduğu gibi masumiyet meselesinde de Allah'ın yeryüzünde bir halife tayin etmesi ayetini delil göstermiştir. Bu konuda kral örneğini vermiştir. Bir yönetici bir iş için zalim birini tayin etmesi onun zalimliğini göstermektedir. Adil birini atarsa da bu yöneticinin adaletine delalet eder. Bu sebeple Allah yeryüzünde bir halife/imam tayin ettiği zaman o halifenin ancak masum olması uygun düşer. İmamın masum olmadığını

---

²²⁷ Sadûk, s. 9-10.

²²⁸ Sadûk, s. 22.

²²⁹ Sadûk, s. 5.

düşünmek Allah'ın her türlü hatadan münezzehtir olduğu düşüncesine halel getirir. Allah'ın tayin edeceği kişi de ismet sıfatını taşıyan ve masum olan bir kişiden başkası olamaz.²³⁰

Yeryüzünde bir imamın varlığı ve masum olması meselesini izah ettikten sonra da Şeyh Sadûk kişinin imamını bilmesinin öneminden bahsetmiştir. Bir kimsenin imanı ancak imamını bildikten sonra sahih olur. Gaybet döneminde yaşayan kişi de gaybetteki imamı bilmek ve ona inanmak sorumluluğundadır. Kişi gaybet hususuna inanana kadar kişinin imanı ona fayda vermeyecektir. Çünkü önceki imamlar onun gaybetini haber vermişlerdir.²³¹ Aynı mesele Nu'mânî'nin eserinde de müstakil bir bab başlığı altında zikredilmektedir. Farklı kişilerden naklettiği hadislerle Nu'mânî Allah tarafından tayin edilen ve seçilen imamını kişi tanımadan yaşarsa o kişi tıpkı sürüden ayrılıp tek kalan bir koyun misali kaybolmuş sayılır. Ayrıca eğer bu hal üzere ölürse de küfür ve nifak üzere ölmüş sayılmaktadır.²³²

Her dönemde bir hüccetin var olmasının zorunluluğu müelliflerce bu şekilde ispat edilmeye çalışılmış olmasına rağmen sorun çözülmüş değildir. Muhalifler kâimin gaybette olması ile o dönemde dünyanın bir hüccetten hali kalmış olacağı, oysa İmâmîler'in yeryüzünün hiçbir zaman bir hüccetten hali olamayacağını belirten hadisi sürekli delil gösteriyor oldukları şeklinde bir itirazda bulunmuşlardır. Bu itiraza yanıt verirken Sadûk'un yine kıyastan faydalandığı görülmektedir. Ona göre Hz. Peygamber de Ebu Talip ile vadide saklandığı zaman peygamberliği iptal olmamıştır. Mağaraya girip saklanması ve yerinin kimse tarafından bilinmemesi de onun peygamberliğini geçersiz kılmamıştır. Aynı şekilde Hz. Peygamber'in dini yaymak için bazı insanlarla olan gizli görüşmeleri ne peygamberliğini iptal etmiş ne de hüccet olma pozisyonunu sonlandırmıştır. İmamın da durumu bu şekildedir. Hz. Peygamber'in korku sebebiyle bir süreliğine saklanması, kendini gizlemesi gibi imamın da bir süreliğine bir şeyden korkup gizli kalması mümkündür. Bu onun hüccetliğini iptal etmez.²³³

---

²³⁰ Sadûk, s. 10-13.

²³¹ Sadûk, s. 19-20.

²³² Nu'mânî, s. 81.

²³³ Sadûk, s. 90.

Şeyh Müfîd de gaybet hakkındaki yazdığı risalelerin ilkinde gaybet konusunu izah etmeye her dönemde bir imamın olması gerektiği konusunu ispat etmekle başlamıştır. Bu konuda sahih olduğunu düşündüğü ve temele aldığı hadis, zamanının imamını bilmeden ölen kimsenin cahiliye ölümü ile ölmüş olduğu şeklindeki hadistir. Ayrıca bir ayet ile konuyu açıklamaya çalışır. İsrâ suresinin “Bütün insanları kendi önderleriyle/imamlarıyla birlikte çağıracağımız günü hatırla.” şeklindeki 71. ayetini delil göstermiş ve ayetteki önder/imamın zamanın imamının olduğunu iddia etmiştir. Bir başka ayet de “Her ümmetten bir şahit getirdiğimiz ve seni de onların üzerine bir şahit yaptığımız zaman” şeklindeki Nisa suresi 41. ayettir. Bu ayetteki “şahit”ten kasıt dönemin imamıdır.²³⁴ Bu hadis ve ayetlere dayanarak Müfîd, her dönemde bir imamın mutlaka olmasının gerekliliğini iddia etmektedir. Sadûk’un temele aldığı hadis olarak o da yeryüzünün hiçbir dönemde bir hüccetten hali kalmayacağını belirtmiştir.²³⁵ Bunun yanı sıra yeryüzünün hücceti olan imamın masumiyeti ve masum olma sıfatı şarttır. Hüccet günah ve zellelerden kesinlikle masumdur, günahsızdır.²³⁶

Şerif el-Murtazâ da diğer müellifler gibi gaybeti imamet ve masumiyet temeline oturtmuştur. Öncelikle gaybetin fer’î bir mesele olduğunu belirtmiş ve bu dayandığı asılların ispatı neticesinde gaybeti izah ve ispatın oldukça kolay olduğunu iddia etmiştir. Daha sonra gaybeti ispat için iki aslın önemine değinmektedir. Bu asıllar her dönemde imam niteliğinde bir kişinin bulunması ve bu kişinin tüm günahlardan masum olmasıdır.²³⁷ Şerif el-Murtazâ bu iki aslı ayrı başlıklar altında fakat ayrıntıya girmeden açıklamıştır. Ona göre insanlar arasında tabi olunan, zorlayıcı ve bağlayıcı tasarruflarda bulunan bir kişinin varlığı mutlaka gerekli bir husustur. Bunun tersi durumunda insanlar arasında ihtilaf ve kötülüklerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bir kişinin varlığının zorunlu olmasını kabul etmek önümüze o kişinin sonsuzluğu seçeneğini sunmaktadır. Fakat bir kişinin sonsuzluğu imkânsız bir durum olduğu için bu kabul edilemez. Bu

---

²³⁴ Müfîd, **Resâil fi’l-gaybe**, I, 3.

²³⁵ Müfîd, **Resâil fi’l-gaybe**, II, 16; III, 14.

²³⁶ Müfîd, **Resâil fi’l-gaybe**, II, 6, 16.

²³⁷ Murtazâ, **el-Mukni’ fi’l- gaybe**, s. 33.

durumda o kişinin hem var olduğu hem de masum olduğunu kabul etmemiz gerekmektedir. Çünkü ona kesinlikle çirkin bir fiil atfedilemez.²³⁸

Şerîf el-Murtazâ gaybet inancını bu iki asıl üzerine oturtuktan sonra bunların aklîliği konusuna geçmiştir. Ona göre akıl imametinin gerekliliğine ve her dönemde mutlaka bir imamın olması gerektiğine işaret etmektedir. Aynı şekilde akıl imamının hata ve zellelerden de korunmuş ve tüm kötü fiillerden masum olmasını gerektirmektedir. Akıl bu şekilde bir imamın mutlaka olmasını zorunlu kıldığı için bu dönemde de gâib imam olmasını kabul etmekten başka seçenek kalmamaktadır.²³⁹ Ayrıca bazı meselelerde kişi aklı ile doğruya ve bir hükme ulaşsa bile imam gereklidir ve ona duyulan ihtiyaç sabittir. Çünkü o vacibi yerine getirme ve kötü olandan sakınma konusunda bizim için bir lütuf olarak yaratılmıştır.²⁴⁰

3. 2. On İkinci imamın Varlığı ve Doğumu

Muhalifler oldukça tartışmalı olan on ikinci imamın doğumu ve onun neden gizlenmiş olduğu konusunda sorular sorarak böyle bir çocuğun hiç doğmadığını iddia etmişler ve böylece imametinin devam etmediğini ispat etmeye çalışmışlardır. İlk dönemden beri on ikinci imamın varlığı konusunda akli delilleri daha önemli gören ve öne çıkaran İmâmî müellifler ise bu konuda rasyonel açıklamalar yapmış, muhaliflerin tezinin asılsız ve çürük olduğunu ortaya koymak istemişlerdir.

Bu şekilde Şeyh Müfîd'e yöneltilen sorulardan birinde Hasan el-Askerî'nin bir oğlu olduğu hususunda onun yakın çevresi ve hatta ailesinden kimsenin haberinin olmadığı, Hasan el-Askerî'nin bunu en yakınlarından bile gizlemiş olduğu iddiası ayrıca hiçbir mezhebin bu iddiayı kabul etmediğinden bahsedilmiş ve gaybet diye bir şeyin olmadığına bunun başlı başına bir delil olduğu belirtilmiştir. Şeyh Müfîd eserinde bu soruya yanıt verirken kâimin babası tarafından gizlenmesinin hem akla hem de örfe aykırı bir durum olmadığını, cariyesinden olan bir çocuğu fesada yol açmamak ve

---

²³⁸ Murtazâ, *el-Mukni' fi'l- gaybe*, s.36-37.

²³⁹ Murtazâ, *el-Mukni' fi'l- gaybe*, s.37.

²⁴⁰ Murtazâ, *el-Mukni' fi'l- gaybe*, s.59-60.

korumak için gizleyebileceğini ifade etmiştir. Daha sonra hangi durumlarda çocuğun gizlenebileceğini örnekler vererek izah etmiştir.²⁴¹

Öncelikle bir kişi cariyesinden bir çocuk sahibi olduğu zaman eşi onu öğrenirse fesat yahut kin durumu ortaya çıkabileceğinden bu çocuğu eşinden gizleyebilir ve bu haberi çevresine yaymayabilir. Daha sonra ölüm vakti yaklaştıkça çocuğunun miras gibi haklara sahip olabilmesi için onun çocuğu olduğunu açıklayabilir. Bir diğer durum da miras meselesi sebebiyle çocuğa bir kötülük gelmesinden korkmaktır. Bazı insanlar çocuğun doğumunu bu korku sebebiyle yakın akrabalarından gizlerler, çocuk büyüdüğünde ona bir zarar gelmeyeceği anlaşılınca varlığı ve kim olduğu açıklanır.

Ona göre çocuğu gizleme adeti daha önceki dönemlerde krallar ve bazı yöneticiler tarafından da çeşitli sebepler gereğince uygulanmıştır. Bu konuda, Fars, Rum, Hint krallarını ve Keyhüsrev'i örnek vermiştir. Bu krallardan bazıları çocuklarını gizlemişler, ancak büyüüp yetiştikten sonra bunu açıklamışlardır. Keyhüsrev'i de Türk melikinın kızı olan annesi dünyaya getirdiğinde bunu uzun süre dedesi Keykavus'tan gizlemiştir. Hatta dedesinin yıllarca onu aradığı tarih kitaplarında zikredilmektedir. Dolayısıyla Müfîd'e göre kişinin çocuğunu gizlemesi akla uygun olduğu gibi örf'e de aykırı değildir.²⁴²

Müfîd görüşünü temellendirmek için örneklere devam eder. Örneğin bir padişah çocuğunu halkından iki sebeple gizleyebilir. Birincisi, ülkenin durumu ile alakalıdır. Kendi soyundan olmayan bir çocuk halk tarafından gelecek padişah olarak kabul görmeyebilir. İkinci sebep de hükmü altındaki halkının durumunu anlamak ve onlara nasıl tesir ettiğini saptamak için çocuğunu gizlemesidir.²⁴³

Hasan el-Askerî'nin kendi vasiyetinde herhangi bir çocuktan veya dünyaya gelecek bir oğlundan bahsetmemesi ve tüm mal varlığını bıraktığı varisi olarak annesinden bahsetmesi muhalifler tarafından on ikinci imamın olmamasına delil gösterilse de Müfîd bunun makul bir şey olduğunu belirtmiş, el-Askerî'nin oğlunu koruma ve hayatını tehlikeye sokmama düşüncesiyle gizlediğini söylemiştir. el-Askerî kendine varis olan

---

²⁴¹ Müfîd, *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe*, s. 53-56.

²⁴² Müfîd, *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe*, s. 54-55.

²⁴³ Müfîd, *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe*, s. 56-57.

bir çocuktan haberdar olduklarında nasıl bir tehlike ile karşı karşıya kalacağını bildiği için vasiyetinde oğlundan bahsetmemiştir. Bilakis vasiyetinde şüphe uyandırmamak için halifeye yakın olan isimleri zikretmiştir. Nitekim altıncı imam Ca'fer es-Sâdık da vasiyetinde zamanın halifesi Mansur başta olmak üzere, zamanın kadısını, cariyesi ve oğlunun annesini ve de oğlu Mûsâ el-Kâzım'ı vasi olarak göstermiştir. Diğer çocuklarının kendisine vasilik iddiasında bulunacağını bildiği için, oğlu Mûsâ el-Kâzım'ı koruma amacıyla vasiyetinde Halife Mansur'a da yer vermiştir.²⁴⁴

Hasan el-Askerî'nin bir çocuğu olup olmaması konusunda kafası karışmış olan muhaliflere Şeyh Sadûk Hz. İsa'nın doğumu meselesini hatırlatmıştır. Zeydiyye'nin de dile getirdiği bu mesele için Şeyh Sadûk, İsrailoğullarının da Mesih hakkında şüpheye düşmüş olduklarını söylemiştir. Ve ardından şu ayetleri dillendirmiştir: “Kucağında çocuğu ile halkının yanına geldi. Onlar şöyle dediler: “Ey Meryem! Çok çirkin bir şey yaptın!”, “Bebek şöyle konuştu: “Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana kitabı (İncil'i) verdi ve beni bir peygamber yaptı.”²⁴⁵ İşte bu ayetler Şeyh Sadûk'a göre kâim hakkında şüpheye düşenlere bir yanıtır.²⁴⁶

Diğer müelliflerin nakli temellendirmede kullandığı argümanlardan biri olan önceki peygamberlere atıf yapma hususuna, Şeyh Sadûk'un eserini kaynak göstererek Müfîd de değinmiştir. Doğumunun gizliliği meselesinde imamı Hz. İbrahim'e benzetmiş, onun da doğumunun dönemin hükümdarının öldürme tehlikesi olması sebebiyle gizlendiğini ve bu hususun farklı dinlerden olan tarihçiler tarafından dillendirildiğini iddia etmiştir. Şöyle ki Hz. İbrahim de doğduğu zaman yakın akrabalarının bile bu durumdan haberi yoktu. Aynı şekilde Firavun korkusuyla Hz. Musa'nın da doğumu gizlenmiştir. Allah Kuran-ı Kerim'de Kasas ve Taha surelerinde bu hususu açıkça belirtmiştir.²⁴⁷ Tüm bunlara dayanarak Müfîd, Hasan el-Askerî'nin çocuğunu gizlemesinin mantık ve gelenek dışı bir şey olmadığını, bilakis diğer gizleyen kişilerden daha önemli gerekçelerinin olduğunu söyleyerek bu gerekçeleri sıralamayı başka bir soruya bırakmıştır. Dolayısıyla ileride gaybete girecek olan imamın varlığı ve doğumu

²⁴⁴ Müfîd, *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe*, s. 69-72.

²⁴⁵ Meryem, 19/28, 30.

²⁴⁶ Sadûk, s. 79.

²⁴⁷ Müfîd, *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe*, s. 58.

kesindir. Eserde daha sonra bununla ilgili deliller de sıralanmıştır. Bunlara göre, el-Askerî bir oğlu olduğunu bizzat haber vermiştir. Ayrıca doğumu yaptıran kişi ve o sırada orada bulunanlar da buna şahit olmuştur. İlim ve takva sahibi birçok kişi, Hasan el-Askerî'nin kendisinin bir oğlu olduğunu söylediğini ve o çocuğun kendisinden sonraki imam olacağını belirttiğini rivayet etmektedir. Ve bu insanların bir kısmı kundakta iken bir kısmı da daha büyükken çocuğu görmüşlerdir.²⁴⁸ Şeyh Sadûk de Hz. İsa'yı misal göstererek ilk doğduğu zaman kendisini beyan ettiğini, kendini gizlemeyip ifşa ettiğini söylemiştir. Çünkü Hz. İsa'nın kendini gizlemesi için bir sebebi yahut açığa vurmasında bir tehlikesi yoktu. Ayrıca Hasan el-Askerî'nin vefat edene kadar zamanın yöneticileri tarafından yakın bir gözetim altında tutulduğunu Müslümanlar iyi bilmektedir. Vefatından sonra akrabaları baskı altına alınmıştır ve hatta çoğu tutuklanmıştır. Yeni doğduğu iddia edilen çocuk olan kâim her yerde aranmıştır. Kâim de bu sebeplerden ötürü önceki peygamberlerin bir sünneti olan gaybeti tekrarlamıştır.²⁴⁹

İmamın varlığı meselesinde yöneltilen başka bir eleştiri de Hasan el-Askerî'nin kardeşi Ca'fer b. Ali b. Muhammed'in böyle bir çocuğun varlığını reddetmesidir. Muhaliflere göre kardeşinin bir çocuğu olduğunu reddetmiş, el-Askerî öldükten sonra bu sebeple mirasına sahip çıkmış ve dönemin halifesine bir çocuk iddiası olduğunu haber vermiştir. Halife de el-Askerî'nin hanımları ve cariyelerini muayene ettirmiş fakat herhangi bir çocuk izine rastlanmamıştır. Bu şekildeki iddiaya Müfid eserinde öncelikle el-Askerî'nin kardeşi Ca'fer b. Ali b. Muhammed'in kişiliği ile izahat yaparak yanıt vermeye çalışmıştır. Şöyle ki Ca'fer'in güvenilir olmadığı herkesçe bilinen bir husustur. Babasının masum bir imam olması Ca'fer'in de masum olmasını gerektirmez. Nitekim Kuran-ı Kerim'de babasına karşı çıkan birçok peygamber çocuğundan bahsedilmektedir. Hatta Yusuf'un kardeşleri babaları Yakup'a yalan yere yemin etmişlerdir. Dolayısıyla Ca'fer'in de yalan yere ifade vermiş olması muhtemeldir. Ayrıca Ca'fer'in kardeşinin böyle bir oğlu olduğunu inkâr etmesine sebep olan maddi ve manevi bazı durumlar mevcuttur. Bunların ilki Hasan el-Askerî'nin malının çok olmasıdır. Ca'fer kardeşi vefat ettikten sonra mirası ele geçirebilmek için onun bir

---

²⁴⁸ Müfid, **el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe**, s. 59.

²⁴⁹ Sadûk, s. 22-23.

çocuğu olduğunu inkâr etmiş olabilir. Bir diğeri de zekat ve humusların Hasan el-Askerî elinde toplanıyor ve dağıtılıyor olmasıdır. Ca'fer mirasın yanında bunlara da sahip olmak istemiş olabilir. Son olarak Şîler arasında değeri ve önemi büyük olan Hasan el-Askerî'nin vefatından sonra Ca'fer bu değeri ve önemi ondan devralmak istemiş olabilir. Eğer bir oğlu olursa el-Askerî bu manevi ağırlığını ona devretmiş olacaktı fakat Ca'fer oğlu olduğunu reddederse bu manevi mirası da kendisi devralabilecektir. Zikrettiğimiz tüm bu deliller Müfîd tarafından, Ca'fer'in kasıtlı olarak kardeşinin oğlunu inkâr ettiğini ispat etme amaçlı kullanılmıştır.²⁵⁰ Benzer bir itiraz ve bu şekilde verilen bir cevap hocası Sadûk'un eserinde de karşımıza çıkmaktadır. Ona da muhalifler Hasan el-Askerî'nin mirası konusunda annesi ve kardeşi Ca'fer'in çekişme yaşadığı ve yedi yıl sonra halife tarafından mirasın pay edildiği şeklinde itiraz yöneltmişlerdir.²⁵¹

Şeyh Müfîd, Ca'fer b. Ali b. Muhammed'in kardeşinin bir oğlu olduğunu inkâr etmesini kendilerine delil kabul edenleri, Hz. Peygamber'in peygamberliğini inkar eden Ebu Leheb'i delil kabul eden bazı Yahudi ve Hıristiyanlara benzetmektedir. Nasıl Ebu Leheb, önünde cereyan eden birçok mucizeyi görmezden gelerek Hz. Peygamber'in peygamberliğine inanmıyorsa Ca'fer de bildiği halde kardeşinin oğlu olduğunu inkâr etmektedir. Dolayısıyla ona göre, kâimin varlığına ve doğumuna inanmayanlar kendilerine Ca'fer b. Ali'yi delil olarak alamazlar. Çünkü Ebu Cehil ve Ebu Leheb'in inkarında olduğu gibi onlar âlim yahut İslam fakihi değildiler.²⁵²

Bu delillere ek olarak Müfîd, hem Şî tarihçilerin hem de Şî olmayanların Ca'fer b. Ali hakkında birçok haber naklettiklerini iddia etmektedir. Bunlar arasında Ca'fer b. Ali'nin kişiliği, ahlakı, kardeşinin oğlunu inkâr etme sebepleri ve bir oğlu olduğuna inandıklarını haber ederek zamanın halifesini Hasan el-Askerî ve Şiilere karşı kışkırttığı gibi konular hakkında haberlerin olduğunu söylemiştir. Fakat Müfîd birkaç sebepten ötürü Ca'fer b. Ali hakkında bildiklerini zikretmeyeceğini ifade etmiş ve vermiş olduğu cevapların Mutezile, Haşeviyye, Zeydiye, Hariciler ve Mürcie gibi fırkalar için yeterli gördüğünü belirtmiştir.²⁵³

---

²⁵⁰ Müfîd, *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe*, s. 61-63.

²⁵¹ Sadûk, s. 80.

²⁵² Müfîd, *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe*, s. 64.

²⁵³ Müfîd, *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe*, s. 65-67.

On ikinci imamın doğumunun gizlenmesi konusunda Müfid'e yöneltilen sorulardan biri de daha önceki imamların şartlarının daha zor olmasına rağmen neden onların doğumlarının gizlenmeyip on ikinci imamın doğumunun gizlendiği meselesidir. Muhaliflere göre önceki imamların şartları son imamın döneminde olduğundan daha zor ve dönemin halifeleri tarafından daha çok baskı görmekte idiler. Fakat buna rağmen önceki dönemlerde bir imamın bu şekilde doğumunun gizlendiği bilinmemektedir. Aksine hepsinin kimliği açıkça belirtilmiştir. Ayrıca Hasan el-Askerî döneminde Şiiler daha güçlü ve sayıca daha fazla oldukları için Hasan el-Askerî'nin oğlunu ve onun doğumunu gizlemesine ve endişe etmesine sebep olacak bir şey yoktur. Bu iddialara cevap verirken Müfid öncelikle, önceki imamların durumu ile on ikinci imamın durumunun birbirinden farklı olduğunun idrak edilmesinin gerektiğini ifade etmiştir. Daha sonra da bu soruya cevap verirken takiyye delilini kullanmıştır. Şöyle ki önceki halifeler döneminde, imamlar halifelerin işlerine karışmamakta ve onlar aleyhine herhangi bir kılıçla saldırı durumuna izin vermemekteydiler. Aksine Şiilere takiyye yapmalarını telkin etmekte idiler. Çünkü imamlar bazı şartların²⁵⁴ gerçekleşmesinden önce halifenin düşmanlar ile kılıçla bir mücadeleye girmeyeceğini biliyorlardı. Fakat on ikinci imam dönemine geldiğinde artık bu şartlar gerçekleşeceği için zalim yönetimlere karşı bir mücadele başlayacaktır. Şiî inancına göre bu mücadele bizzat gaybetten çıkıp zuhur eden son imamın elinden başlatılacağı için Hasan el-Askerî önceki imamlardan farklı olarak çocuğunun doğumunu gizlemiştir. Eğer gizlemeseydi halifeler kendilerini emniyete almak için onu öldürebilir ve bu mücadeleye baştan engel olmak isteyebilirdi.²⁵⁵

Benzer itirazlara Şerif el-Murtazâ önceki imamların düşmanlarına karşı takiyye yaparak kendilerini savunma imkânlarının olduğu ve bu imamların imametle birlikte gözden kaybolma gibi bir durumları yahut misyonlarının da olmadığı şeklinde bir açıklama yapmıştır. Fakat gâib olan zamanın imamına baktığımızda, korkuların olduğunu görmekteyiz. Bunun sebebi de imamın zuhur edip düşmanlarla kılıçlı bir mücadele

---

²⁵⁴ Bu şartlar öğle vakti güneşin durması, gökten bir şahsın adının duyulması, Beyda'da bir ordunun toprağa gömülmesidir. Şii-İmamiyye'ye göre bu olaylar vuku bulmadan kılıçla mücadele başlamaz.

²⁵⁵ Müfid, **el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe**, s. 73-75; a.mlf., **Resâil fi'l-gaybe**, III, 3-5; IV, 11-12.

başlatacak olmasındandır.²⁵⁶ Dolayısıyla imamın takiyye yapmak gibi bir seçeneği yoktur.

Müfîd'in delil gösterdiği bir başka husus da bizzat Hz. Peygamber'in hayatıdır. Hz. Peygamber de Mekke'de oldukça sıkıntılı günler geçirmesine ve ashabın ondan savaşa izin vermesini istemesine rağmen bu sıkıntılara sabretmiş, aradan belli bir süre geçtikten sonra ancak buna izin vermiştir. Müfîd Hz. Peygamber'in bu sıkıntılı süreçte Habeş kralı Necâşî'den yardım istediğini, Ebu Tâlib'in mahallesine sığındığını, onun ölümünden sonra da gizlice Mekke'den Medine'ye hicret ettiğini, burada ordusunu kurarak güçlendirdiğini ve ancak bu şekilde savaşa izin verdiğini belirtmiştir. O isteseydi Mekke'de kılıçla insanlara karşı çıkar ve savaşırdı. Yahut bu sıkıntılara hiç sabretmez, ashabına da cihat için engel olmazdı.²⁵⁷ İşte bu gerekçelerle Müfîd, el-Askerî'nin çocuğunu gizlemesini makul olarak görmüş bunun akli izahlarının olduğunu söyleyerek konuyu açıklamaya çalışmıştır.

Aynı soru Şeyh Sadûk'a da yönlendirildiğinde geçmiş zamandaki imamların şartları şiddetlendiğinde takipçileri ve yakınlarının bunu imama haber verdiğini söyleyerek cevap vermiştir. O dönemlerde insanlar arasında haberler hemen yayılmaktaydı. Yöneticiler de imamların durumu, ilim ve zekâlarından haberdar idiler. Oysa şimdi bu durum gaybetteki imam için aynı değildir. Artık insanlar arasında yayılan rivayet ve haberler de eski dönemlere kıyasla artmıştır. Bu sebeple durum daha karmaşık bir hal almıştır. Dolayısıyla imamın gaybete girmesi kaçınılmaz bir hal durumdur.²⁵⁸

Gaybetle ilgili yazmış olduğu başka bir risalesinde Müfîd'e, imamın yerinin bilinmemesi ve görülmemesi kesin bir bilgi olmasına rağmen nasıl olur da şianın gaybette bir imamının olduğuna inanılır, şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Müfîd bu sorunun temeline her dönemde bir imamın var olmasının gerekliliğine inanmayı ve zamanının imamını bilmeden ölen kimsenin cahiliye ölümü üzere ölmüş olduğu²⁵⁹ meselesini koyduktan sonra şöyle yanıt vermiştir: Bu sorunun delillerinden birisi imamın varlığının zorunluluğudur. Ancak bir imamın var olmasının gerekli ve zorunlu

²⁵⁶ Murtazâ, *el-Mukni' fi'l- gaybe*, s. 54-55.

²⁵⁷ Müfîd, *Resâil fi'l-gaybe*, III, 5; IV, 13, 16.

²⁵⁸ Sadûk, s. 45-46.

²⁵⁹ Nu'mânî, s. 80-86.

olduğuna inanmak, onun yerini bilmeyi ve onunla bağlantıda olmayı gerektirmez. Bu tıpkı bir işi bilmemizin onu görmemizi gerektirmemesi gibidir. Hayatta görmediğimiz ama varlığını bildiğimiz şeyler de çoktur.²⁶⁰ Müfîd burada geçmiş peygamberler döneminde yaşanan hadiseleri örnek olarak vermiştir. Şöyle ki geçmiş dönemlerde yaşamış insanların hikâyelerinin ne olduğun bilmekteyiz, fakat bu hadiseleri görmedik. Aynı şekilde gelecekte yaşanacak hadiselerden gerçekleşeceğini kesin olarak bildiğimiz kıyamet günü, haşır gibi hadiseleri bilmekteyiz, fakat bunların hiçbirini yaşamadık ve görmedik. Ona göre gaybetteki imam konusunda da durumu bu şekildedir. Onun yerinden haberdar olunmamasına ve görünmemesine rağmen gerekliliği ve varlığı bilinmektedir.²⁶¹

Aynı soru Sadûk'a da yöneltilmiştir. Çünkü görülmeyen kâime inanma meselesi başlı başına kafaları karıştıran bir meseledir. Şeyh Sadûk bu meseleyi kıyas yaparak çözüme kavuşturmaktadır. Mukaddimesinde belirttiği üzere inananlar Allah'ı ve onun peygambere indirdiği vahyi görmedikleri halde buna iman ederler. İnsanlara göre gaybî olan bu bilgilere ve Allah'a inanmak vacip olmakla birlikte gaybetteki kâim hakkında da durum böyledir. Bu bağlamda insanların peygamberi tasdik etmeleri gerektiği gibi kâimi de tasdik etmeleri gerekir. Sadûk bu konuda hem Ca'fer es-Sâdik'tan nakledilen bir rivayete yer vermiş hem de ayetlerden ve vakıadan hareketle kıyas yaparak bazı akıl yürütmelerde bulunmuştur. İnfitar suresinde bahsedilen hafaza meleklerinin kesinlikle var olduğunu fakat bunları bizim ne gördüğümüzü ne de duymakta olduğumuzu örnek vermiştir. Üstelik onları görmediğimiz halde ayetle sabit olduğu için onları tasdik etmezsek İslam dairesinden çıkmış olmaktadır. Bu şeytan meselesinde de böyledir. Ayetlerde defaatle şeytandan bahsedilmektedir. Onu görmemekte ve duymamaktayız fakat hem ona inanmak hem de ona karşı dikkatli olmak ve tuzakları konusunda uyanık olmak zorundayız. Bu şekilde Sadûk'a göre müminler görülmeyen şeylere de iman etmek zorundadırlar. Çünkü bu konuda onlara birçok ahbâr ulaşmıştır. Aksi taktirde dinden çıkma söz konusudur.²⁶²

---

²⁶⁰ Müfîd, **Resâil fi'l-gaybe**, I, 12.

²⁶¹ Müfîd, **Resâil fi'l-gaybe**, I, 13.

²⁶² Sadûk, s. 86, 88.

Bu konuda Sadûk'un gaybetteki imam ile Allah'ı kıyas etmesi ve gaybeti bu şekilde ispat etmeye çalışması muhalifler tarafından büyük itirazlara sebep olmuş, hatta Rûknüddeve'ye itirazda bulunulmuştur.

Zeydiyye mezhebi, İmâmiyye'yi on ikinci imamın küçük yaşta gaybete girdiğine dolayısıyla bu yaşta birinin onlara imamlık yapabileceğine inandıkları için eleştirmiştir. Şeyh Sadûk bu meseleye de değindiği eserinde muhalifleri Kur'ân-ı Kerîm'de Meryem suresinde anlatılan Hz. İsa'nın hikâyesinden haberdar olmamakla itham etmiştir. Nitekim mezkur ayetlerde "Bebek şöyle konuştu: "Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana kitabı (İncil'i) verdi ve beni bir peygamber yaptı. "Nerede olursam olayım beni kutlu ve erdemli kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekâtı emretti." Denilmektedir. Buna göre küçük bir bebek bu şekilde konuşabiliyorsa on ikinci imam da küçük yaşta gaybete girmiş olabilir ve ayrıca şiaya imamlık ediyor olabilir. Kıyas edildiğinde bu aklen mümkün olan bir şeydir.²⁶³

Şerif el-Murtazâ önceki başlık altında belirttiğimiz şekilde gâib olan bir imamın varlığını kabul etmemizin zorunlu olduğunu söyledikten sonra bu kişinin ancak Hasan el-Askerî'nin oğlu olabileceğini iddia etmiştir. Onun gözlerden gâib olmasının sebeplerinden biri korku olmakla birlikte bunun hikmeti ayrıntılı şekilde bilinemeyecek bir durumdur. Bunu bilmek bize gerekli ve vacip olan bir şey de değildir. Tıpkı Allah'ın diğer her işinde bir hikmetin olması gibi bunda da bir hikmet söz konusudur.²⁶⁴

Gâib imamın doğum hakkında muhaliflerce sorulması muhtemel "eğer denilirse" şeklinde başlayan bir soruya cevap vermeye çalışmış ve imamın doğumunu inkâr edecek bir durumun olmadığını söylemiştir. Ona göre buna gerek olmadığı gibi bunu inkâr etmeyi gerektirecek bir bilgi de zan da yoktur. Bunu izah ederken Murtazâ, zan ve yakın konusuyla ilişkilendirmiştir. Çocukların doğmuş olduğunu reddetmek zaruri olarak bilinemez şekilde olan bilgilerdir. Yani bir kişinin çocuğunu görmediği bir kimse hakkında iddiada bulunması mümkün değildir. Dolayısıyla zaruri olarak onun çocuğunun olmadığını bilir ve o şekilde kabul eder. Çünkü eğer çocuğu olsaydı ya gözükür ya da bir haber ile bilinirdi. Fakat bir ölünün vefatı meselesi böyle değildir. Bu şüphe devam ettikçe zorunlu olarak bilinecek bir bilgidir. Örneğin canlı olduğunu

---

²⁶³ Sadûk, s. 79.

²⁶⁴ Murtazâ, *el-Mukni' fi'l- gaybe*, s. 42.

bildiğimiz bir kişiyi baygın, yatalak ve hareket kabiliyetini yitirmiş bir şekilde gördüğümüzde o kişinin ölmüş olduğuna kanaat getirir ve onun ölü olduğunu düşünürüz. Aynı şekilde bir çocuğun varlığını reddetmek buna benzemektedir. O çocuğun gâib olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir.²⁶⁵ Dolayısıyla Murtazâ Hasan el-Askerî'nin bir çocuğunun varlığı ve onun gaybette olduğu konusuna bu şekilde aklî bir izahat getirmeye çalışmıştır.

3. 3. İmamın Uzun Yaşamasi

İmamın gaybete girmesinin ardından yaşanan süreç ve gaybet döneminin süresi hakkında yaşanan belirsizlik Şîî müelliflerin bu konuya da bir açıklık getirmelerini gerektirmiştir.

Nu'mânî uzun yaşam hakkında bunun akla ters bir durum olmadığından bahsetmektedir. Çünkü muhaliflerin en çok inkar ettikleri ve kendilerinin haklı olduğunu ispatlamak için örnek gösterdikleri gaybet ile ilgili meselelerden biri imamın uzun yaşamasıdır. Nu'mânî kendi döneminde yüz yaşını aştığı halde halen akli ve gücü yerinde olan kişileri örnek göstermektedir. Allah bu kişilere uzun ömür veriyorken aynı şekilde de kendi hüccetinin ömrünü irade ettiği şekilde uzatabilmektedir. Ayrıca uzun ömür vermek Allah'ın kudret ve azametinin bir delilidir. Allah kendisinin en büyük hüccetine de bunu bahşetmiştir.²⁶⁶

Mukaddimesinde Şeyh Sadûk, gaybetin uzaması ve bu durumun kendilerini endişelendirdiğini söyleyen kişiye önceki peygamberlerin örnek verildiğini söylemiştir. İmamın gaybetinin uzamasını Hz. Musa'nın gaybetinin uzamasına benzetmiş, bu sürenin Allah tarafından uzatıldığından bahsetmiştir. Onun gaybetteki süresi uzayınca kalbi katı kimseler hemen ona inanmaktan vazgeçmiş, Harun peygambere de inanmamışlardır. İmamın gaybette iken sabırla beklenmesi meselesinde de Yunus suresinin "Ona (Muhammed'e) Rabbinden bir mucize indirilse ya! diyorlar. De ki: Gayb ancak Allah'ındır. Bekleyin (bakalım) ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim."

---

²⁶⁵ Murtazâ, *el-Mukni' fi'l- gaybe*, s. 39.

²⁶⁶ Nu'mânî, s. 103.

şeklindeki 20. ayetini delil göstermiştir. Ayrıca aynı mealdeki Enam suresi 158. ayet de örneklerden biridir.²⁶⁷

Şeyh Müfîd'e on ikinci imam gibi uzun süre yaşayan bir kişi ve yeri hakkında kimsenin bir bilgisinin olmamasının imkansız olduğu söylendiğinde bu itirazı birkaç sebeple reddetmiştir ve sebepleri sıralamıştır. Ona göre öncelikle, Şîîlerden Hasan el-Askerî'nin bir grup güvenilir dostu gaybetteki imamla görüşmekte ve Şîîlerin kendilerine teslim ettikleri malları imama teslim etmektedirler. Ayrıca ondan bazı hüküm ve meseleler hakkında haberler de nakletmektedirler. Müfîd bu suretle bölgelere göre bazı isimler zikretmekte ve bu isimlerin İmâmiyye ve Zeydiyye içerisinde bilinen, halifelerin bile itimat ettiği kişiler olduklarını söylemektedir. Bir başka itiraz sebebi de gâib imam hakkında nakledilen haberlerdir. Hz. Peygamber'den de biri küçük biri büyük olmak üzere iki gaybetin vuku bulacağı şeklinde bir rivayet nakledilmiştir. Bu habere göre küçük gaybet daha kısa sürecektir ve kâimin yerini yalnız özel dostları bilebilecektir. Büyük gaybet ise uzun süreli olacaktır ve o dönemde kâimin yerini mümin ve takvalı insanlardan başkası bilemeyecektir. Müfîd kâimin gaybeti konusundaki ve daha önceki bölümde aktardığımız diğer delilleri zikretmeden sadece bunların var olduğunu söylemek suretiyle delil göstermiş ve kâimin gaybetinin uzun sürecek bir olay olduğunu bu şekilde delillendirmiştir.

Müfîd'in bu soruya cevap verirken gösterdiği delillerden biri de daha önceki dönemlerde birçok kişinin gizlenmiş olup onlardan kimsenin haber alamamasıdır. Diğer müelliflerin çokça kullandığı bir delil olarak Müfîd de önceki peygamberlerin ve meşhur kişilerin gaybeti meselesine değinmiştir. Bu konuda Hızır, Hz. Musa, Hz. Yusuf, Hz. Yunus, Ashab-ı Kehf ve Üzeyir'i örnek göstermiştir. Müfîd öncelikle Kuran-ı Kerim'de Hz. Musa ile ilgili bir olayda adı geçen Hızır'dan bahsetmektedir. Aynı zamanda tarihçilerden nakledilen haberlerde de Hızır'ın ortadan kaybolduğu ve bu güne kadar da yaşadığı rivayet edilmektedir. Yerini kimse bilememektedir. Ve görünüp görünmemesi meselesi insanlar arasında ihtilafıdır. Bazıları onun sadece takva sahibi kişilere gözüktüğünü bazıları ise gören kişinin ondan ayrıldıktan sonra onun Hızır olduğunu anladığını söylemişlerdir. Müfîd'in verdiği diğer örnek Firavun sebebiyle gizlenen, yerini kimsenin bilmediği ve peygamberliği döneminde davet için Mısır'a geri

---

²⁶⁷ Sadûk, s. 16-18.

döner Hz. Musa'dır. Hz. Yusuf da bu bağlamda zikredilen peygamberlerdendir. Kuran-ı Kerim'de Yusuf suresinde de Hz. Yusuf'un hikâyesi anlatılmaktadır. Hz. Yusuf gözlerden kaybolmuş, yerini babası ve kardeşleri dâhil kimse bilmemiştir. Hatta kardeşleri onunla defalarca görüşüp konuşmalarına rağmen onu tanımamışlar, kardeşleri Yusuf olduğunu anlamamışlardır. Yusuf'un ortaya çıkması ancak Allah iradesiyle gerçekleşmiştir. Aynı şekilde gâib imam da ortadan uzun süre kaybolabilir ve onun yerini kimse bilmiyor olabilir. İmamın bu durumuna delil teşkil eden bir başka peygamber de Hz. Yunus'tur. Müfîd'e göre onun hikâyesi de şaşırtıcı bir hikâyedir. Kavmini doğru yola çağıran Hz. Yunus, onu dinlememeleri ve alay etmeleri sebebiyle kavmini terk etti. Ve bu sürede Allah onu bir balığın karnına sakladığı için yine O'ndan başkası Hz. Yunus'un yerinden haberdar olmamıştır. Daha sonra Allah onu balığın karnından çıkarmıştır. Müfîd'e göre bunlardan daha ilginç olan bir haber de Ashab-ı Kehf'in hikâyesi hakkındaki haberdır. Kuran-ı Kerim onların da hikâyesini bize aktarmıştır. Allah'ın dilemesi ile uzun süre mağarada uykuya dalan Ashab-ı Kehf bu süre içinde kimsenin haberinin olmaması ile birlikte uzun süre uyduklarını da anlamamışlardır. Müfîd'in verdiği son örnek Üzeyir'in hikâyesidir. Kuran-ı Kerim ve diğer semavi kitaplarda bu hikâyenin zikredildiğini söyleyen Müfîd, hikâyeyi kısaca anlatmıştır. İnsanların öldükten sonra nasıl dirildiklerini anlayamayan Üzeyir'i Allah 100 yıl ölü gibi bırakmış sonra diriltmiştir. Üzeyir bu süre boyunca yanında getirdiği yiyeceklerin bozulmadığını görmüş ve bu şekilde Allah'ın insanları kemikleri ufalandıktan sonra nasıl dirilttiğini idrak etmiştir.

Ashab-ı Kehf'in Allah'ın takdiri ile uzun süre yaşamış olması itirazlara cevap verirken Şeyh Sadûk'in de kullanmış olduğu bir argümandır. Onların mağarada uzun yıllar canlı bir şekilde uyuması nasıl mümkün olduysa kâimin de gaybetinin uzaması imkan dahilindedir.²⁶⁸

Müfîd'e göre tüm bu nakledilen hikâyeler aslında normal şartlarda olması muhtemel olmayan şeylerdir. Fakat hepsini Kuran-ı Kerim naklettiği için bunların doğruluğuna inandığımızı ve kabul ettiğimizi söylemektedir. Yine ona göre eğer bu haberler Kuran-ı Kerim'de geçmeyen ve kendilerinin naklettiği şeyler olsaydı muhalifler bu nakledilenlere yine inanmayacaktı. Nitekim dehrîler bunları inkâr etmişlerdir.

---

²⁶⁸ Sadûk, s. 81.

Müfîd, Kur'ân-ı Kerîm'de yer almayan fakat tarihçiler tarafından nakledilen haberlere de yer vermiştir. Bunlardan biri olarak, tarihçilerin naklettiği Fars, Hint ve Rum krallarının belli bir süre kendi halklarından saklandıkları ve bu gaybet süresi boyunca onların yerlerini ve ne durumda olduklarını kimsenin bilmediği şeklindeki haberdan bahsetmektedir. Krallar uzun süre bu şekilde gizlendikten sonra ülkelerine dönmekteydiler. Dolayısıyla gâib imamın durumunda akla yahut tarihe aykırı bir durum yoktur. Hatta Müfîd bu nakledilen haberlerle karşılaştırıldığında gâib imamın gaybet olayının ve süresinin uzamasının daha muhtemel ve mantıklı olduğunu iddia etmektedir. Çünkü bunun gibi olaylara tarihte sıkça rastlanmaktadır. Fakat Müfîd muhaliflerin inanmaları ve delillerinin daha sağlam olması gerekçesiyle tarihte yaşanan ve tarihçilerin aktardığı hikayelerden ziyade Kuran-ı Kerim'de zikredilen peygamber ve diğer kişiler hakkındaki hikayeleri aktarmayı öncelmiştir.²⁶⁹

Şeyh Müfîd'e yöneltilen bir başka itiraz ve soru da imamın bu kadar uzun yaşamasının mümkün olup olmaması meselesidir. Çünkü imam babasının vefatından önce dünyaya gelmiş ve sonra gaybete girmiştir. Ve halen gaybette olup kendisinden haber alınamamaktadır. Aradan geçen süre oldukça fazla olup bir insanın bu kadar uzun süre hayatta kalması olağan bir durum değildir. Muhaliflerden gelen bu şekildeki itiraza Müfîd bu iddianın zayıf olduğunu söylemek ve bazı delillerle çürütmeye çalışmak suretiyle cevap vermiştir.²⁷⁰ Ona göre bu çağda yaşayan insanların yaş ortalamaları çok fazla olmasa da geçmişte yaşayan insanların yaşam süreleri şimdiki gibi olmayabilir. Dolayısıyla biz bugünkü insanların ne kadar yaşadığına bakarak geçmişteki insanlar hakkında bir yargıda bulunamayız, dedikten sonra Müfîd uzun yaşadığı rivayetlerle sabit olan bazı kimseler hakkındaki haberleri nakletmeye başlamıştır.

Müfîd'in verdiği ilk örnek peygamberler olmuştur. Öncelikle alimlerin Hz. Adem'in yaklaşık bin yıl yaşadığını söylediklerini belirtmiş, daha sonra Hz. Nuh için Kuran-ı Kerim'de yer alan ayetlere değinmiştir. Bunlara göre Hz. Nuh'un kavmini 950 sene boyunca doğru yola davet ettiğini, bu davetten önce de uzun yıllar yaşamış olduğunu aktarmıştır. Ayrıca bazı alimlerin Hz. İbrahim'den önce insanların yaşlanmadığını söylediklerini belirtmiştir.

---

²⁶⁹ Müfîd, *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe*, s. 77-89.

²⁷⁰ Müfîd, *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe*, s. 91-103.

Müfîd konu bağlamında misal verdiği peygamberler dışında tarih boyunca uzun ömürlü olduğu rivayet edilen birçok kişinin var olduğunu ve bu kişilerden bazılarını da *el-izah fi'l-imame* adlı kitabında zikrettiğini söylemiştir. Daha sonra bu isimlerden bazılarını da soruya cevap mahiyetinde burada zikretmiştir.

Bunlardan ilki tarihçilerin 3500 sene yaşadığını naklettiği Lokman b. Âd el-Kebir ismindeki kişidir. Bazıları onun 7 akbaba ömrü kadar yaşadığını söylemektedir. Şöyle ki Lokman yakaladığı akbabaları besleyip yetiştirmekte ve ölümünden sonra aynı şekilde başka bir akbaba yakalamakta idi. Bu şekilde 7 tane akbaba yetiştirmiş ve oldukça uzun bir ömrü olmuştur. Müfîd, Lokman b. Âd'ın uzun yaşadığının bir delili olarak şair A'sa Kays'ın onun hakkında yazmış olduğu şiiri nakletmiştir. Bu şiirde de onun 7 tane akbabayı eğittiğinden bahsedilmektedir.²⁷¹

Müfîd'in adını zikrettiği bir başka kişi de Rabi' b. Zabi'dir. 340 yıl yaşadığı rivayet edilmiştir. Hatta Hz. Peygamber'i de görmüştür. Burada da Rabi'e ait bir şiir nakledilmiştir. Bir başka isim de Müstevgir b. Rabia'dır. Onun da 333 sene yaşadığı nakledilmiştir. Müfîd, Müstevgir'in ömrünün uzunluğu ile ilgili yazmış olduğu bir şiirini zikretmiştir. Müfîd'in delil gösterdiği diğer isimler de; 380 yıl yaşadığı iddia edilen, Hz. Peygamber'e yetişmiş fakat onunla görüşememiş olan Eksem b. Sayfî el-Esedî, 276 sene yaşayan Eksem'in babası Sayfî, Hz. Peygamber'e yetişen fakat iman etmeyen ve 220 sene yaşamış Zabire b. Said, 200 sene yaşadığı rivayet edilen, aynı şekilde İslam'a yetiştiği halde iman etmeyen hatta Huneyn savaşında müşriklerin komutanlarından biri olduğu söylenen Derîd b. El-Samme el-Ceşmî, 255 sene ömrü olan Muhsin b. Utban, 400 yıl yaşayan ve şiiri nakledilen Amr b. Hammame el-Dûsî ve yine 400 sene yaşamış Hars b. Muzaz el-Cerhemî'dir.

Müfîd Farisî tarihçilerin eski kralların bazılarının ömrünün zikredilen isimlerden daha uzun olduğunu rivayet ettiklerini de aktarmıştır. Tarihçiler 2500 sene yaşayan bir hükümdardan bahsetmektedirler.

Son olarak Müfîd'in delil olarak gösterdiği isim, ona göre birçok kişinin uzun ömürlü olduğunu kabul ettiği Selman-ı Farisi'dir. Alimlerin çoğu onun Hz. İsa'yı görmüş

---

²⁷¹ Müfîd, *el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe*, s. 95.

olduğunu, daha sonra Hz. Peygamber'e yetiştiği ve sonra da ikinci halifeye kadar yaşadığını iddia etmektedir.

Şeyh Müfîd hem peygamberlerden uzun yaşayan isimleri naklederek hem de tarihçilerin haberlerini rivayet ettiği uzun yaşam sürmüş kişilerin isimlerini naklederek imamın gaybette uzun yaşamasının vakiyaya mutabık olduğunu, bunun bu dönemde yaşayan insanlara bakıldığında imkansız gibi gelse de örnekleri bulunması sebebiyle aslında muhtemel bir şey olduğunu söylemiştir. Ona göre uzun ömürlü insanların olamayacağını söyleyenler kafirler ve bazı münecimlerdir. Semavi din müntesipleri bunun mümkün olduğunu kabul etmektedirler.

Şerif el-Murtazâ ise muhaliflerin, gaybetin çok uzadığı fakat Hz. Peygamber'in Mekke'de İmamilerin iddia ettiği şekilde saklanmasının uzun sürmediğini söyleyerek itirazda bulunabileceğini belirtmiştir. Muhaliflerin Hz. Peygamber'in gaybetinin kısa olduğunu ve onun tüm hükümleri belirtip görevini yerine getirdikten sonra saklandığını fakat gâib olduğu iddia edilen imamın bunu yapmadığını iddia etmeleri durumunda onlara, Hz. Peygamber'in durumunun sanıldığı gibi olmadığını açıklanmasını yapmıştır. Ona göre Hz. Peygamber bu durumu Mekke'de yaşamıştır ve bu hicretten öncedir. Oysa Kuran hükümleri ve ayetlerin büyük kısmı Medine'de nazil olmuştur. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in tüm hükümleri belirtip saklanmış olduğu yanlış bir düşüncedir.²⁷²

Eserinin devamında Murtazâ, gaybetin uzunluğu ve kısalığı arasındaki farkı açıklamaya çalışmıştır. Gaybetin uzun yahut kısa olması gibi bir ayırım yapmak, bu ikisi arasında herhangi bir fark olmaması sebebiyle doğru değildir. Gaybetin zamanının kısaltılması mümkün olduğu gibi, gizlenme sebebinin uzaması da mümkündür. Bu gâib imamın gizlenmesini gerektirecek bir durumun varlığına bağlıdır.²⁷³

3. 4. Gaybetteki İmamın Faydası

İmamın gaybete girmesi sebebiyle ortadan kaybolması onun gaybetten insanlara ne gibi bir faydası olacağı sorusunu akıllara getirmiştir. Özellikle muhalifler gizli bir imamın faydasının olmayacağı şeklinde itirazlarda bulunmuş ve Şîf müelliflere bu konuda

---

²⁷² Murtazâ, *el-Mukni' fi'l- gaybe*, s. 53.

²⁷³ Murtazâ, *el-Mukni' fi'l- gaybe*, s. 54.

sorular yöneltilmişlerdir.

Şeyh Sadûk, on ikinci imamın söylediğini iddia ettiği bir haber nakletmektedir. Buna göre kâim gaybette iken durumun ne olacağına dair şöyle demiştir: “Ben gaybette iken insanların benden nasıl faydalanacağı konusuna gelince bu, bulutların ardında gizli olan güneşin durumuna benzemektedir. Ben yıldızların cennette mukim olanların güvencesi olması gibi yeryüzünde yaşayan insanların güvencesiyim. Bu sebeple ihtiyacınız olmayan şeyleri sormayın ve kendinizi gereksiz sıkıntıya sokmayın. Ve zuhurumun acele olması için dua edin.” Kâim bunu zikrettikten sonra ise Maide suresi 101. ayeti zikretmiştir: “Ey iman edenler! Size açıklandığı takdirde sizi üzecek olan şeylere dair sorular sormayın.”²⁷⁴

Müfid’e yöneltilen bir soruda, imamın en önemli rolü ve görevinin İslam’ı tebliğ etmek, İslam şeriatını uygulamak ve ümmeti korumak olduğu oysa gaybete giren imamın hem tebliğ görevini ifa etmesinin hem de had cezası gibi cezaların uygulanmasının mümkün olmadığı iddia edilmiştir. Muhaliflere göre gâib olan bir imam dini konular hakkında hüküm beyan edemez, insanlara yol gösteremez, iyiliği emretme ve kötülükten alıkoyması ve ayrıca Müslümanların cihad etmesi de mümkün değildir. Çünkü cihad emri sadece imam tarafından verilebilir. Dolayısıyla dini bir lider yahut imam bunları yapamıyorsa o gaybette iken Müslümanlara bir faydasının olmadığı gibi imamın varlığı ile yokluğu arasında bir fark da yoktur.

Müfid bu soruya yanıt verirken öncelikle durumun sanıldığı gibi olmadığını belirtmiş ve bunun sebeplerini sırayla açıklamıştır. Ona göre, insanları doğru yola davet etmek ve İslam’ı tebliğ etmek bir şahısla sınırlı olmamakla birlikte bu bütün Müslümanların üzerine düşen bir vazifedir. İmamın şahsen bu işi üstlenmesine gerek yoktur. Tarihte peygamberlerin davet faaliyetleri ona inananların yardımıyla büyümüştür. Dolayısıyla bir imamın davet için uzağa gitmesine yahut başkalarının onun yanına gelmesine gerek yoktur.

Müfid dini hükümler ve hakkındaki cezaların uygulanması meselesi hakkında da bunların vekil tayin edilen kişiler aracılığı ile de gerçekleşebileceğini söylemiştir. Cihad da aynı türden bir uygulamadır. Bir komutanın emri ile cihad gerçekleşebilir. Örneğin

---

²⁷⁴ Sadûk, s. 484.

peygamberler döneminde bu türden işler tayin edilen vekiller ve komutanlar aracılığı ile yürütülmekteydi. İmamlara gelince onların durumu da aynı bu şekildedir. Ayrıca imam bu işi üstlenecek ve yürütecek kişiler olduğu için gaybete girmiştir. Aksi takdirde şeriat ve İslam'ın kurallarını uygulamak için mutlaka bir imama ihtiyaç vardır. Mezkûr meseleleri üstlenecek kişiler olduğu için imam bu işleri onlara bırakmış ve gaybete girmesi caiz olmuştur. Eğer ümmetten kimse bu işleri yapmasaydı ve herkes hak yoldan sapsaydı imamın gaybette kalmaya hakkı olmayacaktı. O zaman ortaya çıkar işleri kendi üstlenirdi.

Müfîd'e göre bu konu aynı zamanda imamet gerekliliğini de ispat etmektedir. Bu şekilde Allah'ın bir imam göndermesinin gerekli bir mesele olduğu ortaya çıkmaktadır. Akli yönden de Allah'ın yeryüzüne bir imam göndermesi zorunludur. Fakat eğer içerisinde bulunduğu topluluk imama bir zarar vermeye ve işlerine engel olmaya kalkarsa imam kendini korumak için gaybete girer ve işleri kesintiye uğrar. Bu kesintide sorumluluk ümmete aittir, zira imam onların çıkardığı fesat sebebiyle gaybete girmiştir.²⁷⁵ Müfîd başka bir eserinde de imamın takiyeye yapması ve gaybete girmesinin sebebinin Allah'ın fiili, imamın kendisi yahut şianın kendisinin olmadığını belirtmiştir. Bilakis bu durumun sebebi Müslümanlara hükmetmeyi ve imamın kanını helal sayanlar ve imamın izini süren zalimlerdir. İmamın gaybete girmesi sebebiyle ortaya çıkan hükümlerin kaybolması, had cezalarının uygulanamaması, maslahatın gecikmesi, kötülüklerin ortaya çıkması gibi tüm üzücü sonuçlar, gaybete sebep olan zalim düşmanlara yüklenir. İmam ve müminler bunlardan sorumlu tutulmazlar.²⁷⁶

Şeyh Müfîd gaybetteki imamın insanlara faydasının ne olduğunu açıkladıktan sonra gaybetteki imamı görmemelerine rağmen bilmelerinin insanlara ne gibi bir faydası olduğu sorusunu cevaplar. Gaybetle ilgili kaleme aldığı bir risalesinde ona imamlarla bağlantıya geçmeyen insanların onun var olduğunu bilmeleri ve buna inanmaları halinde ne gibi bir maslahatlarının olacağı sorulmuştur. Müfîd'e göre bir konudaki maslahat, bir şeyi görmekle ve yerini bilmekle değil bizzat o şeyi bilmekle alakalıdır. Kişinin imamın varlığını, imametini, ismetini, faziletini ve kemalini bilmesi, onun sevap ve ecir kazanmasına vesile olmak şeklinde bir fayda sağlar. Ayrıca burada Allah'ın emrine itaat

---

²⁷⁵ Müfîd, **el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe**, s. 105-107.

²⁷⁶ Müfîd, **Resâil fi'l-gaybe**, I, 14.

etmenin sevabı da vardır. Kişi bununla sevap kazandığı gibi ceza durumunu da engellemiş olur. Müfîd bunların yanı sıra imam gaybette iken onu bekleyen kişilerin de beklemelelerinin bir ibadet olduğunu söylemektedir. Bu mesele sadece Müfîd'in değil Nu'mânî ve Şeyh Sadûk'un da aktardığı bir husustur. Onlar da imamın çıkışını sabırla beklemenin sevabından bahseden hadisler nakletmişlerdir.²⁷⁷

İmamiyye'ye imamın varlığı ve aynı zamanda gaybetindeki maslahatla ilgili kendi içerisinde bir ihtilaf barındırdığı gerekçesiyle itiraz edilmiştir. Muhalifler Müfîd'e İmamiyenin hem imameti kendisinin kabul ettiği, hem de imamın varlığından elde edilecek maslahatın tüm insanları kapsadığını iddia ettiğini ve bunun da bir çelişki içerdiğini iddia ederek soru yöneltmiştir. Müfîd bu soruya cevap verirken bu iddianın da batıl olduğu iddiası ile başlamıştır. Ona göre bu mesele İmâmiyye açısından bir çelişki teşkil etmemektedir. Çünkü bir işteki maslahat zamanla değişebilir. Genel olarak maslahatlar durumların farklılaşması ile değişebilmektedir. İmamın gaybetinde de durum bu şekildedir. Bazı işlerdeki maksat ve faydayı elde edecek kişinin durumuna göre maslahatın değişebileceği gibi imamın gaybetinde de durum zamanın şartları çerçevesinde değişmiştir. Ayrıca bu soruyu yönelten muhalifler Allah'ın fiillerindeki maslahatı hususunda cahildirler. Onların şartların değişmesiyle hükümlerin de değişebileceğinden haberleri yoktur.

Müfîd konuyla ilgili cevabını verirken hakim olan kişi örneğinden yola çıkmıştır. Ona göre kendi çocuk ve akrabalarına ve arkadaşlarına iyi ahlak ve ilim öğretmekte olan bir hakim daha sonra onların ticaret yapabilmesi için gerekli olan şeyleri onlara sunmaktadır. Bu imkanların sunulduğu kişiler de bu sebeple maddi yahut manevi hiçbir şeye ihtiyaç duymamaktadırlar. Bu insanlar kendilerine sunulan imkanlar çerçevesinde üzerlerine düşen vazifeleri yerine getirir ve halka karşı da ahlaklı olurlarsa bu hakim onların hem ilim hem de maddi açıdan gelişmelerini sağlamak için sunduğu imkanları daha da artırır. Fakat bunun tam tersi olur da bu kişiler ahlak konusunda hata ederler yahut ticaret hususunda maddi imkanları değerlendiremeyip iflas ederlerse tüm bu imkanları sunan hakim kişi hem ilim öğretmekten geri durur hem de maddi imkanları kısıtlar yahut geri alır. Müfîd bu örneği vererek şuna işaret etmek istemiştir: Hakim olan kişinin aynı insanlara karşı takındığı iki farklı tavır vuku bulmuştur. İlki onların tüm

---

²⁷⁷ bkz. Nu'mânî, s. 129; Sadûk, s. 644-647.

imkânlarının karşılanması, ikincisi bu imkanların ellerinden alınmasıdır. Bu birbirine iki zıt tavrın sebebi maslahattır. Hâkim maslahatlar gereği önce o kişilere yardım ederken durumun değişmesi sebebiyle yardımını kesmiştir. Bu iki farklı yöntemin her ikisi de maslahata uygun yapılmıştır. Çelişki içermemelerinin sebebi maslahat gereği, duruma göre o şekilde davranılmasıdır.

Müfîd'e göre akıl sahibi kişiler Allah'ın bu örnektekinin bir benzeri olarak tedbir ve diğer bazı uygulamalarının kullar arasında uygulanışının bazen farklılaşmasının çelişki ve tezat olmadığına farkına varırlar. İnsanlar Allah'ın kendilerine vermiş olduğu akıl ve düşünme yetisini kullanıp bu sonuca varabilirler. Nitekim hâkim örneğindeki gibi Allah da insanlara mükemmel bir akıl ve düşünme yetisi vermiştir. Bununla birlikte yol göstermek için peygamberler ve kitaplar göndererek insanlara iyi ahlak ve iyi ameller işlemeyi; O'nu ikrar edip, peygamberlerine iman etmeyi emretmiştir. Tüm bunlar insanların maslahatına olan şeylerdir. Eğer insan Allah'ın vermiş olduğu akli yerinde ve doğru şekilde kullanır O'nun emirlerine uyar, yasaklarından kaçınırsa Allah da onları gaybî yardımları ile destekler ve hidayeti için maddi ve manevi tüm sebepleri halk eder. Fakat bunun tam tersi olur da kişi aklını kullanmaz ve Allah'ın emirlerini yerine getirmese hakim örneğinde durumun değiştiği gibi bunda da değişir. Çünkü Allah insanların maslahatını gözeterek bu emirlere uymalarını istemiştir. Bu konuda zorlukla karşılaşılan durumlar istisnadır. Kişinin can tehlikesi bulunması durumunda Allah'ı veya peygamberini inkar ederse bu durumda günah işlemiş olmaz. Görüldüğü üzere Allah kendisine inanmayı emretmiş olmasının yanında maslahat gereği durumuna göre O'nu inkar etme özgürlüğü de vermiştir. Bu iki emir durum gereği verilmiştir.

Müfîd bir başka örnek olarak hac ve cihad konusuna değinmiştir. Allah insanlara hac ve cihadı farz kılmıştır. Fakat bunları farz kılmakla birlikte bazı şartlara bağlamıştır. Kişi bunları yerine getirmeye güç yetirebilirse ve bunları yapmaya bir engel yoksa bu emirleri kesinlikle yerine getirmelidir. Eğer bunları yapacak güce sahip değilse ve yapmasında engeller söz konusu ise yapma yükümlülükleri ortadan kalkar. Kişiye herhangi bir sorumluluk yüklenmez. Kâimin gaybeti de bu şekildedir. Eğer kişiler kendi imamlarına itaat edip, ona yardımcı olurlarsa imam zuhur edebilir. Fakat insanlar ona itaat etmez, inanmaz ise imam gaybete girerek kimsenin bilmediği ve ulaşamadığı bir yere çekilir. Bu sebeple bu şartlar altında imamın gaybete girmiş olması doğal bir olaydır.

Müfîd'in açıklamalarından anlaşıldığı üzere imamın gaybetindeki sorumluluk ona inanmayıp itaat etmeyen ve yardımcı olmayan kişilere yüklenmiştir. Nasıl ki Allah'ın hac ve cihad emirlerini yerine getiremeyen bir kişinin bu eksikliği kendisine değil buna engel olanlara yükleniyorsa bu konuda da imamın gaybette olmasının sebebi olarak ona inanan kişiler cezalandırılmalıdır. İmam maslahat gereği saklanmıştır ve bu durum ortadan kalmadan zuhur etmeyecektir.²⁷⁸

İmamın gaybete girip de artık insanların ona muhtaç olmayacağı meselesinde de Müfîd diğer bazı cevaplarında yaptığı gibi benzetmelere başvurmuştur. Ona göre imam gaybete girip ortadan kaybolduysa bile insanların ona olan ihtiyaçları ortadan kalkmış olmaz. Nasıl fakir bir insan elindeki malı kaybettiğinde ona olan ihtiyacı halen devam ediyor ise imamı gaybete giren insan da halen imama muhtaçtır. Hastanın ilaca muhtaç olması, zihni şüphede olan kişinin delile olan ihtiyacı, cahilin ilme olan ihtiyacı bu konuda verdiği örneklerdendir. Bu konuda da peygamberlerin gaybetinden misaller vermiştir. Hz. Musa yahut Hz. Yunus gaybete girdiğinde de insanların onlara olan ihtiyacı devam etmekteydi.²⁷⁹

Şerif el-Murtazâ kimsenin ulaşamadığı gaybetteki imamın bir faydasının olmadığı dolayısıyla varlığı ile yokluğu arasında hiçbir fark bulunmadığı şeklindeki muhtemel bir itiraza öncelikle, imamın kendisine ulaşan bazı kişiler olduğunu söyleyerek yanıt vermiştir. İmam ile iletişimde olan kimseler olduğu için gaybete inanan kimseler ondan halen faydalanmaktadır. Eğer onun için bir yokluk (adem) söz konusu olsaydı, kullar için ondan hasıl olacak maslahat, yol göstericilik vasfı ve lütfü Allah'a bağlı olacaktı. Ayrıca yokluğun sebebi korku olamaz. Fakat onun için bir yokluk değil de korku sebebiyle gizlenme söz konusu olduğunu kabul ettiğimizde ondan elde edilecek maslahat kullara bağlı olacaktır. Onun gaybete girmesine sebep olanlar da ondan gelecek maslahatlardan faydalanamayacaktır.²⁸⁰ Dolayısıyla o halen insanların hüccetidir ve onun gaybetine inanan kimseler ondan faydalanmaktadır.

İmamın yokluğu ve gaybeti arasındaki fark Şeyh Sadûk'un da Ebu Sehl'in açıklamasından alıntı yaptığı bir mevzudur. Mukaddimesinde imam gaybette iken

²⁷⁸ Müfîd, **el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe**, s. 113-119; a.mlf, **Resâil fi'l-gaybe**, II, 5.

²⁷⁹ Müfîd, **Resâil fi'l-gaybe**, I, 16.

²⁸⁰ Murtazâ, **el-Mukni' fi'l- gaybe**, s. 55-56.

gaybet ve yokluk mefhumlarının aynı olmadığını açıklayarak kendisine yöneltilen gaybet ile yokluğun aynı olduğu şeklindeki itiraza şu şekilde cevap vermiştir: “Gaybet tamamen bir yokluk değildir. Bir kişi iyi bilinen bir yere gider ve oradaki kişiler tarafından görülür. Ama aynı zamanda diğer mekanlardan yoksundur. Bu şekilde bir kişi bazı insanların gözünde yok iken diğerleri için vardır. Ve bazen de düşmanlarından gizlidir, dostlarından gizli değildir. Bu zaman da onun için yok denilir.” O yokluk kavramını İmam Mehdi bağlamında düşünüldüğünde onun gizli olması düşmanlarından ve onun sırrını tutamayacak olan arkadaşlarından gizli olması anlamına geldiğini iddia etmiştir.²⁸¹

3. 5. Gaib İmam ve Mucize Meselesi

İmamların peygamberler gibi mucize göstermesi meselesi de İmâmiyye’ye itiraz edilen konulardan biridir. Muhalifler imamın doğuşundan sonra gaybete girmesinden zuhur edene kadar geçecek süre içerisinde birçok kişinin gelip geçeceği fakat bu sürede kimsenin onu göremeyeceği ve görmesinin, bilmesinin de mümkün olmaması ve onun zuhur ettiğinde kendisini tanıtmaması için bir mucizeye ihtiyacı olması konusunda eleştirmişlerdir. Çünkü İmâmiyye’ye göre kâim imamın, zuhur edeceği zaman kendisini tanıtmaması için bir mucizeye ihtiyacı olacaktır. Ancak bu şekilde imameti ispat edilebilir. Çünkü muhaliflerin de dediği gibi kimsenin onu görmek yahut yerini bilmek gibi bir imkânı yoktur. Fakat mucize meselesi burada bir sorun teşkil etmektedir. Çünkü İslam mezheplerinde mucize peygamberlere özgü bir durum olarak görülmüştür. Oysa burada İmâmiyye imamlara da mucize imkanı atfederek peygamberlik ile imameti yakınlaştırmışlardır.

Bu konuda Şeyh Müfîd imamın özellikleri bahsini açıklamakla cevabına başlar. Birçok hadis ve rivayette imamın özellikleri açıklanmaktadır. Ayrıca imam zuhur etmeden önce gerçekleşecek alametler de bize ahbâr aracılığı ile ulaşmıştır. Bu rivayetler Hz. Peygamber’den olduğu gibi on iki imamdan da nakledilmiştir. Müfîd burada kâimin kıyamından önce gerçekleşecek alametlerden bazılarını Şeyh Sadûk’un eseri *Kemâlî’ d-dîn*’den rivayetlerle aktarmaya çalışmıştır. Bunlardan birisi Süfyânî isimli birinin kılıçla kıyam etmesi ve daha sonra birçok insanı katletmesidir. Hz. Hüseyin’in torunlarından birinin Medine’de silahlı bir kıyam başlatması ve halkı kâim imama inanmaya davet

---

²⁸¹ Sadûk, s. 61.

etmesi daha sonra bazı kişilerce onun şehit edilmesi de yine alametlerden biridir. Daha önce de Müfîd'in bahsettiği Beydâ'da donanımlı bir ordunun yere gömülmesi alameti de burada zikredilmiştir. Bu gibi alametler sadece Şii kaynaklı kitaplarda değil Sünni kaynaklarda da Hz. Peygamber'den nakledilerek bize ulaşmıştır. Bu haberler bize ulaştığı gibi gelecek nesillere de aktarılacaktır. Dolayısıyla onlar ilk nesil olmasalar bile bu rivayetleri kaynaklardan öğreneceklerdir.

Mucize ve peygamberlik meselesine gelince, Müfîd bu konuda da şu şekilde bir açıklama yapmıştır: “İmamın birtakım mucizeler gerçekleştirmesi onun peygamber olduğunu göstermez. Çünkü mucize yalnızca peygamberlik iddiasının doğrulanması için gerçekleştirilmez. Mucizenin başka amaçları da vardır. İddia eden kişinin iddiasının ve kendisinin doğruluğuna da delalet etmektedir.” Görüldüğü gibi Müfîd'e göre mucize peygamberlik iddiası dışında başka iddiaların ispatında da kullanılabilir. Ayrıca imamet ile nübüvvetin bu konuda karışması mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in son peygamber olması ve kıyamete kadar ondan sonra bir peygamberin gelmeyeceği meselesi her Müslüman tarafından bilinen ve delillerle kesinliği ispatlanmış bir meseledir. Bunu ehli beyt imamları da beyan etmişlerdir. Dolayısıyla mucize gösteren kişi bir peygamber olabileceği gibi bir başkası da olabilir. Fakat bu kişi herhangi biri değil her türlü günahattan arınmış, temiz biri olmalıdır. Bu şekildeki bir iddia ile mucize gösterebilecek kişiler sınıfına imamlar da dahil edilmiştir. Çünkü imamlar da daha önce bahsettiğimiz gibi peygamberler gibi masum insanlardır.

Müfîd daha sonra Kuran-ı Kerim'den örnekler vererek mucizenin sadece peygamberlere has bir şey olmadığını ispat etmeye çalışmıştır. Verdiği misallere göre Kuran-ı Kerim'de Âl-i İmrân suresi 37 ve 38. ayetlerinde Zekeriya peygamberin Hz. Meryem'in yanına her gittiğinde rızkının hazır olduğunu gördüğü belirtilmiştir. Hz. Bu yemeklerin kim tarafından gönderildiğini sorduğunda ise Hz. Meryem onların Allah tarafından gönderildiğini söylemiştir. Görüldüğü gibi Hz. Meryem bir peygamber olmamasına rağmen böyle bir mucize gerçekleşmiştir. Müfîd'e göre o bir salih kuldur ve bu mucize Allah tarafından ona verilmiştir. Bir başka örnek olarak Kasas suresinde zikredilen Hz. Musa'nın annesine Allah'ın vahiyetmesi meselesidir. Ayette Allah onun annesine vahyettiğini ve eğer düşmanlardan korkarsa onu denize bırakması ve korkmamasını söylediğini belirtmiştir. Müfîd'e göre bu da mucizenin sadece peygamberlere özgü bir şey olmadığını delilidir. Eğer sadece vahiy peygamberlere özel olan bir durum olsaydı

Kuran-ı Kerim’de Hz. Musa’nın annesine vahiy edildiği zikredilmezdi. Müfîd bu örneklerden gâib imamın da mucize göstermesinin mümkün olduğu sonucuna varmıştır. Ona göre peygamber olmayan kişilere bu şekilde mucizeler bağışlanıyorsa imam mehdiye de mucize bahşedilebilir. Bu akla ters bir durum değildir. Ayrıca gâib imam bu mucizeler ile diğer yalancı imamlardan ayrılacak gerçek mehdi ortaya çıkacaktır. Kâim zuhur ettiği zaman bu mucizeler sebebiyle halk onun mehdi olduğunu anlayacaktır.²⁸²

İmamların peygamberler ile aynı özelliklere sahip olup olmadığı Sadûk’a sorulunca muhaliflerin biraz düşünme ile bu cevabı bulabileceklerini söylemiştir. Ona göre bir peygamberin özelliklerinin tamamının bir imam için de var olması gerekmektedir. Çünkü nübüvvet imametın kaynağıdır. İmamlar peygamberlerin halefleri ve Allah’ın peygamberlerden sonra insanlar üzerindeki hüccetleridir. İnsanların onlara itaati de zorunludur. Eğer onlar peygamberlerin özelliklerini taşımasaydı cihad, iyiliği emretme kötülükten sakındırma gibi emirleri uygulamaları da mümkün olmazdı. Bunların yanında imamlar da yaratılmışların hüccetidir. Onlara itaat tıpkı peygamberlere itaat gibi zorunludur. Bunun delili olarak Nisa suresi 59. ayet zikredilmiştir. Ayette bahsedilen kişiler Hz. Peygamber’in halefleri yani imamlardır. Allah insanlara peygamberlere itaati zorunlu/vacip kıldığı gibi imamlara da itaati bu yolla vacip kılmıştır.²⁸³

3. 6. Gaybet Döneminde Halkın Durumu Meselesi

İmamlarını kaybetmiş Müslümanların ne yapacağı sorusu ve o dönemde yaşanan şaşkınlık ve belirsizlik Şia’nın gaybet hususunda en çok itiraz gördüğü konulardandır. Nitekim muhalifler gaybetin başladığı ilk dönemden itibaren bu konuda sorular yöneltmişlerdir. Eserleri birçoğu da bu şaşkınlık dönemindeki ihtilafları ortadan kaldırmaya ve muhaliflerin sorularını cevaplandırmak üzere telif edilmiştir. Sadûk’un eserini bu amaçla kaleme aldığını daha önce de ifade etmiştik.

Daha çok akli izahlarla muhaliflere cevap veren Şeyh Müfîd bu konuda yine bazı kıyaslamalar yaparak durumu izah etmeye çalışmıştır. İtirazı yönelten kişi imamın gaybete girmesi şeklindeki bir olguyu kabul ettiğini varsaydığında bu defa ortaya geride

---

²⁸² Müfîd, **el-Fusûsü'l-aşere fi'l-gaybe**, s. 121-125.

²⁸³ Sadûk, s. 24-25.

kalan insanların ne yapacağı gibi bir meselenin ortaya çıktığını söylemiştir. Soruda imamın gaybeti esnasında geride kalan mükellefin hükümlerini bilmediği konuda nasıl davranacağını ve kime başvuracağı gibi sorular sıralanmıştır. Özellikle tartışmalı konularda tarafların ne şekilde davranacağı problemi ortada büyük bir sorun olarak durmaktadır. Müfîd bu soruya şu şekilde cevap vermiştir: “İmam her zaman yönelilen makamdır ve vazifelerinden biri de iki şey arasındaki ihtilafı sona erdirmektir. Bir diğeri de mükelleflere şeriat hükümlerini, din ve dünyanın maslahatlarından diğeri işleri beyan etmektir. Bu konuda İmama güç yetiremeyeceği şey vacip değildir. İmam zalimlerin uygulamaları sebebiyle gaybete girdiği için o yokken ihtiyaç duyulup da yerine gelmeyen her türlü zararın cezası/günahı zalimlere atfedilir. Fakat insanlar imam yokken şeriatın hükümlerini öğrenmek için şianın fakihlerine başvururlar. Başlarına gelen sıkıntılı olayları fukaha çözüme kavuşturmaya çalışır. Bu konuda fukaha dışında başvuru kaynaklarından ikisi de akıl ve aklın verdiği hükümdür. Nitekim ortada şer’î hüküm olmadığında başvuru şey akıldır.”²⁸⁴

Müfîd açıklamasının devamında nassın yokluğu esnasında aklın hükümlerine tabi olduğunu belirtmiştir. Bu konuda temel alınan şey “Eşyada aslolan ibahadır.” şeklindeki hukuk kuralıdır.²⁸⁵

Aynı konuda Şeyh Sadûk’e Hz. Musa’nın gaybette olduğu dönemde ona itaatin zorunlu olmadığı çünkü onun kendini gizlediği için insanları davet etmediği şeklinde bir itiraz yöneltilmiştir. Buna cevap olarak o Allah’ın Hz. Musa’nın kavminin o doğmadan önce ondan haberdar olduklarını bildirdiğini, onun emirlerini bildiklerini ve onu beklediklerini de belirttiğini söylemiştir. Aynı zamanda Hz. Musa’nın bazı takipçilerine peygamberliği haber verilmiş ve bazılarına da Musa adında birinin gelip onları kendi yoluna davet edeceği bildirilmiştir. Bu durum Hz. Peygamber’de de benzerdir. Onun da doğmadan ve peygamberliği gelmeden önce sıfatını, ismini bilen Abdulmuttalib, Ebu Talib, Rahip Bahira, Satih el-Kâhin, Yusuf el-Yehudi, Zeyd b. Amr b. Nefil gibi kişiler vardı. Bununla ilgili haberler avam arasında da bilinmekte idi. Fakat sahibu zaman için duurm böyle değildir. Ona kadar gelecek hüccetlerin yerleri ve bilgileri belli olsa da onunki gizlidir. Bu gizli olan şeyleri ancak marifet ehli olan yakınları bilir, zuhur

---

²⁸⁴ Müfîd, **Resâil fi’l-gaybe**, I, 13-14.

²⁸⁵ Müfîd, **Resâil fi’l-gaybe**, I, 15.

alametlerini anlarlar. Fakat hem onun gaybeti hem de zuhuru konusunda küfür ve inkar ehli cahildirler.²⁸⁶

İmam gaybette iken yerinin bilinmemesine ve görülmemesine rağmen halkın ne yapacağını soran muhaliflere Şeyh Sadûk bu durumda şianın kâimin varlığına, imametine, seçkin olan kişilerine sarılmaları gerektiği şeklinde yanıt vermiştir. Halka kâim gaybette iken şianın faziletli, soylu kişilerine, kâimin doğumu ve velayetini teyid eden kişilerine, kitap ve sünneti bilen âlimlerine sarılmalarını tavsiye etmiştir.²⁸⁷ Ayrıca imam yokken bir problem hakkında bilgiye ihtiyacı olan da Peygamber gaybette iken müslüman olan birisi ne yapıyorsa o da onun yaptığını yapacaktır.²⁸⁸

Gâib imamın fetva verip veremeyeceği meselesi de yöneltilmiş sorulardan biridir. Sadûk imamın uzun süre yetkilerini durdurmasının mümkün olduğunu söylemiştir. Ona göre imam başkaları ile görüşmekten kendini men edebilir. Hatta fetva verme, ilim öğretme ve bazı konularda açıklamalar yapma hususlarından bile geri durabilir. Fetva versin ya da vermesin asıl hüccet kâimin kendisidir. Sabit olan, âlemde aynıyla mevcut olan ve inanılması vacip olan odur. Bir peygamberin fetva vermemesi, ilim öğretmemesi durumunda peygamberliğinin iptal olmaması gibi bir imam da bunlardan kendini geri bıraksa hüccetliği iptal olmaz. Kâim korku sebebiyle gaybete girip kendini bunlardan geri çektiği için halen Allah'ın hüccetidir, bu iptal olmaz.²⁸⁹

İmamın yokluğu esnasında halkın durumunun ne olacağı meselesi Şerif el-Murtazâ'nın da açıklamada bulunduğu bir konudur. Eğer kendisine imam gaybette iken hadlerin ikamesinin ne olacağı sorulursa o kişiye bu konunun çok açık olduğunu söyleyeceklerini ifade etmiştir. Şöyle ki, suçu işleyen kişi hayatta iken imam ortaya çıkarsa ve suçu da delil ve ikrar ile sabit olursa, imam had cezasını ona kendisi uygular. Ancak suç işleyen ölümü nedeniyle had cezası uygulanmazsa, bunun günahı imamı korkutup gaybete mecbur edenlere aittir. Hadlerin uygulanmasında şeriatın nesh

---

²⁸⁶ Sadûk, s. 29-30.

²⁸⁷ Sadûk, s. 81.

²⁸⁸ Sadûk, s. 91.

²⁸⁹ Sadûk, s. 90.

edilmesi mümkün olamaz. Çünkü nesih ancak, imkân varken hadleri uygulama farzı düşerse ya da hadleri uygulamayı engelleyen sebepler ortadan kalkarsa olabilir.²⁹⁰

3. 7. On İkinci İmamın Zuhuru Meselesi

Gaybette olan on ikinci imamın gaybetinin uzaması, bunun mümkün olup olmadığı ve daha ne kadar uzayacağı gibi meseleler ve cevapları önceki başlıklar altında ele alınmıştır. Bu sorularla birlikte onun ne zaman zuhur edeceği tartışmaları da insanların zihnini oldukça karıştıran bir mesele olmuştur. İlk başlarda bunun için bazı tarihler verilmiş olsa da gaybetin bu tarihlerde gerçekleşmemesi ve giderek uzaması sebebiyle Nu‘mânî gibi müellifler, imamın isimlendirilmesinin yanında zuhurunun dahi tarihlendirilmesinin yasak olduğu şeklindeki hadislerle eserlerinde yer vermiştir.²⁹¹ Müellifler eserlerinde onun zuhuru ve alametleri ile ilgili gerek Hz. Peygamber’den gerekse de imamlardan haberler nakletmişlerdir.²⁹² Biz konumuzun sınırları dışında kaldığı için bu hadislerle ayrıca değinmeyeceğiz. Fakat konuya verilen cevaplar içerisinde Şeyh Sadûk’un yaklaşımını önemli olması açısından burada zikretmek durumundayız.

Şeyh Sadûk’a neden Müslümanlar müşrikler karşısında zor duruma düşmüş olduğu zaman Hz. Peygamber’in zuhur etmediğini soran kişiye Hz. Peygamber’in Ebû Tâlib’in yanına sığınmış olduğu ve bunun da Allah’ın dilemesi ve izni ile gerçekleştiği dolayısıyla gaybetin onun iznine kaldığı şeklinde cevap vermiştir. Sadûk ahbârî yaklaşımının hâkim olduğu bir şekilde meselenin sorgulanamayacağını belirterek şöyle demiştir: “Allah ile ilgili meselelerde neden ve nasıl şeklinde sorular sorulmaz. Aynı şekilde imam onun izni ile gaybettedir ve o ne zaman dilerse o zaman zuhur edecektir.”²⁹³

İmamın gaybetten çıkışıyla ilgili değinilmesi gereken meselelerden biri de imamın destekçilerinin çokluğu meselesidir. Muhalifler ile tartışma yapılan meclislerin birinde tartışma, gaybet meselesine gelmiş ve muhaliflerden biri Şia’nın Ca‘fer es-Sâdık

---

²⁹⁰ Murtazâ, *el-Mukni‘ fi’l- gaybe*, s. 58.

²⁹¹ Bu hadisler için bkz. Nu‘mânî, s. 194-199; Sadûk, s. 648.

²⁹² Nu‘mânî, s. 165, 168, 187; Sadûk, s. 649-656.

²⁹³ Sadûk, s. 88.

kanalıyla delil olarak kullandığı bir hadisi öne sürmüştür. Sadûk'un da eserinde yer verdiği²⁹⁴ bu hadise göre imam için Bedir ehlinin sayısı kadar kişi toplandığında imama kılıç ile zuhur etmek vacip olmaktadır. Muhaliflerin sorusuna göre hâlihazırda şianın sayısı bilinmesine ve bu şekildeki bir hadis zikredilmesine rağmen imam nasıl olmuştur da gaybete girmiştir? Müfîd'e göre şianın sayısının Bedir ehlini aşacak derecede fazla olduğunu tam olarak bilmemekteyiz. Fakat bunu bilsek bile bu topluluğun bu güne kadar bir araya gelmesi gerekirdi. Bu şekilde özellikler taşıyan bir topluluk bir araya gelseydi de imamın zuhuru vacip olurdu. Bunun yanı sıra hâlihazırda takiyye şeklinde bir mesele vardır ve Bedir ehli kadar bir kalabalık bir araya toplanmamıştır. Ayrıca bu hadiste kastedilen mana sadece kemmiyet bakımından değildir. Burada o topluluğu oluşturanların taşıdığı vasıflara da vurgu yapılmaktadır. Fakat görülmektedir ki şîi topluluk henüz bedir ehlinin vasıfları ve sıfatlarını kendisinde toplamamıştır. Bu vasıfları Müfîd, cesaret, sabır, cihat konusunda samimiyet ve ihlas, ahireti dünyaya tercih etmek, kuvvetli bir akıl şeklinde sıralamıştır. Fakat şia henüz tüm bu vasıfları kendisinde bulundurmamaktadır. Tüm şartlar yerine geldiğinde imam bir an bile gaybette durmayacak ve zuhur edecektir.²⁹⁵

Yukarıda muhaliflerin delil gösterdiği hadis esasen bir ayete dayandırılmaktadır. Nu'mânî de Ca'fer es-Sâdık'tan nakledilen bu hadisi ve onun dayandırıldığı Hûd suresi 8. ayeti zikretmiş ve Ca'fer es-Sâdık'ın ayette belirtilen azabın kâimin kıyâmı olduğunu, sayılı ümmetin ise yukarıda da belirtildiği üzere Bedir'de savaşan kişilerin sayısı kadar olan ashâbı olduğunu bildirdiğini aktarmıştır.²⁹⁶

İmamın zuhuru hususunda Şerif el-Murtazâ'nın da bazı açıklamaları olmuştur. Muhaliflerin kendisine sorması muhtemel olan soruları ve ona vereceği cevapları sıralayan Murtazâ, bu sorulardan biri olarak Allah'ın düşmanlarından korkması sebebiyle gaybete giren imamı, ona bir zarar gelmeyecek şekilde ortaya çıkarmasının mümkün olup olmadığı sorusunu zikretmiştir. Buna cevap verirken imamın görevleri ve insanlara nasıl fayda sağladığını açıklamıştır. Ona göre imam kulların cenneti kazanmasına vesile olan, mallarını taksim eden, açıklarını kapatan, işlerini yöneten,

---

²⁹⁴ Sadûk, s. 654.

²⁹⁵ Müfîd, **Resâil fi'l-gaybe**, III, 11-12; IV, 4.

²⁹⁶ Nu'mânî, s. 160.

hüküm koyup kaldıran, işleri sonuca bağlayan kimsedir. Allah'ın onu her türlü tehlikeden emin bir yere koyması da mümkündür. Fakat zikredilen tüm bu işlerin hepsi ancak karşılıklı görüşme ve bir arada bulunma ile olmaktadır. Dolayısıyla eğer ona ulaşma imkanı ortadan kalkarsa ve artık ulaşılamaz duruma gelirse imama ihtiyacın da bir manası kalmamaktadır.²⁹⁷

Şerif el-Murtazâ'nın cevapladığı bir başka soru da gaybetin düşmanlar sebebiyle gerçekleşmesine rağmen imamın neden velilerden de saklandığı ve onlara görünmediği meselesidir. Gaybet korku ve düşmanlar sebebiyle gerçekleşmiştir diye iddia eden İmâmiyye açısından bu bir çelişki teşkil etmektedir. Murtazâ bu konuya nasıl cevap verildiğini naklederek açıklamaya çalışmıştır. İmamın dostlarından gizlenmesinin sebebi onlarla görüşmekten korkmasına mani değildir. Onlarla görüşüp, haberi yayılır ve de onlar imamları toplanmaları hakkında konuşurlar ve bu durum -kasıtsız bile olsa- imamın düşmanlardan korkmasına sebep olabilir.²⁹⁸ Dolayısıyla her türlü tehlike ihtimaline karşı imamın gizlenmesi gerekmektedir.

---

²⁹⁷ Murtazâ, *el-Mukni' fi'l- gaybe*, s. 57-58.

²⁹⁸ Murtazâ, *el-Mukni' fi'l- gaybe*, s. 62.

SONUÇ

H. Peygamber'den sonra Müslümanların dinî ve siyasî idaresini üstlendiğine inanılan on iki imamdaki on birincisi olan Hasan el-Askerî'nin vefatı sonrası, Şia içerisinde bir sonraki imamın kim olacağı hakkında bir ihtilaf meydana gelmiş ve konu hakkında birbirinden farklı iddialar dillendirilmiştir. Bu karmaşa ortamında insanlardan bazıları onun halef bırakmadığını söylerken bazıları da doğumunu insanlardan gizlediği bir oğlunun olduğunu fakat bu çocuğun öldürülme korkusuyla h. 260/874 senesinde saklanarak gaybete girdiğini iddia etmiştir. Bu iddiayı dillendiren grup ana bünyeden ayrılarak zamanla İmâmiyye fırkası altında toplanmıştır. Fırkaya göre imam, insanların ulaşamayacağı bir yerde gizlenmektedir ve kıyamete yakın bir zamanda zuhur edip dünyada adaleti hakim kılacaktır.

Şî-İmâmiyye'de on ikinci imam olarak kabul edilen Muhammed b. Hasan el-Mehdî hakkındaki gaybet iddiasının tek sebeple açıklanamayacak bir arka planı vardır. Temelleri farklı din ve kültürlerle dayandırılan ve dinî, sosyo-kültürel, ekonomik ve psikolojik birçok farklı boyutu bulunan bu düşünce, ilk defa İmâmiyye'de ortaya çıkmış değildir. Tarih boyunca endişe, korku ve yenilgi dönemleri geçiren hemen her toplum, bir kurtarıcı beklentisi ile bu bunalım dönemlerini atlattırma çalışmıştır. İslam tarihi sürecinde de yaşanan siyasî ve dinî tartışmalar, grup üyelerinin liderlerine insanüstü vasıflar atfetmelerini ve onlar hakkında mehdilik gibi kurtarıcılık vasfı barındıran iddiaları dillendirmelerini kolaylaştırmıştır. Bu iddialardan biri de benzer şekilde İmâmiyye tarafından on ikinci imamları hakkında dillendirilmiş; düşünce zamanla mezhep içerisinde bir inanç esasına haline getirilmiştir.

Dönemin diğer fırka ve gruplarının iddia ve itirazları karşısında İmâmiyye, on ikinci imamın varlığını ve gaybete girdiğini ispat etmeye çalışmıştır. Bu süreçte İmâmî alimler ve dönemin etkili aileleri de doktrinin kabul edilmesi ve sistemleştirilmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Özellikle gaybeti izah etmeye çalışan ilk dönem alimleri gaybetle ilgili eserler telif etmeye başlamışlardır. Çoğunluğu ahabî merkezli olan ve gaybetle ilgili rivayetleri aktarmayı amaçlayan bu eserler arasında gaybetin mantıksal bir zemine oturtulmaya çalışıldığı çalışmalar da bulunmaktadır. Bu bağlamda Küleynî, Nu'mânî ve Şeyh Sadûk gibi Hz. Peygamber ve imamlardan gelen rivayetleri aktarmak üzere eser kaleme almış müelliflerin yanı sıra Ebu Sehl en-Nevbahtî ve İbn Kibbe er-Râzî gibi

gaybete akli izahlar getiren kelamcılar da mevcuttur. Bu isimler, ileride Şeyh Müfid'in sistemleştirip, Şerif el-Murtazâ'nın sürdürdüğü Usûlî düşüncenin temellerinin dayandığı gaybet izahlarında bulunmuşlardır.

Gaybet inancının izah ve ispatının yapıldığı bu eserlerden önemi bakımından beş tanesini incelediğimiz çalışmamızda, sırasıyla Nu'mânî, Şeyh Saduk, Şeyh Müfid ve Şerîf el-Murtazâ'nın ilgili eserlerinde gaybet inancının naklî ve aklî delilleriyle nasıl temellendirildiğini ortaya koymaya çalıştık. Eserlerde öncelikle konumuz bağlamında gaybet düşüncesiyle ilgili problemleri tespit ettik ve müelliflere yöneltilen eleştiri ve sorulardan yola çıkarak önemli problemlerin var olduğunu gördük. Bu problemler tespit edebildiğimiz kadarıyla, imam mefhumu ve bir imamın gerekliliği, masumiyeti, on ikinci imamın varlığı ve doğumu, gaybeti, gaybetin süresi, imamın uzun yaşaması, gaybette olan bir imamın faydası, gaybet döneminde halkın durumu ve imamın mucize göstermesi gibi meselelerdir. Bu problemlere cevap ararken müelliflerin eserlerini nakil ve akıl şeklinde iki farklı temayül merkezinde kaleme aldıkları görülmüştür.

İlk dönem müelliflerinden Nu'mânî ve Şeyh Sadûk eserlerini genel olarak Hz. Peygamber, imamlar ve diğer bazı râvîlerden gelen haberleri tasnif ederek kaleme almıştır. Bu bağlamda biz de gaybetle ilgili müelliflerin aktarmış oldukları rivayetleri kaynağını göz önünde bulundurarak belirlediğimiz başlıklar altında sıraladık.

Her iki müellifin de eserlerini her ne kadar ahbar merkezli kaleme almış olsalar da zaman zaman kendi yorumlarına yer verdiklerini ve bazı durumlarda aklî izahlarda bulunmuş olduklarını gördük. Özellikle Şeyh Sadûk, *Kemâlü'd-din ve temâmu'n-ni'me*'nin mukaddimesinde imamın gaybeti meselesine geçmeden önce halifelik ve imamet meselesini uzunca izah etmeye çalışmıştır. Ayrıca Sadûk'un eserinde Ebû Sehl en-Nevbahtî'den imamın varlığının aklen de bilinebilecek bir husus olduğu şeklindeki rasyonel yorumları da aktardığı görülmektedir. Kanaatimizce gaybetin temellendirilmesinde en önemli nakli delillerin toplandığı eser olmasına rağmen Sadûk'un bu şekildeki yorumlara yer vermesi gaybetin izahı noktasında önem taşımaktadır. Ayrıca nakil merkezli eser olma noktasında zirve olan bu eserden önce, gaybetle ilgili rasyonel açıklamaların var olması gaybetin akli temellendirilmesinin Şeyh Müfid ile başlamadığını göstermektedir.

Eserlerini akılcı bir yaklaşım ile telif eden müellifler Şeyh Müfîd ve Şerîf el-Murtazâ ise mezkur problemlere yönelik rasyonel açıklamalarda bulunmuşlardır. Biz de problem odaklı belirlediğimiz başlıkların altında bu açıklamalara yer vermeye çalıştık. Müelliflerin, incelediğimiz eserlerinde yalnızca birkaç yerde imamlardan gelen ahbâra atıf yaptıklarını tespit ettik. Kendilerine yöneltilmiş olan itirazlara yahut “şayet denirse” şeklinde başlayan sorulması muhtemel sorulara, “biz de deriz ki...” şeklinde yanıtlar verdiklerini gördük. Ayrıca bu konuda Şeyh Müfîd’in meseleleri izah tarzının öğrencisi Şerîf el-Murtazâ tarafından devam ettirildiği sonucuna vardık.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, ele aldığımız bu eserlerin ortak noktası, gaybet inancının izahına geçmeden önce bir imamın varlığının gerekliliği ve masumiyet meselelerini izah etmeleridir. Meseleleri izah şekilleri farklı olsa da her müellif, gaybet inancı için öncelikle imamet gerekliliği ve imam olacak kişinin masum olmasının zorunluluğuna dikkat çekmiştir. Müellifler bu iki mesele açıklandıktan sonra ancak diğer meselelerin izahına geçmişlerdir.

Eserlerin genel değerlendirilmesinden sonra belirtilmelidir ki ahbar merkezli eser müelliflerinden Nu‘mânî’nin bazı hadislerinde çelişkiler tespit edilmiştir. Örneğin Nu‘mânî, imamın gaybetten ne zaman zuhur edeceğine dair rivayet ettiği bir haberde onun 120 sene yaşayıp kaybolacağı ve sonrasında 32 yaşında bir kişi olarak zuhur edeceğini belirtmektedir. Fakat sonrasında aynı eserde naklettiği bu rivayetler ile çelişkili olarak imamın zuhurunun vakitlendirilmesinin yasak olduğuna dair rivayetleri aktarmıştır. Bu çelişkiler sebebiyle konuyla ilgili rivayetlerin sıhhati konusunda akıllarda soru işaretleri belirmektedir. Fakat amacımızı ve çalışma için belirlenen sınırları aşma söz konusu olduğundan bu rivayetlerin sıhhat araştırması yapılmamıştır.

Şî‘-İmâmiyye’de halen varlığını sürdüren gaybet düşüncesinin, on ikinci imam için ilk ortaya atıldığı günden bu zamana kadar konunun Şî‘ müelliflerce güçlü bir şekilde savunulmaya çalışıldığını ve müelliflerin gaybetle ilgili problemlere çözüm üretme çabasında olduklarını gördük. Eserlerini incelediğimiz müelliflerin, dönemlerinde öne çıkan isimler olduğu da göz önünde bulundurulduğunda konunun tarih boyunca önemini korumuş olduğu ve bundan sonra da üzerinde çağdaş araştırmalar yapılmaya değer bir konu olacağı rahatlıkla söylenebilir.

KAYNAKÇA

- AKHTAR, Waheed, **Early Shi'ite Imamiyyah Thinkers**, New Delhi: Ashish Publishing House, 1988.
- AMIR-MOEZZI, Mohammad Ali, **The Divine Guide in Early Shi'ism**, Albany : State University of New York Press, 1994.
- ARJOMAND, Said Amir, "İmâmiyye Şiası'nda İmâmet Krizi ve Gaybet Kurumu: Sosyo-Tarihi Bir Bakış Açısı", Ali Avcu (Çev.), **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 14, (2010), sy. 2, s. 535-568.
- ATALAN, Mehmet, "Şii Kaynaklarda Muhammed b. Hasan el-Mehdi'nin Tarihi ve Menkabevi Kişiliği", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 7 (2002), s. 95-112.
- BAĞDÂDÎ, Abdulkâhir, **el-Fark beyne'l-fırak**, Beyrut: Dâru'l-mârifet, 2008.
- BOZAN, Metin, **İmamiyye'nin İmamet Nazariyesinin Teşekkül Süreci**, İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.
- BULUT, Halil İbrahim, **Dünden Bugüne Siyasi-İtikadi İslam Mezhepleri Tarihi**, 1.Basım, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- BULUT, Halil İbrahim, "İlk Dönem İmami Kaynaklarda Gaybet Anlayışı", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. VIII/2, (2004), s. 49-68.
- BULUT, Halil İbrahim, "Şiî Fırkalarda Gaybet ve Ric'at İnancı", **İslâmiyât**, c. 8, (2004), sy. 1, s. 139-156.
- BULUT, Halil İbrahim, "Şeyh Müfîd Ve İmâmiyye Ekolünde Gaybet İnancının Aklîleşmesi", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. IX, (2005), sy. 1, s. 175-202.
- CROW, Douglas S., "Ghaybah", **Encyclopedia of Islam, Second Edition**, Lindsay Jones (Ed.), New York, c. 5, 1987.
- DAFTARY, Farhad, "The Earliest Isma'ilis", **Arabica**, Leiden, vol. 38, (1991), s. 214-245.
- DAFTARY, Farhad, "Muhammed b. İsmâîl el-Mektûm", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005.
- EBU MUHAMMED, Seyyid Muhsin b. Abdülkerim b. Ali Muhsin Emin, **A'yanü's-Şia**, Hasan el-Emin (Thk.), Beyrut : Dâru't-Taaruf, 1983.

- EL- KATİP, Ahmed, **Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi**, Mehmet Yolcu (Çev.). Ankara: Kitâbiyât, 2005.
- EŞ'ARÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail, **Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve ihtilâfü'l-musallîn**, Nuaym Zerzûr (Nşr.), Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2009.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, **Günümüz İslam Mezhepleri**. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, **İmamiyye Şiası**, 2. Basım, İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, "Gâib", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1996.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, "İsnâaşeriyye", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- GÖKALP, Yusuf, "Zeydiyye", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- HAKYEMEZ, Cemil, **Şia'da Gaybet İnancı ve Gaib On İkinci İmam**, İstanbul: İSAM Yayınları, 2009.
- HODGSON, Marshall G. S., "How Did The Early Shi'a Become Sectarian?", **Journal of the American Oriental Society**, vol. 75, (1955), s. 1-13.
- HUSSAİN, Jassim M., **The Occultation of Twelfth Imam**, Cambridge: The Muhammadi Trust, 1982.
- İBN MANZUR, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî, **Lisânu'l-Arab**, Beyrut: Dâru's-Sadr, 1968.
- İLHAN, Avni, **Mehdîlik**, İstanbul: Beyan Yayınları, 1993.
- İLHAN, Avni, "Bedâ", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. c. 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- KAZVÎNÎ, Muhammed Kazım, **el-İmam el-Mehdi mine'l-Mehdi ile'z-zuhur**, Beyrut: Müessesetü'l-Vefa, 1987.
- KOHLBERG, Etan, "Gaybet Öncesi Şia' da İmam ve Toplum", Mazlum Uyar (Çev.), **Dini Araştırmalar**, c. 3, (2000), sy. 7, s. 227-256.
- KÜLEYNÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak, **el-Usûl mine'l-Kâfi**, Ali Ekber el-Gaffarî (Tsh.), 3. Basım, Beyrut: Dâru Saab, 1980.
- MACDONALD, D. B.ve M. G. S. Hodgson, "Ghayba", **The Encyclopedia of Islam, New Edition**, B. Lewis, Ch. Pellat ve J. Schacht (Ed.), Ledien: Brill, c. 2, 1991.

- MADLUNG, Wilfred, “İsnaaşeriyye’ye Göre İmamın Gaybetinde Selahiyet Meselesi”, Bülent Ünal (Çev.), **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, (1994), sy. VIII, s. 539-551.
- MÜFÎD, Muhammed b. Muhammed, **Resail fi’l-gaybe**, (Silsiletü Müellefâti ’ş- Şeyh el-Müfîd içinde), Kum, h. 1414/1993.
- MÜFÎD, Muhammed b. Muhammed, **el-Fususü’l-aşere fi’l-gaybe**, (Silsiletü Müellefâti ’ş- Şeyh el-Müfîd içinde), Kum, h. 1414/1993.
- MÜFÎD, Muhammed b. Muhammed, **el-İrşâd**, Kum: Müessesese Al’ul-Beyt li İhya’it-Turas, h. 1413.
- NEVBAHTÎ, Ebu Muhammed el-Hasan b. Musave Sa’d b. Abdullah el-Kummî, **Şîh Fırkalar**, Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu ve Ramazan Şimşek (Çev.), 1. Baskı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- NU’MÂNÎ, Muhammed b. İbrâhim b. Cafer İbn Ebû Zeyneb, **Kitabü’l-gaybe**, Beyrut: Müessesetü’l-A’lemi li’l-matbuât, 1983.
- ONAT, Hasan, “Ebû Hâşim, Abdullah b. Muhammed”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 10, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.
- ÖZ, Mustafa, **İmamiyye Şiasında On ikinci İmam ve Mehdi İnancı**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.
- ÖZ, Mustafa, **Başlangıçtan Günümüze Şiilik ve Kolları**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2011.
- ÖZ, Mustafa, **Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü**, 1. Basım, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- ÖZ, Mustafa, “İsmailiyye”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.
- ÖZ, Mustafa, “Muhammed b. Hanefiyye”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005.
- ÖZ, Mustafa, “Muhammed b. Abdullah el-Mehdî”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2005.
- ÖZ, Mustafa, “Takıyye”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 39, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- SADÛK, İbn Bâbaveyh el-Kummî, **Kemâlû’d-din ve temâmu’n-ni’me**, Ali Ekber Gaffâri (Nşr.), Kum, 1984.
- SACHEDINA, Abdulaziz, **Islamic Messianism**, Albany: State University of New York Press, 1981.

- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, **Dinlerde Mehdi Tasavvurları**, Samsun: Sidre Yayınları, 1997.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, **Dinlerde Yükseliş Motifleri**, Ankara: Vadi Yayınları, 1996.
- ŞEHRİSTÂNÎ, Muhammed Abdülkerim, **el-Milel ve'n-nihâl**, 9. Baskı, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2008.
- ŞERÎF EL-MURTAZÂ, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hüseyin el-Musevi, **el-Mukni' fi'l-gaybe**, Muhammed Ali el-Hekim (Thk.), Kum, h. 1416/1995.
- TABATABAÎ, Muhammed Hüseyin, **Tüm Boyutlarıyla İslam'da Şia**, Kadir Akaras ve Abbas Akyüz (Çev.), 3. Basım, İstanbul: Kevser Yayınları, 2005.
- TAN, Muzaffer, "İsmaililik", Hasan Onat ve Sönmez Kutlu (Ed.), **İslam Mezhepleri Tarihi El Kitabı** içinde, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012, s. 243-268.
- TOPALOĞLU, Fatih, "Şia'da Mehdi İnancının Oluşumunda Fars Kültürünün Etkisi", **e-makâlât Mezhep Araştırmaları**, (2012), sy. 2, s. 109-148.
- UYAR, Mazlum, **İmâmiyye Şîasında Düşünce Ekolleri Ahbârîlik**, İstanbul: Ayışığı Kitapları Yayınları, 2000.
- UYAR, Mazlum, **Şîu Ulemânun Otoritesinin Temelleri**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004.
- ÜZÜM, İlyas, "Rec'at", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**. c. 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007.
- YİĞİT, İsmail, "Muhtâr es-Sekâfi", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.
- YİĞİT, İsmail, "Tevvâbîn", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, c. 41, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.
- WATT, W. Montgomery, **İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri**, Ethem Ruhi Fırlalı (Çev.), 3. Basım, Ankara: Sarkaç Yayınları, 2010.

ÖZGEÇMİŞ

18.05.1990 tarihinde Sakarya'da doğdu. 2003 yılında Ahmet Akkoç İlköğretim Okulu'ndan, 2007 yılında Adapazarı Anadolu İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne başladı. 2011 yılında üniversite eğitimini tamamladı. Mezuniyetinin ardından Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim dalında araştırma görevlisi olarak göreve başladı. Halen bu görevine devam etmektedir.